75

1998

metmenys

kūryba ir analizė

metmenys

75/1998

Algimantas Gureckas, Liberalizmo pergalė ir kas toliau 3 * *Aldona Veščiūnaitė*, (Eilėraščiai) 21 * *Kostas Ostrauskas*, Valse triste. Gyveno kartą senelis ir senelė III 25 * *Vladas Sirutavičius*, Tarp garbingos ir negarbingos mirties: II 59 * *Nijolė Miliauskaitė*, (Eilėraščiai) 88 * *Stasys Goštautas*, Nuo Freiburgo iki Soho 102 * *Artūras Tereškinas*, I love Foucault, arba mano vadinamasis amerikietiškas gyvenimas: *II* 120 *

Varnikės Nykos dienoraščio paraštėj, *Vytautas A. Jonynas* 139 * Nejaugi būtų tiesa, kad „šūkiams aidint, mūzų nesigirdi"?, *Vytautas A. Jonynas* 160 *

Lietuvos nacionalinė M.Mažvydo biblioteka

*Dailės darbai: Stasys Eidrigevičius 101, 119 * Žibuntas Mikšys 87 **

LIBERALIZMO PERGALĖ IR KAS TOLIAU

ALGIMANTAS GURECKAS

1. Ką veikti su laimėta laisve

Didžioji kova už individo laisvę laimėta pasauliniu mąstu.

Vokiškasis nacionalsocializmas rėmėsi jėgos kultu, todėl kai Vokietija Antrajame pasauliniame kare buvo stipresnių jėgų sutriuškinta, pralaimėjimas sugriovė ir tos totalitarinės sistemos idėjinį pagrindą.

Komunizmas, kuris skelbėsi esąs žmonijos ateities išsivystymo neišvengiama ir nesulaikoma banga, sužlugo kai jo idėjų išraiška – totalitarinė Sovietų imperija pati iš vidaus subyrėjo. Didysis 19-to ir 20-to amžiaus intelektualų grupės sugalvotas ir sustatytas žmonijos pertvarkymo eksperimentas nepasisekė, nors jam buvo paaukota dešimtys milijonų žmonių gyvybių.

Tiesa, dar yra likusių visokio pobūdžio diktatūrų. Viena jų iškilo Lietuvos kaimynystėje – Gudijoj. Bet nė viena iš jų neturi universalių pretenzijų. Net ir didžiulė

komunistinė Kinija rūpinasi tik savo problemomis ir nebando žmonijai siūlyti savų sprendimų. Kinijos civilizacijai išvis svetima mesianizmo idėja, kuri nuo 16-to šimtmečio, nuo Trečiosios Romos idėjos laikų, taip brangi rusų tautai.

Atviri ir tiesioginiai liberalinės demokratijos priešai liko tik radikalios islamo srovės ir gal dar radikalusis hinduizmo sąjūdis. Liberalinė demokratija tapo visų Vakarų valstybių ir visuomenių pagrindine santvarka. Anapus Vakarų ji dar apima Japoniją ir sklinda Vidurio ir Rytų Europos kraštuose, nors ten jos įsitvirtinimas susiduria su dideliais sunkumais.

Liberalinei demokratijai laimėjus ne tik politiškai bet ir ideologiškai, kyla klausimas – kas toliau? Liberalizmas nesiūlo kokios nors pilnos vertybių sistemos, o tik laisvę tokią sistemą pasirinkti. Iškovojęs individo ir visuomenės laisvę, liberalizmas neatsako į klausimą, ką su ta laisve veikti, kam ją naudoti. Kiekvienas individas turi rasti atsakymą pats sau, turi pats apsispręsti, kuriomis vertybėmis vadovautis.

Kiekviena visuomenė irgi turi rasti sau tinkamą bendrą vertybių sistemą, nes be vertybių visuomenė negali išlikti ir gyvuoti – be vidinio ryšio ji greičiau ar lėčiau sunyks ir subyrės.

Graudus tokios visuomenės be bendrų vertybių pavyzdys yra Rusijos Federacija. Jos himnas – tik melodija be žodžių. Ne todėl, kad Rusijoj neatsirastų poetų, kurie sugebėtų žodžius sklandžiai sueiliuoti, problema ta, jog nei poetai, nei tautos atstovai, nei valstybės vadovai, nei kas kitas negali sutarti, ką Rusijos himnas turėtų sakyti, kokias idėjas ar vertybes turėtų išreikšti. Rusų tauta,

praradus imperiją, prarado ir savo identitetą. Tai rodo tikrai gilią ir pavojingą Rusijos visuomenės krizę.

2. Visiška laisvė – anarchijos pagunda

Daugeliui liberalų nesinori ieškoti vertybių ir gyvenimo bei veiklos tikslų religinėse moralės sistemose. Liberalizmo sekuliarinė tradicija juos sulaiko nuo įsipareigojimo religinėms vertybėms, o jas pakeisti sekuliarinėmis nėra nei paprasta, nei lengva. Lengviau vietoj to stengtis pratęsti kovą už individo teises ir laisves vis plečiant žmogaus teisių ir individo laisvės sferą. Bet čia greit pasiekiame ribą kai vieno žmogaus teisių ir laisvės sferos plėtimas pradeda siaurinti kito teises ir varžyti jo laisvę.

Be to, kaip Vytautas Kavolis nurodė, „...liberalų pabrėžiama ne tiktai laisvė, kaip esminė žmogiškosios būties problema, bet ir žmogaus pareiga ją sau pozityviais įsipareigojimais taip išspręsti, kad ir jis pats, ir jo bendruomenė galėtų su tais sprendimais prasmingai gyventi. Apsisprendžiant kuriuo nors esminiu klausimu, žmogui privalu atsižvelgti į istorinę patirtį ir, kiek jo inteligencija leidžia, mėginti pramatyti savo apsisprendimo pasėkas sau ir bendruomenei."[1]

Vakaruose daugelis tų, kurie save laiko liberalais, nebenori to pripažinti. Įsipareigojimai visuomenei laikomi įkyria našta. Užmirštama, jog žmogus pagal savo prigimtį nėra vienišas medžiotojas, kaip tigras ar lokys, ir kad

---

1 Vytautas Kavolis, red., *Lietuviškasis libralizmas* (Santaros-Šviesos Federacija, Čikaga, 1959), p. 14.

žmogaus fizinei egzistencijai ir intelektualiniam išsivystymui visuomenė būtinai reikalinga.

Žmogaus socialinės prigimties ignoravimas veda į kraštutinį individualizmą, kuris stengiasi plėsti savo laisvės sferą vengiant bet kokių įsipareigojimų šeimai, visuomenei, religinei bendruomenei, tautai ir valstybei. Tai savo ruožtu veda į visuomenės atomizaciją ir disintegraciją, nes jokia visuomenė negali gyventi ir išlikti vadovaudamasi vien jos narių savanaudiškumu.

Reiškiantis priešiškumui bet kokiems varžtams, iškyla simpatijos anarchizmui, visų utopijų viršūnei. Tačiau neteko girdėti, kad kuris nors sociologas ar jų grupė būtų nuvykus į Somaliją, ar pernai, 1997 metais, būtų lankiusis Albanijoj, ištirti visuomenę anarchijos būklėje. O būtų verta, nes anarchija retai kada taip ilgai išsilaiko, kad ją būtų galima betarpiškai studijuoti. Žinoma, didelė galimybė, kad toks tyrinėtojas negrįžtų, bet ir tai daug pasakytų apie studijuojamą reiškinį.

Neseniai, gal prieš metus ar daugiau, žuvo ugniakalnius tyrinėjęs mokslininkas vulkanologas. Kad taip niekad nenutinka sociologams, gali būti, šalia jau žinomų, dar viena priežastis, kodėl tikslieji mokslai žymiai toliau pažengę už socialinius.

Tiesa, valstybė iš esmės būdama prievartos sistema, laisvei visada pavojinga. Net ir valstybę, kuri vadovaujasi liberalinės demokratijos principais, tenka nuolat sekti, kad ji neperžengtų jai nubrėžtų ribų. Pavojai laisvei kyla ne vien iš pernelyg stiprios ar stropios valdžios, bet ir iš jos silpnumo ar nepaveikumo. Jei negaliu vakare be baimės iš namų išeiti į gatvę, jei mano invalidė pusseserė Lietuvos kaime languose turėjo įsitaisyt grotas, vadinasi,

mano čia, Amerikoj, o jos Lietuvoj laisvės sfera susiaurėjo, nes valstybė mūsų pakankamai neapsaugo.

Visa tai, berods, seniai žinoma, bet vis kažkodėl lengvai užmirštama.

3. „Politiškai teisingos" pažiūros

Šalia atsisakymo varžyti savo laisvę įsipareigojant kokioms nors vertybėms anapus jos, net tarp tų kurie save laiko liberalais Vakaruose pasireiškia nuovargis ir nenoras kritiškai galvoti. Tik taip galima paaiškinti, dėl ko be analizės ir kritikos visuotinai priimamos vadinamosios „politiškai teisingos" pažiūros. Juk toks konformizmas su liberalizmu nesiderina.

„Politiškai teisingos" pažiūros – tai dvasinis komunizmo palikimas. Kas politiškai teisinga nustatydavo buvusios Sovietų Sąjungos komunistų partijos vadovybė – politbiuras ar centro komitetas. Jų sprendimai galiodavo ne vien tik Sovietų imperijoj, bet ir daugeliui Vakarų intelektualų bei menininkų.

Ryškus pavyzdys – įvykis su Dmitrij Šostakovičiaus opera *Mcensko apylinkės Lady Macbeth*. Kritika šią operą pasitiko su didžiausiu entuziazmu. Po premjeros 1934 metais, per sekančius dvejis metus ji daug kartų buvo statoma Leningrade ir Maskvoj, ir užsienyje – Londone, Stockholme, Züriche, Niujorke, Philadelphijoj, Clevelande ir Buenos Aires, kol 1936 sausio 26 d. jos pažiūrėt į Maskvos Bolšoj teatrą atvyko Josifas Stalinas. Bet neišbuvo iki galo. Prieš paskutinį veiksmą išėjo.

Už poros dienų *Pravdoj* buvo paskelbtas nepasirašytas straipsnis „Maišatis vietoj muzikos". Opera iš karto dingo iš teatrų visoj Sovietų Sąjungoj, bet taip pat ir visur kitur, visame pasaulyje. Tik po ketvirčio šimtmečio nuo Stalino mirties jos muzika vėl pasigirdo koncertuose, pirma Vakaruose, vėliau ir buvusioj Sovietų Sąjungoj.[2] Tiek laiko užtruko kol atsileido „politinio teisingumo" drausmės varžtai.

O kas tas autoritetas, kuris dabar nustato kas „politiškai teisinga"? Nežinia kas – jis ar ji. Tai kažin koks anonimas. Ir jo sprendimai nepasižymi nei logika nei nuoseklumu. Buvo „politiškai teisinga" smerkti Pietų Afrikos apartheidą. Ir tikrai tai buvo ne tik politiškai bet ir morališkai teisinga nuostata. Bet dėl ko nematėm Vakarų gatvėse ir universitetuose demonstracijų kai buvo masiškai žudomi bosniai musulmonai? Dėl masinių bosnių moterų ir merginų prievartavimų pradžioj, tiesa, pasirodė pora protestų *The New York Times* nuomonių skyriuje, bet netrukus ir jie dingo. Kodėl feminisčių sąjūdis nutilo? Kas Vakaruose demonstravo kai buvo žudomi čečėnai? Ar dabar kur nors vyksta demonstracijos už Kosovo albanus, už Kašmiro ar kurdų laisvę? Tad kokiais kriterijais nustatomos „politiškai teisingos" pažiūros?

Bet nesvarbu, kas nustato „politiškai teisingas" pažiūras – mada ar autoritetas, liberalas neturėtų nekritiškai priimti bet kokių jam brukamų vertinimų.

---

2 Steven Ledbetter; *Dmitri Shostakovich, Suite from the opera "Lady Macbeth of the Mtsensk District", Opus 29*; Boston Symphony Orchestra, Tanglewood, 1998 (program), p. 17-19.

4. Keliaklupsčiavimas prieš Vakarus

Liberalinės demokratijos idėja laimėjo ir Lietuvoj, nors dar ilgas ir sunkus kelias kuriant liberalią, demokratinę pilietinę visuomenę, kuri užtikrintų santvarkos pastovumą. Demokratija, kaip politinė santvarka, nežiūrint didžiai ydingos konstitucijos, veikia gan gerai, daug geriau negu antrosios respublikos demokratiniu laikotarpiu 1920-1926 metais.[3]

Tarpukario laikotarpiu Lietuvoj viešpatavo ideologijos. Kiekvienas buvo įsitikinęs savo ideologijos absoliučiu teisingumu. Krikščionys demokratai rėmėsi dieviškuoju apreiškimu ir popiežių neklaidingumu, socialdemokratai – marksizmo mokslu, kiti gal ne taip įspūdingais autoritetais, bet reiškėsi ne ką mažesniu principingumu. Nuolaidos ir kompromisai buvo laikomi neleistinais nusižengimais prieš tiesą. Dabar, pasibaigus ideologijų amžiui, tokių teisuoliškų užsikirtimų nebepasitaiko.

Kitas teigiamas pokytis – tai Katalikų bažnyčios atsisakymas klerikalizmo. Nors dėl sovietų prievarta įdiegto nureligėjimo, klerikalizmas ir šiaip Lietuvoj turbūt nebeturėtų pakankamos atramos, jo pagrindus visiškai pakirto Vatikano II bažnyčios suvažiavimo nutarimai.

Kurdama demokratiją ir pilietinę visuomenę, Lietuva vadovaujasi demokratiškų Vakarų kraštų pavyzdžiais, nes nėra reikalo bandyti patiems atrasti tai, kas kitų jau seniai atrasta. Tačiau daugeliu atvejų Vakarų pavyzdžiai priimami nekritiškai, nesistengiant įvertinti, kiek jie tinka

---

3 Lenkijos ir Lietuvos Respublika 1569-1795 m. buvo pirmoji, tad tarpukario, 1920-1940 m., Lietuvos Respublika laikytina antrąja.

Lietuvai ir kurie iš jų vertingi ir sektini, o kurių iš vis geriau vengti. Lietuvoj pasireiškė Rusijoj seniai žinomas nekritiškas keliaklupsčiavimas prieš Vakarus, lyg jie būtų kokia tobulybės viršūnė. Ir tai ne tik plačiojoj visuomenėj, bet ir intelektualų tarpe.

Štai pranešime skaitytame konferencijoj „Lietuvos užsienio politikos problemos 1918-1940 m." ir paskelbtame *Akiračiuose*, tarpukario Lietuvos pagrindinės nuostatos vertinamos kaip nesiderinančios su tuometiniu Europos tarptautiniu kontekstu.[4] Tam pailiustruoti patiekiamos ilgos ir labai įdomios citatos iš Lietuvos Nepaprastojo ir Įgaliotojo ministro Londone Ernesto Galvanausko pranešimų apie pasimatymus su Didžiosios Britanijos Užsienio reikalų valstybės sekretorium Austen Chamberlain 1925-1926 metais. Tuose pasimatymuose A. Chamberlain prisispyręs mokė Lietuvą viešai nebekelti Vilniaus klausimo ir vengti didesnio santykių įtempimo su Lenkija. Pranešėjas, Raimundas Lopata, labai pergyvena, kad Lietuva tų pamokymų neklausė, kad jos politika buvo tokia primityvi.

Bet kokios būtų buvę pasėkos, jei Lietuva būtų A. Chamberlain'o paklausius? Nei Europos nei Lietuvos likimui tai nebūtų turėję jokios įtakos, tik 1939 metais Sovietų Sąjunga nebūtų Lietuvai grąžinusi Vilniaus, o būtų ji pasilaikiusi sau ir priskyrus Gudijos Sovietų Socialistinei Respublikai.[5]

---

4 Raimundas Lopata, „Lietuvos diplomatijos elito charakteristika," *Akiračiai*, 1977 vasaris, nr. 2(286), p. 12-13.

5 Juozas Urbšys, *Atsiminimai* (Tautos Fondas, Čikaga, 1988), p. 74 ir Regina Žepkaitė, *Vilniaus istorijos atkarpa, 1939 m. spalio 27 d. – 1940 m. birželio 15 d.* (Mokslas, Vilnius, 1990), p. 27-28.

Klaidingai manoma kad Lietuva įsileido sovietų karines įgulas mainais už Vilnių. Bet, kaip savo atsiminimuose liudija tada buvę Krašto apsaugos ministras brigados generolas Kazys Musteikis ir Užsienio reikalų ministerijos politikos departamento direktorius Edvardas Turauskas, sovietai reikalavo karinių įgulų, jei Lietuva ir būtų neėmusi Vilniaus.[6] Tai juk aišku ir iš to, kad Estija ir Latvija jokių miestų ir žemių negavo, o sovietų įgulas vis tiek turėjo įsileisti. Sovietai buvo nusistatę visas tris Baltijos valstybes okupuoti ir sau prisijungti. Vilniaus atsiėmimas ar jo atsisakymas jų sprendimo ir Lietuvos likimo negalėjo pakeisti.

Jei Lietuva per 19 lenkų okupacijos metų nebūtų visiems įkyrėjusi reikalaudama Vilniaus, ji ir nebūtų jo atgavusi. Vilnius dabar priklausytų Gudijai, o 1923-1939 m. buvusi demarkacijos-administracijos linija būtų Lietuvos rytinė siena. Galima Lietuvos antrosios respublikos užsienio politiką vadinti primityvia, legalistine ar moralistine, bet ji savo tikslą pasiekė, o paklausiusi A. Chamberlain'o pamokymų, nebūtų pasiekus.

Politikos, kaipo ir karo, sėkmė vertinama pagal rezultatus.

5. Vakarų klaidos ir nusikaltimai

Dabar pažvelkim į tariamai sofistikuotą, aukšto lygio Didžiosios Britanijos politiką. Po Pirmojo pasaulinio karo ji

---

6 Kazys Musteikis, *Prisiminimų fragmentai* (Nida, London, 1970), pp. 56-60 ir Edvardas Turauskas, *Lietuvos nepriklausomybės netenkant – įvykiai* (Lietuviškos knygos klubas, Čikaga, be datos), p. 128.

pralaimėjusiai Vokietijai buvo primesta kerštu pagrįsta Versalio taikos sutartis, pagal kurią Vokietija turėjo prisiimti kaltę dėl karo.[7] Tokią taiką nebuvo galima išlaikyti be pastovios karinės persvaros prieš Vokietiją.[8] Anglai nebuvo pasiruošę skirti tam reikalingus žmonių ir finansų išteklius, tad jie buvo linkę Versalio taikos sutartį reviduoti sušvelninant jos aštrumus ir Vokietijai grąžinant Lenkijai priskirtą Pamario koridorių bei Aukštutinę Sileziją.[9] Bet jie nesiryžo atmesti prancūzų kerštо politikos ir pareikalauti taikos sutarties revizijos. Ypač griežtai revizijai priešinosi A. Chamberlain'as.[10] Rezultatas tas, kad anglai pasekė seną savo politikos tradiciją klampoti per purvynus vengiant aiškių sprendimų, kol Vokietijoj valdžią paėmė Adolfas Hitleris.

Tada jau buvo per vėlu. Austen Chamberlain'o brolio Neville Chamberlain'o nuolaidos nieko nebegalėjo išgelbėti ir Europa nuriedėjo į Antrąjį pasaulinį karą. Ši katastrofa turėjo daug priežasčių, bet viena iš pačių svarbiausių – tai anglų politikų neryžtingumas vykdyti tai, ką jie matė esant reikalinga.

Ir štai dabar Lietuvos intelektualams tie Vakarų politikai, kurie nuvairavo Europą į baisų karą, iškyla kaip neginčijami autoritetai, o to laikotarpio Lietuvos politikai,

---

7 Henry Kissinger, *Diplomacy* (Simon & Schuster, New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore, 1994), p. 239 ir 245.

8 Ten pat, p. 250-251.

9 Ten pat, p. 252 ir Anna M. Cienciala and Titus Komarnicki, *From Versailles to Locarno* (University Press of Kansas; Lawrence, Kansas, 1984), p. 109 ir 247.

10 Anna M. Cienciala and Titus Komarnicki, min. veik., p. 109 ir 246-247.

kurie pagaliau savo pagrindinį tikslą pasiekė, nuvertinti kaip primityvūs neišmanėliai.

Prieš penkerius metus, 1993 m. balandžio 22 d., atidarant Holokausto muziejų Washingtone, Nobelio premijos laureatas Elie Wiesel kalbėjo:

> Ko mes išmokom? Išmokom kai kurias pamokas, gal mažas, kad mes visi esam atsakingi ir kad abejingumas yra nuodėmė ir bausmė. Ir išmokom, kad negalime likti abejingi kai žmonės kenčia.
>
> Ir pone Prezidente, aš negaliu Jums nepasakyti jog praeitą rudenį lankiausi buvusioj Jugoslavijoj. Tai ką aš mačiau man neleidžia miegoti. Kaip žydas aš sakau: mes turim ką nors daryti, sustabdyti kraujo praliejimą tame krašte – žmonės tarpusavyje kaunasi, o vaikai miršta. Kodėl? Kas nors, bet kas turi būt daroma.[11]

Šio, naikinimo stovyklų pragarą pergyvenusio žydo šauksmas Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos politikos vadovams įspūdžio nepadarė. Jie, pasiuntę savo karinius dalinius į Bosniją ir Hercegoviną, nieko nedarė sustabdyti serbų vykdomas masines bosnių žudynes ir masinius jų moterų ir merginų prievartavimus. Dar daugiau. Jų užsispyrimu Jungtinių Tautų Saugumo taryba išlaikė ginklų embargą buvusios Jugoslavijos teritorijoje. Serbai ir kroatai perėmė buvusios Jugoslavijos armijos arsenalus, jiems ginklų netrūko. Tik sunkiųjų ginklų neturintiems bosniams embargas atėmė galimybę paveikiai apsiginti nuo etninio valymo.

Europos Sąjungos valstybės nejautė pareigos apginti žudomus bosnius. O kad jos kiek įmanydamos dar trukdė

---

11 Holocaust Museum Dedication: Elie Wiesel, Nobel Prize Laureate, 22 April 1993, Transcript ID: 941 531, p. 3.

žudomiems patiems gintis, rodo tų valstybių vadovų nusikalstamą moralinį nihilizmą. Begudraudami jie Bosnijoj ir Hercegovinoj taip įsipainiojo, kad nebesugebėjo net savo kareivių apginti ir nežinojo, kaip juos atitraukti, kad pakely nesunaikintų serbai, kuriems jie visą laiką be saiko pataikavo. Tik Amerikos intervencija juos išgelbėjo.

Negalima nuneigti Vakarų civilizacijos nuostabių atsiekimų ir laimėjimų. Pagaliau mes patys nuo Lietuvos ir Žemaičių krikšto esame jos dalis. Nuo pagrindiniųVakarų centrų ir kūrybos židinių per pusę šimto metų atskirta Lietuva turi daug ko išmokti ir daug ką pasivyti. Tik neverta Vakarais taip susižavėti, kad nematytume jų klaidų, pralaimėjimų ir nusikaltimų. Neatsakinga ir pavojinga prieš juos užsimerkti ir nedaryti atrankos ką priimti, o ką geriau atmesti.

Mums liberalams, daugiau negu kam kitam, netinka garbinti stabus – ar tai būtų Vakarai, ar Rytai, tauta ar valstybė, demokratija ar net pats liberalizmas – visa turėtume blaiviai įvertinti ir visus savo įsitikinimus ir įsipareigojimus racionaliai pagrįsti. Mums visada dera būt kritiškiems ir šiek tiek skeptiškiems.

6. Kosmopolitizmas ir tautiškumas

Kita kritiško žvilgsnio verta Lietuvoj sklindanti mada – tai susižavėjimas kosmopolitizmu. Jo šalininkai su panieka žiūri į tautą ir tautiškumą kaip pasenusį, atsilikusį reiškinį, bet nesiima išaiškint ką žmonija ar žmonės – individai laimėtų jei tautos išnyktų.

Žmonija pasidarytų pilkesnė, prarastų didelę dalį savo įvairumo. Sustiprėtų centralizuojančios valdžios ir

ekonomikos tendencijos, jų galios centrai nutoltų nuo individo, pasidarytų jam praktiškai nepasiekiami. Dėl ko toks išsivystymas pageidautinas? Kas jame pažangaus ar liberalaus?

Kosmopolitizmo šalininkai tikisi, kad nykstant tautoms priartės amžinos taikos laikai, nes išnyks karų priežastis – tautų konfliktai dėl žemių, resursų ir vienos tautos užmačių viešpatauti prieš kitas. Tiesa, Europoje 19-tam ir 20-tam amžiuose vyko tautų išsivadavimo, suskaldytų tautų susijungimo ir tautų teritorinių ginčų sukelti karai, kol pagaliau Europos valstybių žemėlapis priartėjo prie geografinio tautybių pasiskirstymo. Tačiau dabar šis procesas iš esmės užbaigtas. Išskyrus Balkanus, Europoj nebetenka bijoti ginkluotų konfliktų dėl žemių ir sienų.

Bet tautų konfliktai nėra ir niekad nebuvo vienintelė karų priežastis. Prieš tautinių valstybių amžių siautė religiniai ir dinastiniai karai. Visada buvo pilietinių karų, vykusių toj pačioj valstybėj ir tautoj. Ir šiuo metu pilietiniai karai vyksta Afganistane ir Kolumbijoj, nemaža galimybė, kad karas gali vėl įsižiebti suskaldytoj Korėjoj.[12] Karų priežastys komplikuotos. Tautinių valstybių karai tai tik viena jų rūšis ir juos panaikinus kiti karai neišnyks.

---

12 Kiti dabar valstybių viduje vykstantys karai (Kosovo albanų, teroristinis baskų, Turkijos kurdų, kašmirių musulmonų, Šri Lankos tamilų, Čiapas valstijoj Meksikoj indėnų majų-zapatistų sukilimas, tutsių ir hutų tautžudiškas karas Ruandoj, teroristinis berberų karas Alžerijoj, Pietų Sudano sukilimas) yra tautinio išsivadavimo kovos, nors kai kuriais atvejais susiję su religiniu ar net rasiniu priešiškumu.

Liberalizmas savo klasikine forma 19-to šimtmečio ir 20-to pradžios Europoj buvo artimai susijęs, nors ir nesutapęs, su tautinių valstybių – nacionalizmo sąjūdžiu. Ir aišku kodėl. Liberalizmas stengiasi apsaugot individą ir jį išlaisvint tokį koks jis yra, su visais jo skirtingumais, įskaitant ir jo priklausomybę savo tautai. Liberalizmui svetima individų išlyginimo programa, kurią vokiečiai vadina *Gleichschaltung*. Tai iš esmės totalitarinė idėja, neigianti žmogaus individualumo vertę.

Einant į tautų panaikinimą ir žmonijos išlyginimą, reikia susikurti ar pasirinkti kokį nors modelį, kaip ta betautė, išlyginta žmonija turėtų atrodyti. Ir kokiam asmeniui ar kolektyvui galėtume patikėti galią tokios apimties sprendimams?

Konkretūs kosmopolitiniai modeliai atspindi vienos ar kitos didžiosios tautos bruožus. Praeito, 19-to, šimtmečio modelis buvo prancūziškas, sovietų proletarinio internacionalizmo – rusiškas, o dabartinis – amerikietiškas. Taip kosmopolitizmo idėja patarnauja didžiosioms tautoms naivias mažas tautas asimiliuoti.

Nacionalizmo idėjai labai pakenkė Vokietijos totalistinis bei rasistinis nacionalsocializmas ir šiuo metu tebesireiškiantis serbų ir kroatų kraugeriškas šovinizmas. Nors jų naudojama baisi, pasibjaurėjimą kelianti etninio valymo praktika – ne Balkanų išradimas. Antrojo pasaulinio karo metu ją buvo pradėję vykdyti vokiečiai, o po karo plataus masto etninį valymą įvykdė lenkai ir rusai rytinėse Vokietijos žemėse iki Oderio ir Neisės upių ir čekai vokiškame Sudetų krašte. Šalia Lietuvos turime tokį pagrindinai „išvalytą" kraštą – Karaliaučiaus sritį, apimančią ir istorinę Mažąją Lietuvą.

Tačiau būtų neteisinga dėl to atmesti bet kokį nacionalizmą. Nes juk yra du labai skirtingi nacionalizmai – totalistinis arba integralinis ir humanistinis arba demokratinis. Jų pagrinduose glūdi visiškai skirtingos prielaidos ir jos veda į skirtingas išvadas.

Totalistinis nacionalizmas tautoje mato individo egzistencijos įprasminimą, todėl individas visiškai subordinuojamas tautai. Jis atmeta esminės žmonių vertės ir lygybės idėją ir veda į tautų lygybės paneigimą. O tai sudaro pagrindą ir pateisinimą imperializmui, grobimo karams ir etniniams valymams.

Priešingai, humanistinis nacionalizmas individą laiko aukštesne, pirmine ir nepriklausoma vertybe, o tautą žemesne, antrine ir išvestine. Jis remiasi esminės žmonių lygybės idėja, kuri veda į tautų lygybės principą.

Lietuvių tautinis judėjimas kilo kaip Europos humanistinio nacionalizmo sąjūdžio dalis. Jonas Basanavičius pirmajame *Auszros* numeryje rašė:

> Juk ir mes esame tokiepat žmones, kaip ir musu kaimynai, ir norime wisomis teisibemis, prigulinczio mis wisai žmonystei, lygei su musu kaimynais naudoti.[13]

Taigi mes, lietuviai, tokie pat žmonės, nei geresni nei blogesni, nei pranašesni nei menkesni už kitas tautas.

Pagrindinė kosmopolitizmo klaida, manymas, jog reikia rinktis tarp žmonijos ir tautos. Nėra abejonės, kad žmonija privalo turėti pirmenybę prieš tautą, kad kiekvienas žmogus, būdamas žmonijos narys, turi žmogiškojo solidarumo pareigą kiekvienam kitam žmogui ir visai

---

13 B. [Jonas Basanavičius], „Priekalba," *Auszra*, nr. 1, 1883 kovo mėn., p. 4.

žmonijai. Šio bendražmogiškojo solidarumo pareigą ryškiausiai nurodo pasakojimas apie gailestingąjį samarietį.[14] Tačiau tai nesikerta su priklausomybe savo tautai. Žmogus juk tuo pačiu metu priklauso ne vienam, o keletui įvairių socialinių junginių – šeimai, giminei, religinei bendruomenei, tautai, valstybei, žmonijai. Tarp pareigų tiems junginiams gali iškilti konfliktų, kuriuos kartais painu spręsti, bet tai nereiškia, kad kuris nors iš tų junginių turėtų būti panaikintas.

Iš visų šių junginių tauta individą mažiausiai varžo. Ji neturi jokios vadovybės, kuri nustatytų narių pareigas ir žiūrėtų, kad jos būtų vykdomos. Pareigos jausmas kyla iš paties tautai priklausančio individo vidaus balso, ką tautos labui jam reikėtų daryti. Jei kas to balso negirdi ar nenori jo klausyti, niekas neverčia jam paklusti. Bet matyt, kad kai kuriems kosmopolitizmo šalininkams tas vidinis balsas vis tik labai kliūva.

Europai jungiantis kyla tautų reikšmės klausimas – ar bus sukurta tėvynių Europa, kaip siūlė Prancūzijos prezidentas generolas Charles de Gaulle, ar tirpdymo katilas, kuris artimas jau išryškėjusioms Europos Sąjungos centralizacijos ir biurokratizacijos tendencijoms. Lietuvai įsijungus į Europos Sąjungą teks apsispręsti kurį jos modelį remti.

Šviesa ir Santara nuo pat pradžios pasisakė už tautą ir tautiškumą.[15] Tomas Remeikis savo straipsniu „Kas buvo ta nudžiūvusi šaka", *Kultūros baruose*, nušvietė

---

14 *Naujasis testamentas*, Lk 10, 25-37.

15 Akademinės Jaunuomenės Samburio Šviesa Ideologinės Gairės 6-tas punktas ir Lietuvių Studentų Santaros Statuto 1-mas ir 2-as punktai.

Santaros-Šviesos politinę taktiką Lietuvos sovietinės okupacijos metais.[16] Iš šios Veidu į Lietuvą taktikos išplaukė ir kultūrinių ryšių su Lietuva programa. Jos pagrinde buvo pasiryžimas išlaikyti gyvą tautinį įsipareigojimą išeivijoj ir padėti okupuotai tautai išlaikyti tautinę sąmonę kuo aukštesniame lygyje.

Žinoma Santaros-Šviesos nusistatymai nebuvo ir nėra kliūtis jos nariams ar jos suvažiavimų svečiams reikšti skirtingas ar priešingas nuomones.

7. Uždaviniai gyvenant laisvėje

Liberalizmui ir demokratijai laimėjus tenka nuolat žiūrėti, kad jų laimėjimai nebūtų pažeisti ar prarasti. Tačiau neturėtume apsiriboti tik tų laimėjimų saugojimu. Jeigu liberalizmas anapus individo laisvės užtikrinimo neturi ir nesiūlo kitų vertybių, tai nereiškia, kad mes turėtume ar galėtume be jų apsieiti. Išlaikant nekintantį įsipareigojimą individo laisvei ir demokratijai, turėtume žengti toliau ieškant sprendimų mūsų laikų moralinėms, politinėms, socialinėms ir ekonominėms problemoms.

Moralinių vertybių sureliatyvinimas ar atmetimas sukėlė gilią Vakarų moralinę krizę. Išlaikydami politinio valstybės gyvenimo atskyrimą nuo bažnyčios, neturėtume bijoti pripažinti religijos ir religinių moralinių vertybių pozityvios reikšmės visuomenės gyvenime ir neturėtume vengti joms įsipareigoti.

Susidarius globalinei ekonomikai ir žlugus komunizmui, daug kur trečiajame pasaulyje socialinės sąlygos

---

16 Dr. Tomas Remeikis, „Kas buvo ta nudžiūvusi šaka," *Kultūros barai*, 1998, nr. 7(403), p. 87-88.

primena tas, kurios pasireiškė ankstyvojo kapitalizmo laikais, kurias aprašė, analizavo ir kritikavo Karlas Marksas ir Friedrichas Engelsas. Rusijoj dar blogiau. Siaučiant nekontroliuojamai vagių valdžiai – kleptokratijai – ten susidarė sąlygos, kokių net grubiausia komunistinė propaganda nedrįsdavo vaizduoti – tai būtų buvę palaikyta neįtikimai pertempta kapitalizmo parodija. Nevaldomos laisvosios rinkos liūdnų socialinių rezultatų akivaizdoj būtų verta dar kartą peržiūrėti demokratinio socializmo ir gerovės valstybės pasiūlymus ir atrinkti tai ką galima panaudoti laisvosios rinkos siautimui apvaldyti.

Pagaliau būtų verta grįžti prie 19-to šimtmečio liberalų sąjungos su humanistiniu nacionalizmu, kuriam Lietuvoje atstovavo lietuvių tautinio judėjimo žymiausi veikėjai, tautiniai demokratai Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka ir daugelis kitų. Ši sąjunga galėtų tapti pilietinės visuomenės bendrų vertybių šaltiniu.

Istorija nepasibaigė ir neatrodo kad greit pasibaigs. Išsisprendus vienoms, iškilo kitos problemos. Tikrai netenka bijoti, kad liberalizmui ir demokratijai laimėjus, liberalams nebeliks kas veikti, tik ant laurų miegoti.

O kad ieškodami sprendimų galim nueiti skirtingais keliais, tai visai ne bėda. Nors ir kaip būtų skirtingi mūsų keliai, susirinkę Santaroj-Šviesoj visada galėsim juos tolerancijos ir atvirumo dvasioj diskutuoti.

II.

ALDONA VEŠČIŪNAITĖ

Sparnuočiai. Nerimas ir čia
spraudžiasi.
Kas juos vaiko – traukia staiga
pakilt
ir leistis erdvėmis? Žmogus vis
atsilieka, galbūt tik gailiai ranka
pamojavęs – pastoviniuoja gal kažko
tikėdamasis? Gal?

Gražioji moteriškė žvalgosi
įlankos tolumon – gilios tylumos
ją supa. Arčiau priėjus matosi
įskilimai. Oro permainos ryškėja
įsirėžia smulkutėm linijom lyg
raukšlėmis jos rūbo klostėse.
Žengiančios pėdos sustingime. O kur
nueisi?

Nurausvintais liemenimis pušys.
Auštant.
Čia kertasi keliai: vienas nubėga sparčiai
pagal Nerį, kitas aukštyn į Vingio parką
pro balzganų gėlyčių pievas ir pro
špokinyčias jau kažkada įkeltas mokinukų
į pačias aukščiausias. O tas daug sako
sparnuočiams – čia nieks
jų nepasieks. Jie niekad neapleis šio krašto.
Rudenėjant.

Nūdienos protus apėmė visiškas
sąmyšis. Žinojimas taip išsiplėtė, kad
pasaulis ir dvasia prarado visus
atramos taškus – Albert Camus
jau kadais užsirašė – žymėjo šitaip
savo užrašų knygelėn II. Manyčiau kad
brendom jį skaitydami dar Vokietijoj. Skaitėm
jį vakarais. Brovėsi galvon jo žodžiai.

Mes ilgai buvom dusinti
įsibrovėlių. Mūsų istorikai tad
dabar vejasi Vakarų Europos kolegas
apsiginklavę šmaikščiais samprotavimais.
Almantas Samalavičius jau nuo mažens
kalbėjęs angliškai. Daug skaitęs. Ne viską
spėdavęs. Tad gaila kad negalėjęs
nuvykt į Santaros-Šviesos šiemetinį
suvažiavimą Amerikoj, o kvietė ir Šilbajoris
ir Violeta Kelertienė. Geri prieteliai su Aidu
ir Sigitu. Jie maždaug tos pačios kartos.
Gerai išsilavinę. Smarkūs. Net gi stebėtinai
taiklūs.

O štai ir Tomo Venclovos
pasisakymai: „Lietuva yra mūsų dalis – tai
kas neleidžia sielai sustingti, išjudina iš
nevilties, padeda įprasminti mums
duotąją egzistenciją."

Smarkus lietus vėl gūsiais
užpila praeinančius siauromis Vilniaus
gatvėmis. Arba ir naktimis – anksti rytais
sodriai drėkina žemę, o medžiai – kokių čia esama?
Kokių daugiausia?
Liepos – jų ištisos alėjos mūsų gatvėse,
klevai, kaštonai ir beržai – jaunikliai,
net ąžuolai kažkieno sodinti gal Kernavės
ąžuolynus nusižiūrėjus?
Gluosniai palangėje –

Tylusis Modernizmas Lietuvoj. Ar
ryškino lietuvio bruožus?
Formavosi kažkokios permainos
įgaunančios jau nesulaikomą pogreitį.
Vis įsiklausant.
Galbūt net geriant kavą, užvalgant
pakrustuotos duonos – besišnekučiuojant.
Nes toks dienų srovenimas –

VALSE TRISTE

Gyveno kartą senelis ir senelė III

KOSTAS OSTRAUSKAS

Išėjusiems negrįžti draugams.
(Aš pasivysiu.)

Tas pats kambarys.

Tose pačiose supamosiose kėdėse sėdi SENELIAI ir linguoja.

Kampe – kėdė.

Ateina AUTORIUS. Po ranka – knyga.

AUTORIUS (*publikai*). Prasideda, kur pasibaigė, bet neturėjo dar pasibaigti.

AUTORIUS atsisėda kampe ir varto knygą, retkarčiais pažvelgdamas ir abejingai reaguodamas į SENELIUS.

SENELIS paima plaktuką, bando pūsti tartum fleitą, tačiau nė pypt.

SENELĖ. Pūsk, pūsk!..
SENELIS. Taigi, papūsk, kai nesipučia.

Numeta plaktuką į kampą.

SENELIS. O ko tu nemezgi?
SENELĖ. Kad jau nesimezga.

Numeta mezginį.
Abu sėdi rankas nuleidę.

SENELIS. Tai kas dabar?
SENELĖ. Nei Jonuko...
SENELIS. ...nei Petriuko.

Įbėga jaunuolis, vilkintis raudonu megztiniu. Ant jo užrašas: JONUKAS IR PETRIUKAS.

JONUKAS-PETRIUKAS. O kas čia? Ar ne Jonukas? Ar ne Petriukas?

SENELIAI sužiūra į jį.

JONUKAS-PETRIUKAS. Bet aš vėl išeinu. Ir negrįšiu.

Išbėga.

SENELIAI pažvelgia vienas į kitą.

SENELIAI. Vėl mudu vienu?
SENELIS. Vienu du?
AUTORIUS (*publikai*). Toli gražu. Dar aš esu – Autorius: Jonukas ir Petriukas, Senelis ir Senelė. Visi. Visur ir visada.

Tyla.
Už durų kažkas sukrebžda.

SENELĖ (*krūptelėjusi*). Kas ten?

SENELIS nueina ir atidaro duris. Sugirgžda. Už durų – aklinai tamsu. SENELIS kyšteli atsargiai galvą.

SENELĖ. Žiurkė?
SENELIS. Ne – šikšnosparnis.

SENELIS bando nuvyti jį.

SENELIS. Neskrenda, bjaurybė. Kybo išsižiojęs aukštielninkas...
SENELĖ (*susigūžusi*). Iš kur ten tas šaltis...
SENELIS. ...ir drėgmė...
SENELĖ. ...ir toksai keistas kvapas...
SENELIS. ... – tartum velėna dvelkia...
SENELĖ. ...migdo...
SENELIS. ...ir svaigina...

SENELIS užtrenkia duris ir grįžta.
Abu sėdi ir ima snūduriuoti.

SENELIS (*tartum per sapną*). „...dirstelėjau į užkulisį, iš kur išeina baisi ir išgąstinga likimo figūra šaltais rūbais ir juodu veidu, pažvelgiau į tą teatro kampą, kur dar niekas nevaidina, o dar tik velkasi rūbus. Ir aš pamačiau, kas užsivelka ledinius likimo rūbus, kas nusidažo veidą juodai ir kas, išėjęs pasaulio scenon, įžengęs rampos šviesom, ima vaikščioti didingu ir bauginančiu žingsniu, bauginančiu kaip likimas. Ir aš ėmiau juoktis."

SENELIS bando nusijuokti, tačiau užspringsta ir ima dusdamas kosėti.

SENELĖ (*taip pat tartum sapnuodama*). „Vieną sykį aš buvau pabūg[u]s mirties. Aš ėjau tada Jiezno ežero pakrante", – ne, ne grybauti, – „...mąstydam[a], kur gyvena mirtis, kur yra trobelė, kurioje kaba aštrūs

dalgiai, ir kur sėdi išbalęs skeletas, rūko pypkę ir klaikiai kvatoja." – (*Kažkur kažkas klaikiai nusikvatoja*) – „Ir staiga aš pajutau, kad griaučiai yra manyje, tas klaikusis mirties simbolis, ir kad jo išmesti iš savęs aš negaliu." (*Atsipeikėjusi*) Negaliu...

SENELIS. Negaliu... negaliu...

SENELĖ. O kai nebegali, kas lieka?

SENELIS. Ir kas laukia?

SENELĖ. Nejaugi jau pustos dalgį Nelaboji?

SENELIS. Nejaugi jau kasa duobę duobkasys?

AUTORIUS (*sau*). A, duobkasiai... Atsimenu. Dora profesija. Ir reikalinga.

SENELĖ. Negi jau laikas?

SENELIS. Negi jau muša valanda?

AUTORIUS. Kol dar neužmuša, tegu sau muša.

SENELĖ. Jei šitaip, reikia susirūpint.

SENELIS. O ko čia rūpintis?

SENELĖ. Tai negi tiktai žioptelsi, skėstelsi rankomis – ir užversi kojas?

SENELIS. O kaip kitaip?

AUTORIUS (*šyptelėjęs*). Kaukšt į pakaušį – ir baigta?

SENELĖ. Reikia mokėt numirti.

SENELIS. Mokėt numirti?

AUTORIUS. Aišku. Bet pirma reikia išmokt pasenti. Pagaliau galima nežinot, kaip gyventi, bet numirt reikia mokėti. Tai irgi menas: ars moriendi. Deja, ne ars amoris.

SENELIS. Manai, ramiai, nesidraskyti?

SENELĖ. To negana.

SENELIS. Nepult į ašaras? Negriežti dantimis?

SENELĖ. To neužtenka.

SENELIS. Nekeikt pasaulio ir likimo?

AUTORIUS. O kodėl ne? Rage, rage against the dying of the light. – (*Tarp kitko*) Šiaip, žinoma, išvis nedera keiktis.

SENELIS. Negrūmot Viešpačiui?

SENELĖ. Gink Dieve, ne!

AUTORIUS. Rizikinga.

SENELĖ. Ir to dar negana.

SENELIS. Tai ko dar reikia?

AUTORIUS. Arba nereikia.

SENELĖ. Nejaugi negirdėjai?

AUTORIUS. Taigi: nejaugi negirdėjai?

SENELIS žiūri į SENELĘ.

SENELĖ. Sako, prieš pat mirtį reikia tarti ką nors išmintingo.

SENELIS. Tikrai?

SENELĖ. Taip girdėjau.

SENELIS. Ką išmintingo?

SENELĖ. Kažką. O gal bet ką.

AUTORIUS (*nusikvatojęs*). Apie gyvenimą ir mirtį?

SENELĖ. Tarti ir tik tada ramiai akis užmerkti.

SENELIS. Manai, būtina?

SENELĖ. Gal ir nebūtina, bet įspūdinga.

SENELIS. Įspūdinga?

SENELĖ. Mirties akivaizdoje, sako, privalai būti orus ir kultūringas.

AUTORIUS. Gal tau svarbu, tačiau tikrai ne mirčiai. Jai nerūpi nei kultūra, nei tavo orumas. Net ir ne oras.

SENELĖ. Štai dėl ko mums reikia susirūpint.

SENELIS (*skėstelėjęs rankomis*). Ką gi, jei šitaip, – susirūpinkim.

SENELĖ. Iš anksto. Išmušus valandai, jau gali būti per vėlu – tik veptelsi kažką, kažkokį nieką...

AUTORIUS. Tuštybę arba nesąmonę.
SENELĖ. ... – ir bus nei šis...
SENELIS. ...nei tas?
AUTORIUS (*nusijuokęs*). Kompromitacija?
SENELĖ. Pats laikas susirast tą žodį. Paskutinį.
SENELIS. Paskutinį?
AUTORIUS. Negi pirmutinį, – tas jau seniai ištartas.
SENELĖ. Reikia žinot, ką pasakysim.
AUTORIUS. Taigi, ieškokite – ir rasite.

SENELIAI sėdi ir galvoja.
Tyla.

SENELĖ (*staiga*). „Baigta".
SENELIS. Kas baigta?
SENELĖ. Niekas. Gal toks, sakau, turėtų būti tas paskutinis žodis: „Baigta".
SENELIS. O. (*Pagalvojęs*) Betgi yra dar, rodos, amžinybė?
SENELĖ. Tad nebaigta.
AUTORIUS. Ne – dar nebaigta.

SENELIAI tebegalvoja.

SENELIS (*ūmai*). „Sudie."
SENELĖ. O kur tu eini?
SENELIS. Niekur. Taigi ir čia tas paskutinis žodis: „Sudie."
SENELĖ. „Sudie"?
SENELIS. Taip. Trumpai drūtai.
SENELĖ. Gal trumpai ir drūtai, bet per daug kasdieniška.
SENELIS. Tačiau teisybė. Atsisveikinam. Visus ir viską. Gyvenimą. Mirtis yra sudie.
SENELĖ. Taip, bet reikia kažko daugiau.
SENELIS. Ko? Daugiau žodžių?

SENELĖ. Nežinau. (*Palūkėjusi*) Gal poezijos?
SENELIS. Poezijos?
AUTORIUS. Ak, ta nelemta poezija, – ir vėl ne laiku ir ne vietoj.

SENELIAI prisispyrę tebegalvoja.
Ilga tyla.

SENELIS. Aha! Turiu: „Išeinu negrįžti."
SENELĖ. Čia jau geriau. – Ne, palauk – kažkur girdėta.
SENELIS. Girdėta?
AUTORIUS. Ne tik girdėta, bet ir nuvalkiota.

Ilga ilga tyla.
SENELIAI skėsteli beviltiškai rankomis.

AUTORIUS (*publikai*). Atrodo, jiems prireikė mano pagalbos.

AUTORIUS pakyla nuo kėdės ir prieina prie SENELIŲ.

AUTORIUS. Nesiseka nutvert tą paskutinį žodį? Žinau, nelengva.

SENELIAI sužiūra į AUTORIŲ.

SENELIAI (*abu*). Ir vėl tu?
AUTORIUS. Kur judu, ten ir aš. Kur aš, ten ir judu. – (*Kilstelėjęs rankoje knygą*) Štai. Šimtai paskutiniųjų žodžių – prasmingų ir beprasmių...
SENELĖ. Beprasmių?
AUTORIUS. ...išmintingų ir kvailų...
SENELIS. Kvailų?

AUTORIUS. Mirties akivaizdoje išminčius dažnai praranda išmintį, o idiotas prabyla išmintingai. – ...banalių, juokingų...

SENELIAI (*kartu*). Juokingų?

AUTORIUS. Sutikus mirtį, lengva nusišnekėti. – ...verksmingų ir trankių, nuoširdžių ir melagingų etc., etc. – kokių tik norite, kokių tik pageidaujat – pasirinkit.

SENELĖ. Pasirinkti? Bet tai ne mūsų žodžiai.

AUTORIUS. Nebūtinai jie turi būti jūsų. Nekukliai tariant, kartą, rodos, jau esu rašęs: Žodis yra žodis.

SENELIS. Jeigu ne mano žodis – ne mano ir mintis.

AUTORIUS. Čia jokio originalumo nereikia. Mintis yra mintis. (*Duodamas SENELIUI knygą*) Še, rinkitės – ir tarkite – (*Šyptelėjęs*) reikšmingai – savo paskutinį žodį – mirties patale.

SENELIS neima knygos.

SENELIS. Mes jokiam patale.

AUTORIUS. Nesuprask pažodžiui.

SENELĖ. O kaip suprasti mirtį?

AUTORIUS. Pažodžiui. Raidė į raidę.

SENELĖ (*staiga*). Duok šen.

SENELĖ paima knygą.
AUTORIUS vėl atsisėda į kampą.
SENELIAI ima vartyti knygą ir skaityti pasikeisdami.

SENELIS. „Jau galas?"

SENELĖ. „Nežinau, nei ką sakyt, nei ką daryti."

SENELIS. „Dabar jau aišku..."

SENELĖ. Kas aišku?

SENELIS. „... – reikia pasirinkti: šviesa ar tamsybė?"

SENELĖ. „Aš puikiai girdžiu tavo balsą, bet sunku suprasti, ką tu sakai."
SENELIS. „Gaila. Gaila. Jau per vėlu." – „Pavargęs... esu labai pavargęs, o tokia ilga kelionė laukia."
SENELĖ. „Einu ieškoti didžiojo G a l b ū t."
SENELIS. Galbūt?
SENELĖ. „Jokios abejonės." – „Eime – jau kyla rūkas."
SENELIS. „Ar galite užtikrint, kad iš tiesų saugu?"
AUTORIUS. Jau niekas nieko neužtikrins.

Tyla.

SENELĖ. „Atrodo, laikas gulti."
SENELIS. „Labanakt."
SENELĖ. „Užpūskit žiburį."
SENELIS. „Šviesos!.. daugiau šviesos!"
AUTORIUS. Suprask, kad nori: vienam šviesos per maža, kitam išvis jos nereikia.
SENELĖ. „Dabar aš pailsėsiu."
SENELIS. „Negaliu užmigti."
SENELĖ. „Pasiimkit pagalvę, – man jos jau nereikės."
AUTORIUS. O karste?
SENELIS. „Gana. Ir nė kiek nesigailiu."
SENELĖ. „Nieko nenoriu – tiktai mirties."
AUTORIUS. O ką veiksi numirus?
SENELIS. „Aš noriu pažvelgti mirčiai tiesiai į akis."
AUTORIUS. Žiūrėk, kad neapaktum.
SENELĖ. „Žinote, kažkas siaubingo nutiko – aš mirštu."
SENELIS. „Ką tai reiškia?" – „Susimildami, nelaikykit manęs nežinioj!"
AUTORIUS. Kantrybės – tuoj sužinosi.
SENELĖ. „Užtrenkite duris! Štai jau tas monstras!"
SENELIS. „Pilkoji Dama!"
SENELĖ. „Kas? Jau liepsnos?" – „O! Karšta!.."

SENELIS. „Man šalta..."
AUTORIUS. Tai va: vienam karšta, kitam – šalta.
SENELĖ. „Paleisk!.."
SENELIS. „Atstok!.."
SENELIAI (*kartu*). „Gelbėkit!.. – (*Išvertę akis, grėsmingai*) „Būūū!.."
AUTORIUS. Šauk rėkęs, šauk nerėkęs, – mirtis neišsigąs ir nepabėgs.

Kažkas kažkur siaubingai surinka, o kažkas vėl nusikvatoja. Tyla.

SENELIS. „Šiam vaidmeniui man nereikia pasiruošti, – moku jį atmintinai."
AUTORIUS. ... – tarė mirdamas aktorius, ne kartą scenoje „numiręs".
SENELIS. „Ar aš dar gyvas?"
SENELĖ. „Ačiū Dievui: moteris, kuri dar gali nusipersti, nėra mirus."
AUTORIUS. ... – pareiškė Comtesse de Vercelles, trankiai pagadinus orą mirties agonijoj.
SENELIS. Ar tu tikrai, ar iš knygos?
SENELĖ (*pyktelėjusi*). Iš knygos, aišku kad iš knygos...
AUTORIUS. Jeigu iš knygos, tai netikrai?
SENELĖ. „Meldžiu, saugokite mano reputaciją."
AUTORIUS. Savaime suprantama: kas moteris be reputacijos.
SENELĖ (*žvilgtelėjusi į AUTORIŲ*). O vyras? – (*Publikai*) „Aš nebijau mirti, bet baisu palikti savo vyrą. Kas juo rūpinsis? Ką jis, vargšas, darys be manęs?"
AUTORIUS. Vos tik pakišęs tave po velėna, susiras kitą.
SENELĖ. „Cha! cha! Einu – juo greičiau, tuo geriau."
SENELIS. „Gal taip ir geriausia." – „Kelnes! Skubiai paduokite man kelnes!"

AUTORIUS. Žinoma, negi išeisi be kelnių.
SENELĖ. „Pasimatysim danguje."
AUTORIUS. Nebūk tokia tikra.
SENELIS. „Taip! Taip! Aš tikiu Dievą!"
AUTORIUS. Pats laikas jį išpažinti...
SENELĖ. „Dieve, mano Dieve! Kodėl mane apleidai!"
AUTORIUS. ... – bet nereikia jam įkyrėt.
SENELIS. „Tėve, į tavo rankas atiduodu savo dvasią."
AUTORIUS. O iš kur tu žinai, kad jis teiksis ją priimti?

Ilga tyla.

SENELĖ. „Visa tai netrukus dings kaip sapnas."
AUTORIUS. Kur ne.
SENELIS. „Ką? Nejaugi tai mirtis? Ji jau atėjo? A! Matau! Jau atsivėrė vartai! O! Kaip gražu! Kaip nuostabiai gražu!"
SENELĖ. „Greičiau! Greičiau į Rojų!"
SENELIS. „Laimingas, nežmoniškai laimingas!.."
SENELIAI (*kartu, tarsi nirvanoj*). „Mozart."

SENELIAI susižvalgo.

SENELIAI. Mozart?
AUTORIUS. Taip, sako, taręs Mahleris, prieš išpūsdamas dvasią. Gustav Mahler. Žinojo, ką tarė.

Pasigirsta Mozarto kūrybos fragmentas. Ir tuoj pat nutyla.*

---

* Pvz., Koncertas fleitai ir arfai (K. 299): Andantino, taktai 1-20; arba 27-oji simfonija (K. 199): Andantino grazioso, taktai 1-15.

SENELĖ. „Pasirodo, mirtis visai kitokia, negu maniau."
SENELIS. „O, kaip paprasta numirti."
SENELĖ. „Nieko, visiškai nieko – tik truputį svaigsta galva."
SENELIS. „Niekada nesijaučiau geriau."
SENELĖ. „Kelkimės per upę..."
AUTORIUS. Stikso?
SENELĖ. „...ir išsitieskime medžių pavėsy."
SENELIS. „Ak, žiūrėk, kaip tyliai krinta obelų žiedai..."
AUTORIUS. ... – pastebėjo generolas Tojo kartuvėse, jau kilpa jam ant kaklo.
SENELĖ. „O, kaip norėčiau, kad visa žmonija turėtų tiktai vieną kaklą, – aš jį apglėbčiau ir taip spustelčiau... A!"

SENELIAI žiūri nesusigaudydami vienas į kitą. AUTORIUS paaiškina:

AUTORIUS. Tokį kuklų norą pareiškęs pilietis, pasmaugęs 23 savo tautiečius.

Staiga SENELIS pašoka ir trenkia kulnais.

SENELIS. „Heil Hitler!"
SENELĖ (*iškėlusi kumštį*). „Visų šalių proletarai, vienykitės!"
AUTORIUS. Štai kur kilnūs ir tvirti įsitikinimai – iki grabo lentos.
SENELIS. „Gyvenau kaip filosofas, mirštu kaip krikščionis."
AUTORIUS. Šiais žodžiais nusibaigė kavalierius Casanova.
SENELIS. „Aš tau sakiau, kad sergu."

SENELĖ pažvelgia į SENELĮ.

SENELIS. „Jau esu niekas – mažiau negu niekas."

SENELĖ vėl žvilgteli į SENELĮ – tartum į nieką.

SENELĖ. Mažiau negu niekas?

Tyla.

SENELĖ. „Nejaugi tai viskas?"
SENELIS. „Še tau, boba, ir Devintinės." – „Na, jeigu jau šitaip..."
SENELĖ. „Ką padarysi..."
SENELIS. „O vis dėlto buvo įdomu, labai įdomu..."

Ilga tyla.

SENELIAI (*kartu*). „Sudie."
AUTORIUS. Ar kas nors tarė išeidamas: Labas.
SENELĖ. „Dabar jau nieko kito nebelieka – tik laukti."
SENELIS. Taip, tiktai laukti.

SENELIAI užverčia knygą ir laukia. Ilgai.

SENELĖ. Kaži kuri dabar valanda?

SENELIS pasižiūri į laikrodį.

SENELIS. Kad laikrodis vos paeina...
SENELĖ. Vėluojas?
SENELIS. Nežinia, ką rodo.
AUTORIUS. Užmirškit valandas. Laikas jau nustojo prasmės. (*Palūkėjęs*) Tiesą sakant, ne tik laikas... – (*Publikai*) Beje, ar girdėjot, kokie buvo paukščio Fenikso paskutinieji žodžiai? – „Aš noriu būt sudegintas, –

telieka tiktai pelenai." – O jeigu nenorit būt supleškinti, štai ką tarė strutis prieš pat mirtį: „Smėlis... kur smėlis?" (*Nusikvatoja*)

SENELIAI pažvelgia vienas į kitą.

SENELĖ. Tai gal pasirinkim?
SENELIS. Ką?
SENELĖ. Paskutinį žodį. Nieko gudresnio nesugalvosim.
SENELIS. Tikriausiai. Bet taip sunku pasirinkti...
SENELĖ. ...ak, kaip sunku.

AUTORIUS pakyla ir prieina prie SENELIŲ.

AUTORIUS. Nei taip sunku, nei ką, – kiekvienas žodis gali būti paskutinis – net „ir", „taip", „ne", „bet"... – kiekvienas. Tačiau kam išvis jo reikia? (*Paima iš SENELIŲ knygą*)
SENELIS (*pažvelgęs į SENELĘ*). Gal iš tiesų nereikia?
AUTORIUS. Ar ne geriau būtų nieko netarti?
SENELĖ. Nieko?
AUTORIUS. Nei rimto, nei išmintingo, nei kvailo, nei juokingo.
SENELIS. Ypač kvailo.
AUTORIUS. Visiškai nieko. Išeiti su tyla ant lūpų. Atėjai rėkdamas – išeik tylėdamas. Į tylą – su tyla. O tyla – iškalbinga. Tegul visi spėlioja, ką ji byloja. Ir niekas neatspėja. Ar ne paslaptinga?
SENELIS (*suplojęs rankomis*). Tikrai: ar ne paslaptinga? (*SENELEI*) Gal iš tiesų taip geriausia.
SENELĖ (*pasimetusi*). Nežinau... nežinau, nei ką sakyt, nei ką daryti...
AUTORIUS. Girdėjom, girdėjom. – Dabar jau nieko nereik žinoti – jau viskas atlikta, jau viskas pasakyta.

Nieko nebeliko – tùščia. Ramybė ir tyla. (*Pašnibždom*) Tyla ir ramybė.

Tyla.

SENELIS (*pusbalsiu, švelniai*). „Atsisuk, mieloji, į mane. Aš noriu matyti tavo veidą."

SENELĖ atsisuka.

SENELĖ. „Tuoj bus baigta. Tada mudu pasičiulbėsim."

AUTORIUS. Jiedu nežino, kad tai jau kažkieno pasakyti paskutinieji žodžiai.

SENELIS kilsteli reikšmingai pirštą – – –

SENELIS (*SENELEI*). Luktelk.

– – – ir ištrepsena iš kambario.

AUTORIUS žvilgteli į SENELĮ, atrodo, nori jį sulaikyti, tačiau numoja ranka...

AUTORIUS. Na, jeigu jau taip labai nori...

...ir atsiséda.

SENELIS grįžta – atsineša seną senutėlį gramofoną su didžiule triūba. Padeda ant grindų, užsuka girgždančią rankeną ir uždeda plokštelę.
Pasigirsta Richardo Strausso „Rožių kavalieriaus" valsas – nugrotas iki panagių – plokštelė gergždžia, ūžia, traška...
SENELIS prieina prie SENELĖS, išsiima iš kišenės sudžiūvusią rožę, – telikęs beveik tik stagaras, – nusilenkia

susiėmęs už strėnų, įteikia iškilmingai rožę SENELEI ir pakviečia ją šokiui.

AUTORIUS šypsosi atlaidžiai.

SENELĖ pakyla sunkiai, – rodos, girdi, kaip ir ji girgžda, – apsikabina SENELĮ, ir pradeda jiedu šokti – nerangiai, pinasi kojos... O valsas, – nors ir nugrotas, – vis labiau įsibėgėja, siaučia... SENELIAI dūsta, klumpa, kol pagaliau visai suklumpa.

SENELĖ. „Kilstelk mane, brangusis, kad galėčiau numirt stovėdama, o ne gulom – kaip karvė."

AUTORIUS. Tai irgi kažkieno paskutinieji žodžiai.

SENELIS. Kad jau nebegaliu... negaliu...

AUTORIUS. Ne tokius, ak, jau nebe tokius valsus judviem šokti.

AUTORIUS prieina prie gramofono, nuima plokštelę ir uždeda kitą. Paskui nueina prie SENELIŲ ir pastato juodu ant kojų.

Pasigirsta Jean Sibelijaus „Valse triste" – lėtai, dusliai – tarsi iš po žemių – taip, tartum iš po velėnos.

SENELIAI atsidūsta ir šoka lėtai lėtai, vos pavilkdami kojas.

AUTORIUS žiūri į juodu blankiai. Paskui paima iš kampo numestą plaktuką ir priėjęs duoda jį SENELEI.

AUTORIUS. Še.

SENELĖ neima.

SENELĖ (*parodžiusi į SENELĮ*). Jam duok – ne man.
AUTORIUS. Ne – tu imk.
SENELĖ. O ką aš su juo veiksiu?
AUTORIUS. Gali prireikti.
SENELIS. Kam čia prireiks, jeigu jau į grabą kraustais...
AUTORIUS (*mįslingai*). Kas žino... kas žino...

SENELĖ paima plaktuką ir užsikiša už sijono.
SENELIAI tebešoka.

Gęsta šviesos – ir SENELIAI taip ir „nušoka" kažkur į tamsą, į glūdumą...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Vėl nušvinta.

Tas pats kambarys – bet ir ne tas pats. Vidury – dvi kėdės, bet jau nebe supamosios. Pasieniais knygų lentynos. Kairėje ir dešinėje jos pilnos knygų – visos kaip viena. Tik viduriniosios sienos lentynos tuščios. Tos sienos viduryje – durys. Jos uždarytos.

Įeina AUTORIUS ir užrašo didžiulėmis raidėmis ant durų:

SKAISTYKLA

AUTORIUS. „Skaistykla – būklė ir vieta, kur sielos kenčia už nuodėmes, iki atsilygins Dievo teisingumui. [...] Po galutinio visuotiniojo teismo daugiau jau skaistyklos nebebus." – Taip rašo „Lietuvių enciklopedija". O jeigu kas enciklopedija – net ir lietuviška! – netiki,

galiu paaiškinti, – nors ir ne savo žodžiais, – poetiškiau: skaistykla – tai tolimosios sritys,

„į kurias,

Įžengia sielos tam, kad apsivalę
Laisvai pakiltų į dausas giedrias."*

Beje, ši informacija – tiktai netikėliams, t.y. nekatalikams.

AUTORIUS nueina į kampą, atsiremia į sieną ir stovi susikryžiavęs ant krūtinės rankas.

Iš tolo vėl pasigirsta „Valse triste".

Prasiveria durys – tebešokdami įvingiuoja SENELIAI.
Durys užsidaro.
Muzika nutyla – valsas pasibaigia.
SENELIS nusilenkia SENELEI ir pabučiuoja ranką.
Abu atsisėda ir sėdi tylėdami. Apsidairo. Jų žvilgsnis užkliūva ant užrašo.

SENELIAI (*kartu*). Skaistykla?..
AUTORIUS. Džiaukitės, kad ne pragaras.
SENELĖ. Viešpatie! Tai mudu jau numirę?
SENELIS. Abu iš karto?
SENELĖ. O kodėl ne? Norėtum, kad tik aš viena būčiau pakračius kojas?
SENELIS. Kur tau, mieloji – aš tik stebiuosi...
SENELĖ. Čia ne stebėtis, o verkti reikia.
SENELIS. Bet ar mirusieji verkia?
SENELĖ. Tikrai nesijuokia.
AUTORIUS. Kvatoja?

Tyla.

---

* A. Churgino vertimas.

SENELĖ. Tai taip ir numirėm be paskutinio žodžio.
SENELIS. Betgi kažkoks žodis turėjo būti paskutinis.
AUTORIUS. Žinoma, kad buvo. Jis visada yra.
SENELĖ. Kaži koks jis buvo?
SENELIS. Neatsimenu. O tu?
SENELĖ. Nežinau.
AUTORIUS. Neatsiminsit ir nesužinosit.
SENELIS. E, dabar jau vis tiek, – šaukštai popiet.
AUTORIUS. Ne tik šaukštai – ir šakutės.

SENELĖ vėl žiūri įdėmiai į užrašą. Staiga suploja rankomis – – –

SENELĖ. Aha!

– – – pašokus pribėga prie užrašo ir uždengia delnu antrąją S.

SENELĖ. Dabar skaityk.
SENELIS (*skaito*). S-k-a-i-t-y-k-l-a. Skaitykla?
SENELĖ. Taigi, skaitykla. Kodėl būtinai skaistykla, o ne skaitykla?
SENELIS. Gerai tu sakai!
AUTORIUS (*publikai*). „Skaitykla – bibliotekos patalpa, kurioje lankytojai skaito." – Bet čia ne skaitykla.
SENELĖ. Žiūrėk – knygos.
SENELIS. Tikrai – visur knygos!
SENELĖ. Knygos, knygos, knygos!
SENELIS. O jeigu skaitykla, tai mudu dar nemirę, o jei nemirę, vadinasi – gyvi!
SENELĖ. Abu?
SENELIS. Žinoma. Negi norėtum, kad tik tu viena būtum likusi gyva?

SENELĖ. Kur tau, brangusis...

SENELĖ prieina prie SENELIO, mirkteli publikai, pakšteli SENELIUI į skruostą...

SENELĖ. ... – aš tik stebiuosi.

...ir vėl atsisėda.

SENELIS. Čia ne stebėtis, o džiaugtis reikia. Ir dėkoti Dievui.
SENELĖ. O taipogi ir Viešpačiui.
SENELIS. Ačiū.
SENELĖ. Ir dar kartą ačiū.

AUTORIUS palinguoja liūdnai galva ir prieina prie SENELIŲ.

AUTORIUS. Padėka visai be pagirndo.
SENELIS. Tu ir čia?
SENELĖ. O kur tik jis, ten ir bėda.
AUTORIUS. Ką padarysi. – Tad turiu pasakyti: nors ir knygos, čia vis tiek ne skaitykla, o skaistykla.
SENELĖ. Vis dėlto?
AUTORIUS. Užtikrinu.
SENELIS. Tai mudu iš tiesų jau negyvi?
SENELĖ. Mirę?
AUTORIUS. Deja.
SENELIS. Abu?

SENELĖ žvilgteli į SENELĮ.

AUTORIUS. Deja, deja.

SENELĖ. Tikrai abu?

SENELIS žvilgteli Į SENELĘ.
AUTORIUS skėsteli rankomis tartum atsiprašydamas.

SENELIAI (*abu*). Va tai tau.

Tyla.

SENELĖ. Tai kam čia tos knygos?
SENELIS. Taigi, kam jos reikalingos?
AUTORIUS. Kad nenuobodžiautumėt. Gali užtrukti. Ilgokai.
SENELIS. Ilgokai?
AUTORIUS. Tikrai ne trumpai.

SENELIAI nueina prie lentynų – SENELĖ kairėje, SENELIS dešinėj – ir ima vartyti knygas.

SENELĖ. Betgi čia viena, ta pati knyga.
SENELIS. Ir čia.
AUTORIUS (*šyptelėjęs*). Nejaugi? Kokia?
SENELĖ (*skaito*). „Gyveno kartą senelis ir senelė."
SENELIS. O čia – (*Taip pat skaito*) – „Oi grybai, grybai..."
SENELĖ. Grybai?..
SENELIS (*toliau skaito*). „Gyveno kartą senelis ir senelė." (*Prisikišęs nosį prie knygos*) „Antroji dalis."

SENELIAI susižvalgo.

SENELĖ. Senelis?

AUTORIUS linkteli galva.

SENELIS. Senelė?

AUTORIUS vėl linkteli.

SENELIAI (*abu*). Senelis ir senelė?
AUTORIUS. Taigi. Pasiskaitykit – gal atpažinsit.

SENELIAI ima vartyti knygą ir skaityti:

SENELĖ. „...kaukšt į pakaušį..."
SENELIS. „Gracingai."
SENELĖ. „... – ir baigta."
SENELIS. „Ne tik baigta..."
SENELĖ. „... – ir palaidota." – (*Žvilgtelėjusi į SENELĮ*) Kažkur girdėta. – (*Toliau skaito*) „Nėra Petriuko."
SENELIS (*žiūrėdamas į SENELĘ, nustebęs*). Tegyvuoja Jonukas?
SENELĖ (*jau nebeskaito, iš atminties*). „Nėra Jonuko?"
SENELIS (*dar labiau nustebęs*). Tegyvuoja Petriukas? – Ir man, atrodo, girdėta.
AUTORIUS. Nėra Senelių. Tegyvuoja Seneliai?

SENELIAI prieina vienas prie kito ir uždainuoja – nudainuotais, drebančiais balsais:

SENELIAI. „Oi grybai, grybai,
jūs patieka mano!
Kas jūsų nevalgo,
nieko neišmano."

SENELĖ. Ypač kurs nevalgo Amanitos phalloides...
SENELIS. ... – nuodingiausio grybo iš visų...
SENELĖ. ...Mirties angelas vardu.
AUTORIUS. Ypač ypačiausiai.

Tyla.

SENELIS. Iš tiesų girdėta.
SENELĖ. Ak Dieve, kaip girdėta.

SENELIAI atsisėda ir žiūri blankiai į knygą.

SENELĖ. Jeigu jau tikrai lemta mudviem skaityti...
AUTORIUS. Taip lemta.
SENELIS. ...ir dar, sakai, netrumpai...
AUTORIUS. Taip sakau ir pakartoju.
SENELĖ. ...tai gal ką nors įdomesnio...
SENELIS. ...kokį rimtesnį veikalą...
SENELĖ. Klasiką. Pavyzdžiui, „Studentai, meilė ir čeka".
SENELIS. Arba „Apie duoną, meilę ir šautuvą".
AUTORIUS. A, taip – klasika. Malonu, kad jus domina literatūra, o ne šlamštas. Tačiau, deja, pasirinkimo nėra.
SENELIS. Nėra?
SENELĖ. Tai kokia čia skaitykla?
AUTORIUS. Sakiau: čia ne skaitykla, o skaistykla.

SENELĖ trepteli koja.

SENELĖ. Aš nenoriu skaityt savo gyvenimo.
AUTORIUS. Kas nori. Nebent tik narcizistas. Arba mazochistas. (*Šypsodamasis*) Bet judu, rodos, esate normalūs.
SENELIS. Užteko gyvenimą gyventi.
AUTORIUS. Be abejo. Todėl ir turit jį skaityti – dėl to, kad nenorit. Tokia judviejų kančia už nuodėmes.
SENELIS. Kokias nuodėmes?
SENELĖ (*kumštelėjusi diskrečiai SENELIUI į pašonę*). Šššš...

AUTORIUS nusikvatoja.

SENELĖ. Skaityt, pabaigti...
SENELIS. ...ir vėl pradėt?..
SENELĖ. ...ir vėl kartoti?..
AUTORIUS. Taip, pabaigt – ir vėl iš naujo. (*Šyptelėjęs*) „Kad turėtum[ėte] kuo pripildyti savo nemigą." Iš naujo, pabaigt – ir vėl kartoti. Be galo. Iki paskutiniojo teismo dienos. Kol trimitai nepašauks ir nebus atverstos visos knygos.
SENELĖ. Jėzau!..
SENELIS. Marija!..
AUTORIUS. Tokia judviejų skaistykla.

SENELIAI susiima už galvos ir sėdi užsikniaubę.

AUTORIUS. Neimkite taip tragiškai. – (*Publikai*) Tuo labiau kad jiedu nėra tragedijos verti.

Tyla.
Pagaliau SENELIAI atsikniaubia ir žiūri į viduriniąją sieną.

SENELIS. O kodėl anos lentynos tuščios?
AUTORIUS. Kokios?
SENELIS. Ten, vidury.
SENELĖ. Taigi, nė vienos knygos – net ir tos pačios.
AUTORIUS. Tos knygos dar nėra.
SENELIS. Nėra?
AUTORIUS. Ji dar neparašyta.
SENELĖ. Neparašyta?
AUTORIUS. Judviejų gyvenimas dar teberašomas.
SENELĖ. Betgi sakei, mudu jau mirę.
AUTORIUS. Mirtis taip pat gyvenimas. Be mirties nėra gyvenimo. Be gyvenimo nėra mirties.
SENELIS. O kas jį rašo?

AUTORIUS. Tikrai ne judu.
SENELĖ. Mudviejų gyvenimas, bet ne mudu jį rašom?
AUTORIUS. Ne.
SENELIS. O kas?
AUTORIUS. Nejaugi neatsimenat?

SENELIAI susižvalgo.

AUTORIUS. Aš.
SENELIAI. Tu?

SENELIAI žiūri ilgai į AUTORIŲ. Pagaliau vėl pažvelgia vienas į kitą.

SENELĖ (*SENELIUI*). Aš tau sakiau su juo neprasidėti.
SENELIS. Tą patį ir aš tau sakiau.
AUTORIUS (*nusijuokęs*). Bet judu, matyt, viens kito nepaklaūsėt. – (*Publikai*) Tačiau kaip gali su manimi neprasidėti. – Taip, judviejų gyvenimas dar neparašytas. Bet labai mažai betrūksta.
SENELĖ. Mažai?
AUTORIUS. Labai.
SENELIS. O ko?
AUTORIUS (*palūkėjęs*). Taško. Paskutinio taško. Ne žodžio.

AUTORIUS nueina prie durų, išsiima iš kišenės „tašką", padeda ant durų...

AUTORIUS. Štai.

...ir išeina.

Tyla.

SENELIAI žiūri – tartum užburti – į duris. Pagaliau prieina ir ima tyrinėti „tašką".

SENELĖ. Tikrai.
SENELIS. Taškas.
SENELĖ. Jokios abejonės.

Grįžta AUTORIUS, nešinas krūva knygų. Padeda knygas, atsiverčia vieną ir perskaito antraštę:

AUTORIUS. „Valse triste: Gyveno kartą senelis ir senelė. Trečioji dalis." (*Užverčia knygą*) Paskutinė.
SENELIAI. Paskutinė?
AUTORIUS. Paskutinė.

AUTORIUS sudėlioja knygas ant lentynos.

AUTORIUS. Taip, dabar judviejų gyvenimas jau parašytas.

AUTORIUS pasodina SENELIUS ir įbruka abiem į rankas po knygą. Juodu sėdi įsikibę į knygas, tartum suakmenėję.

Staiga – – –

BALSAS IŠ PUBLIKOS. O tavo, Autoriau, gyvenimas?

AUTORIUS atsisuka.

AUTORIUS (*užkluptas*). Mano gyvenimas?..
KITAS BALSAS. Kas rašo tavo gyvenimą?
AUTORIUS. Mano?

Jis žiūri kažkur į tolį.
Pagaliau – – –

AUTORIUS. Aš gyvenu kitų gyvenimą – kitų dramas, – taip, dramas – ne pjeses, – tragedijas, kitų komedijas. Ir vis sunkiau – ak, kaip sunku – man jas gyventi.

VĖL BALSAS IŠ PUBLIKOS. Manai, kitų gyvenimą sunkiau gyventi negu savo?

AUTORIUS (*nereaguodamas*). Net ir komedijos jau nejuokingos. Lengviau verkti negu kvatoti. – (*Staiga*) Tačiau ne mano gyvenimas čia svarbu...

AUTORIUS puola prie SENELIŲ – – –

AUTORIUS. Skaitykit!..

– – – ir atverčia jiems knygas.

AUTORIUS. Skaitykite savo gyvenimą...

DAR VIENAS BALSAS. Ne tavo?

AUTORIUS. ...skaitykite lapą po lapo, iš lėto, pamažu, – skubėt nėra nei kur, nei ko, nes laiko – marios. Amžinybė. – (*Publikai*) O ji prasideda, kai baigiasi gyvenimas. – (*Vėl SENELIAMS*) Skaitykite užgulę, įdėmiai ir permanykite negailestingai, – (*Nusikvatoja*), – kol amžinybė nusibaigs.

SENELIAI tebesėdi įsikibę į knygas.

AUTORIUS (*plačiu mostu*). „Uždangą!" – Šiais žodžiais kažkas pradėjo savo amžinybę. – „Farsas baigtas."

Uždanga nenusileidžia.

AUTORIUS. Uždangą!..

Iš tolo pasigirsta ta pati – ak, ir vėl ta pati – Glucko „Orfėjaus ir Euridikės" Eliziejaus laukų „Palaimintųjų vėlių" melodija.

SENELIAI ir AUTORIUS suklūsta.

AUTORIUS (*sunerimęs*). Iš kur čia ta muzika?..

SENELIAI tebesiklauso įdėmiai. Staiga susižvalgo, nusišypso iki ausų ir užverčia trankiai knygas.

SENELIAI. O! palaimintieji Eliziejaus laukai!
SENELĖ. O! mano Orfėjau!
SENELIS. O! mano Euridike!

SENELĖ išsitraukia plaktuką ir ima pūsti tartum fleitą.

AUTORIUS (*sumišęs*). Ne... ne tau dūdą pūsti!..
SENELIS. O kodėl ne?
AUTORIUS (*SENELIUI*). Tai tavo darbas!
SENELIS. Ne šį kartą. Peripetija! – gerbiamasis Autoriau. Peripetija. Ir dūda turi du galu.
SENELĖ (*pūsdama plaktuką*). Dabar a š tau pagrosiu.

Fleita groja dar gražiau.
Pagaliau SENELĖ nustoja pūtus – muzika nutyla.

AUTORIUS (*nervingai*). Uždangą! – sakau. Farsas baigtas!..
SENELIAI (*dusliai*). Ne visai.
AUTORIUS. Ne?
SENELĖ. Toli gražu.
SENELIS. Toli toliausia.
AUTORIUS. O ko dar trūksta?
SENELĖ (*tariamai nustebus*). Ko dar trūksta? (*Atsisukusi į SENELĮ*) Girdi? Jisai nežino.
SENELIS. Štai tau ir Autorius. – Ogi tavo mirties, gerbiamasis, t a v o mirties – štai ko trūksta.

AUTORIUS (*atatupstas*). Mano mirties?..

SENELĖ pavarto iškalbingai rankoje plaktuką.

SENELĖ. Taigi, tavo.
SENELIS. Negi mūsų, – mudu jau mirę.
AUTORIUS (*vapaliodamas*). Autoriai nemiršta.
SENELĖ. Nemiršta? (*Taukštelėjus plaktuku*) Cha!
AUTORIUS. Mes – kūrėjai.
SENELIS. Tai kas?
AUTORIUS. Mes liekame gyvi...
SENELĖ. Kas tau sakė?
SENELIS. Verčiat kojas, kaip ir visi.
AUTORIUS. Bet aš maniau...
SENELĖ. Mitas.
SENELIS. Blefas.

Tyla.

AUTORIUS. Štai tau, kad nori. Niekuo negalima pasitikėti.
SENELĖ. O kaipgi – Didžiuoju Autorium.
AUTORIUS. Didžiuoju... Autorium?
SENELIS (*nusijuokęs*). Taip. Pasirodo, esama didesnio ir už tave.
SENELĖ. Jis visus nurašo.
SENELIS. Ir savo pareigą atlieka sąžiningai ir galutinai.
SENELĖ. Šermeniškai galutinai. – (*Staiga*) Sėsk.

AUTORIUS stovi tarsi apdujęs.

SENELIS (*įsakmiai*). Tūpk.

SENELIS pasodina AUTORIŲ.

SENELĖ. Atsimeni Jonuką?
SENELIS. O gal ir Petriuką?

Vėl įbėga JONUKAS-PETRIUKAS.
AUTORIUS žiūri į jį lyg nesavom akim.

JONUKAS-PETRIUKAS. Aš ir vėl čia. Sakiau, negrįšiu. Bet dabar tai jau tikrai nebegrįšiu. Bye-bye.

Išbėga pasišokinėdamas.

SENELIS. Atsimeni?

AUTORIUS dar vis negali atsipeikėt.

SENELĖ. Tai ir neužmiršk.

SENELĖ užsimoja plaktuku.

SENELIS. Žegnokis, – kol dar nevėlu.

AUTORIUS kilsteli ranką tartum žegnonei – – –

AUTORIUS (*drebančiu balsu*). Pa-pa-palauk.
SENELĖ. O ko čia laukti?
SENELIS (*šypsodamasis*). Matyt, ponas Autorius nori tarti paskutinį žodį.
AUTORIUS. Ne, tik šiaip sau žodį.
SENELĖ. Na, žinoma – kaip Autorius gali apsieiti be žodžio...

AUTORIUS atsistoja.

AUTORIUS (*patetiškai*).
„Laikas paliks, bet laiko neliks.
Ir mirtis nebus nugalėta."

SENELĖ vėl užsimoja plaktuku.

AUTORIUS. Dar ne.

„Ir vėl, kai susirinksime visi –
bus pasikeitę visa
. . . . . .
ir amžinybė nebebus tiktai
į knygas surašyti žodžiai."

(*Palūkėjęs*) „Amžinybės išbluko. Akimirkomis išliekame gyvi."

Atsisėda.

AUTORIUS (*SENELEI*). Dabar. – O, beje. Mažutis beje: ar kritikai ne-pasipiktins, kad nudobėt Autorių?

SENELIAI nusikvatoja.

SENELĖ. Kritikai?
SENELIS. Nekrėsk juokų.
AUTORIUS. O žiūrovai ar supras?

SENELIAI susižvalgo.

SENELIS. Va čia tai jau klausimas.
SENELĖ. Geriau nė nebandykim jo atsakyti.

AUTORIUS rezignuoja – atsisuka į publiką ir skėsteli beviltiškai rankomis. Pagaliau pasilenkia ir paguldo galvą sau ant kelių – tartum po giljotina.

AUTORIUS (*SENELEI*). Pliek.
SENELĖ (*šyptelėjus*). Kaip pridera?
AUTORIUS. O kaip kitaip? Serio ludere.
SENELĖ. A?

AUTORIUS. Žaisk rimtai.
SENELĖ. Taip ir padarysiu.
AUTORIUS. Taip ir padaryk. – Ačiū Dievui, nereikės daugiau eiti pas dantistą.

SENELIS užsidengia „dramatiškai" ranka akis.
SENELĖ užsimoja plaktuku – – –

Užgęsta visos šviesos – – – trinkteli duslus smūgis – – – ir vėl nušvinta.

Ant grindų aukštielninkas, išskėtęs rankas, guli AUTORIUS.

SENELIS. Kaukšt į pakaušį...

SENELĖ nusilenkia.

SENELĖ. Gracingai.
SENELIS. ... – ir baigta.

SENELĖ numeta plaktuką.

SENELĖ. Nėra Autoriaus.
SENELĖ. Nėra ir literatūros?
IR VĖL BALSAS IŠ PUBLIKOS. Ne kiekvienas autorius – literatūra.
SENELIS. Nėra ir teatro?
KITAS BALSAS. Autorius – tai dar ne teatras...
IR DAR KITAS BALSAS. ... – tarė režisierius.

SENELIAI nusikvatoja net susirietę. Paskui paima AUTORIŲ už kojų – vienas už vienos, kitas už kitos – ir nutįsia per aslą pro duris.
Už durų trinkteli keli grėsmingi harpsichordo akordai.
SENELIAI kyšteli galvą už durų.

SENELĖ. Ale žiūrėk, tas šikšnosparnis dar vis tebekybo...
SENELIS. ...kaip kyboję̨s. Nei cypt, nei krust.
SENELĖ. Gal pasikorė?

SENELIAI beuždarą duris. Staiga durys triukšmingai atsiveria, nubloškia SENELIUS – ir pro jas nusidriekia didžiulis šikšnosparnio šešėlis.

Durys užsidaro.

SENELIAI atsipeikėja – atsisėda ir sėdi vėl tartum suakmenėję̨.
Tyla.

SENELIS, Tyla?
SENELĖ. Tyla.

Pasigirsta AUTORIAUS balsas. (Iš amžinybės?)

AUTORIUS. Tai irgi paskutinis žodis.

SENELIAI krūpteli.

AUTORIUS. Tačiau pats paskutinysis žodis dar nepasakytas. Dar ne. Ir nežinia, kas ir kada jį pasakys. Nei kas, nei kada. Nežinia.
SENELĖ (*tartum aidas*). Nežinia.
SENELIS (*tartum aido aidas*). Nežinia.

Ilga tyla.

Pagaliau SENELIAI atsiverčia po knygą ir pradeda skaityti – iš lėto, dusliai, mediniu balsu – tartum robotai – ir vis tyliau ir tyliau...

SENELIAI (*kartu*). „Kambarys be langų. Visos sienos aplipdytos senais, pageltusiais laikraščiais. Trejos durys: kairėj, viduryje ir dešinėj. Jokių baldų, išskyrus dvi supamąsias kėdes.

Ant ilgos vielos, be gaubto, kabo didelė elektros lempa – tiesiog spiginte spigina."

Palengva gęsta šviesos.

SENELIAI. „Ant viduriniųjų durų užbrėžta vienuolika brūkšnių..."

Atrodo, SENELIAI nori pakilti ir užbrėžti ant durų brūkšnius, tačiau nepajėgia – tebelieka sėdėti.

SENELIAI. „Viduryje kambario kėdėse linguoja..."

SENELIAI bando linguoti, bet nepalinguoja.

SENELIS. „...Senelis..."
SENELĖ. „...ir Senelė."

Ir t.t., ir t.t. – kol nusibaigs amžinybė.

1996-97

TARP GARBINGOS IR NEGARBINGOS MIRTIES: II

Mirtis XIX a. vidurio Lietuvos kultūroje

VLADAS SIRUTAVIČIUS

Dėmesys mirčiai

Niekas geriau neparodo išaugusio jausmingumo mirties atžvilgiu, kaip dėmesys kapams bei jų tvarkymas. Jau XVIII amžiaus pabaigoje manyta, kad kapinės, jų priežiūra atlieka svarbią auklėjamąją funkciją. Vilniaus vyskupas Jonas Nepomukas Korwin-Kossakowskis pamoksle, skirtame naujų Vilniaus miesto šv. Stepono kapinių pašventinimui (1795 metais), kvietė susirinkusius dažniau kapinėse lankytis, nes ten galima aptikti daug gero ir dorovingo elgesio pavyzdžių.[1] Čia pats vyskupas subarė tuos, kurie nori laidotis bažnyčiose ar šalia jų. Jo tvirtinimu kapai jau „nuo seno" buvo steigiami toliau nuo gyvųjų ir miesto. Tiesa, žymesniems ir labiau visuomenei nusipelniusiems žmonėms dar galėjo būti taikomos išimtys.

Rusijos civilinė valdžia taip pat ėmė vis griežčiau kontroliuoti kaip ir kur laidojama. (Beje, pirmieji įsakai

---

1 Kazania świąteczne i przygodne z rękopisów (Wilnie, 1824), p. 438.

reglamentuojantys palaidojimų tvarką pasirodė dar XVIII amžiaus pirmoje pusėje.) Įvairiuose valdžios potvarkiuose raginama kapines steigti toliau nuo gyvenviečių, draudžiama laidoti šalia gyvenamųjų namų, ribojami palaidojimai prie bažnyčių, taip vadinamuose šventoriuose, ir pan. Štai 1818 metų caro įsake įsakoma gyvenvietėse kapinių „neturėti", o vietą naujoms kapinėms parinkti toliau nuo jų.[2] Panašios tendencijos pastebimos ir Vakarų Europoje. Anot Philippe Aries, kapinės jau nebepaliekamos „gamtos malonei", jomis vis labiau ima rūpintis žmonės. Mokslininko nuomone, tam įtakos turėjo dvi priežastys. Pirmoji, socialinė-higieninė – bijomasi epidemijų. Antroji, moralinė – darosi „gėda žmones laidoti, kaip žvėris".

Tačiau naujoji tvarka įsigalėjo ne iškart. Štai Ukmergės žemesnysis zemskinis teismas skundėsi, kad Svėdasų parapijos klebonas mirusiuosius laidoja bažnyčioje ir kapinėse prie jų. Įspėtas policijos pareigūnų, klebonas ir toliau elgėsi savaip: „...taip duodamas pagrindo liaudies nepaklusnumui."[3] Po kelių dienų gubernatorius išsiuntinėjo specialų Rusijos Vidaus reikalų ministerijos raštą, reglamentuojantį laidojimų tvarką. Jame nurodyta griežtai laikytis nustatytų taisyklių: žiemos metu numirėlius laidoti kiek galima giliau (maždaug pusantro metro gylyje). Mat gubernijos vyresnybė gavusi žinių, kad dažnai numirėliai užkasami visiškai negiliai, todėl pavasarį jų

---

2 *Полное собрание законов Российской Империи* (Санкт-Петербург , 1830), t. 35, nr. 27581, p. 621-622.

3 Ukmergės žemesniojo zemskinio teismo raštas generalgubernatoriui Rimskiui-Korsakovui, 1808 03 21, VIA, f. 378, b/s, 1808, b. 85, l.1-2.

kaulai išlenda į paviršių, o tai gali sukelti epidemijas.[4] Beje dar po kelių dienų pasirodė jau minėto vyskupo Korwin-Kossakowskio raštas kunigams, draudžiantis laidoti bažnyčiose ir ribojantis palaidojimus prie bažnyčių. Tačiau ir vėliau dėl naujos laidojimų tvarkos kildavo įvairių nesusipratimų. Kartais parapijų kunigai atsisakydavo vykdyti civilinės valdžios potvarkius ir laidoti naujai paskirtose vietose. Štai Ukmergės ispravnikas skundėsi Vilniaus gubernatoriui Hornui, kad Utenos klebonas palaidojo dvarininką prie bažnyčios, kai mirusieji turėtų būti laidojami kapinėse esančiose už miestelio.[5] Vilniaus Romos katalikų konsistorija paaiškino, jog palaidota teisingai. Numirėlis palaidotas „senosiose" Utenos kapinėse, kurios jau irgi buvo už miestelio. Šioms kapinėms jau dvidešimt penkeri metai.[6]

Įvairiuose XIX amžiaus tekstuose paprastai pabrėžiamas kapinių sakralumas ir nurodoma, kaip jose reikai elgtis, kaip tvarkyti. Dominikonas Rapolas Jasikevičius, akcentuodamas kapų šventumą, teigia: „...szita vieta, ira brungibiu mukas yr smerties ant križiaus Iszganitojo pirkta". Anot pamokslininko, Kristus pirmuosius kapus savo krauju pašventinęs. Todėl jie ir vadinami šventoriumi.[7] Tokioje vietoje būtina gerai ir dievobaimingai

---

4 Vidaus reikalų ministerijos raštas gubernatoriams, 1808 03 26, *ibid.*, 1.7.

5 Ukmergės zemskinio ispravniko raportas Vilniaus gubernatoriui, 1827 12 23, VIA, f. 381, ap. 24, b. 6930, 1.2.

6 Vilniaus Romos-katalikų dvasinės konsistorijos raštas Vilniaus gubernijos valdybai, 1829 09 30, *ibid.*, 1.9.

7 Rapolas Jasikevičius, *Pamokslay unt nekuriu szwincziu, unt atminimu ażu numirusius, preig paszwintinimu kriziu, kapu, namu, dyrwu* (Wilniuje, 1859), d. 3, p. 30.

elgtis, negirtuokliauti. Taip pat reikia pasirūpinti kapinių švara ir tvarka, apsaugant nuo gyvulių – aptverti. Jau minėtas Jurgis Pabrėža 1813 metais pamoksle teigė, kad gerus krikščionis ir dievobaimingus žmones būtina laidoti „ant szwentos wyitos". Tokių numirėlių laidoti laukuose ar „krūmuose" negalima.[8] Panašių raginimų netrūko ir amžiaus pabaigoje. Anot Kazimiero Pakalniškio, dievobaimingai gyvenusių kūnai turi būti laidojami „ant šventos vietos". Kartu jis nurodė, kokių asmenų kapuose laidoti negalima. Pirmąją grupę sudarė „vadinamieji nekrikštai" t.y. žydai, „pagonis", be krikšto mirę vaikai, ekskomunikuoti, „eretikai" atvirai savo klaidas išpažįstantis, atskalūnai arba „maskoliai" ir galiausiai „atskilėliai" arba bedieviai: ateistai, „materialistai", „racionalistai" t.y. tie, kurie Dievo apreiškimą atmeta. Antroji grupė tai katalikai nusidėjėliai, kurie dėl savo blogų darbų „katalikais tik iš vardo liko". Pirmaisiais čia paminėti „dueliantai" (matyt omenyje turėti mušeikos, mirę be išpažinties), po jų seka įvairūs „atviri griešnikai", kurie nuodėmėje „galą gavo" ir nebuvo priėję Velykinės išpažinties. Ir galiausiai patys paskutiniai – savižudžiai: „tie kurie isz liūso noro sau galą padarė".[9] Laidojimo taisyklių nesilaikymas, suterštų „šventą vietą" ir kol nusidėjėlio kūnas nebūtų iškastas ir iš kapinių išmestas, tol jose laidoti negalima. Kapus gi būtina iš naujo pašventinti. Tiesa, straipsnis baigiasi liūd-

---

8 Jurgis Ambraziejus Pabrėža, *Kninga pyrma apey sakramentus ógolnay yr apey nekórius sakramentus ipatingay*, VUB RS, f.1-d. 57, 1.350.

9 Petras Zuikis [Kazimieras Pakalniškis], „Ką galima, o ko negalima laidoti ant kapų", *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga*, 1890 gruodis, nr. 22.

na autoriaus konstatacija: valdžios pareigūnai, gaudami kyšius, nurodytos laidojimų tvarkos nesilaiko.

XIX amžiuje kapinės tampa ir poetinio įkvėpimo šaltiniu. Štai šiandien jau praktiškai niekam nežinomas amžiaus pradžios poetas džiaugiasi kapinėmis, kuriose kapai nuolat artimųjų bei draugų lankomi, tvarkomi. Kapinės jį nuteikia tokiam dvieiliui: „Paduokim broliškai viens kitam rankas / Kad artimam padėt galėtume..."[10] Taigi kapinėse ne tik liūdima ir gedima, bet jose išgyvenamas ypatingas bendrumo ir solidarumo jausmas. Dažnas autorius buvo linkęs idealizuoti kapinių tvarką. Net ir paprastos, liaudiškos, mažai prižiūrimos kapinaitės sukeldavo stebėtojo susižavėjimą ir tapdavo gilesnių išgyvenimų objektu. Taip Andrzejus Jastrzebskis 1858 metais „Teka Wileńska" aprašo Kauno gubernijos, Ukmergės dekanato, Paželvės bažnyčios kapinaites (lenk. orig. *cmentarz*). Tiesa, čia nėra puošnių paminklų, nes laidojami tik „vargšai kaimiečiai", ant kurių kapų „laisvai ir gražiai žolė želia". Korespondencijos autorius su nuoširdžiu pasigėrėjimu pažymi, kad lietuviai greičiau pamirš savimi pasirūpinti nei mirusiais savo artimaisiais.[11] Amžininko liudijimu, Vilniaus miestiečiai, šalia kitų pramogų ir laisvalaikio praleidimo formų, buvo pamėgę ir pasivaikščiojimus po Rasų kapines. Paprastai jų metu buvo apžiūrimi žymesnių žmonių kapai.[12]

---

10 Józef Reyzner, „Cmentarz", *Tygodnik Wileński*, 1818, t. 6, nr. 122, p. 160.

11 Andrzej Jastrzembski, „O kościele w Poyelwie", *Teka Wileńska*, 1858, nr. 5, p. 401.

12 Teodor Krasiński, „Dziennik ucznia Universytetu Wileńskiego (1816-1818)" in: Henryk Mościcki, *Z filareckiego swiata. Zbiór wspomnien z lat 1816-1824* (Warszawa, 1924), p. 43.

Taigi, atrodo, kad būtent XIX amžiaus pirmoje pusėje ypač aktyviai susirūpinta kapinių priežiūra ir tvarkymu. Tuo suinteresuota buvo ir bažnytinė vyresnybė, ir civilinė valdžia. Naujas idėjas stengtasi kuo plačiau diegti kasdieninėje praktikoje. Svarbu, jog kapų priežiūra ir tvarkymas propaguoti kaip *visuomeninė t.y. ir liaudžiai būdinga vertybė bei norma*. Žinias, jog valstiečiai mirusius vis dar laidoja be išpažinties, kunigo, šalia kaimo esančiose nešventintose kapinėse ne tik bažnyčia, bet ir civilinė valdžia sutikdavo su nepasitenkinimu. (Deja, nevisiškai aišku kokių buvo imamasi priemonių, kad tokie faktai nepasikartotų.[13])

Tiesa, liaudiškoje kultūroje laidojimo praktikos keitėsi labai iš lėto.[14] Dionizas Poška kultūros istorijos studijoje „Apie senovines pagoniškas religines apeigas Lietuvos ir žemaičių kunigaikštijose", parašytoje 1823 metais, neužsimena apie valstiečių įprotį tvarkyti kapus. Tiesa, mirusiųjų paminėjimas čia buvo švenčiamas nuo seniausių laikų. Žemaitijoje ypač paplitęs šermenų paprotys: tuoj po laidotuvių rengti vaišes. Kaip pastebi Poška net XVIII amžiaus pabaigoje ir XIX amžiaus pradžioje tokios vaišės dažnai keliamos kapinėse, nors su šiuo papročiu bažnyčia aktyviai kovojo.[15] Atrodo, kad to laiko valstietis buvo

---

13 Minsko gubernijos žandarų valdybos viršininko raštas generalgubernatoriui, 1870 05 27, VIA, f. 378, p/s, 1870, b.115, l.1.

14 Anot etnografės Angelės Vyšniauskaitės, XIX amžiuje – „Savo kapinėms lietuviai valstiečiai, išskyrus vėlinių dieną, neskirdavo didesnio dėmesio." Žr. A. Vyšniauskaitė, „Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIXa. – XX a. pirmaisiais dešimtmečiais" in: *Iš lietuvių kultūros istorijos* (Vilnius, 1961), p. 154.

15 Dionizas Poška, *Raštai* (Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959), p. 379-387.

labiau susirūpinęs iš numirėlio vėlės kylančiomis grėsmėmis, nei paties mirusiojo pagerbimu. Taip pat vis dar dažni buvo palaidojimai nešventintose, mažai prižiūrimose kapinėse. 1853 metais Vladislavas Sirokomlė kelionių ir atsiminimų knygoje rašo, jog valstiečių kapinės yra prie pat gyvenamųjų namų, bet valstiečiai jų priežiūra visiškai nesirūpina.[16] Taip yra todėl, kad mirusiįjį greitai pamiršta. Panašias kapinaites poemoje „Ponas Tadas" prisimena ir Adomas Mickevičius: „Atšlaimo pakraštyje tarp kiečių ir dilgynių / Gunksojo keletas kryželių ąžuolinių / Nešventinti kapai po tais kryželiais buvo / Kur laidojo visus, kas netikėtai žuvo."[17] Prie „netikėtai žuvusių" priskirdavo ir savižudžius. Tiesa, ši nedidelė ištraukėlė rodo, kad tokiose kapinėse paprastai laidoti tie, kurie dėl įvairių priežasčių negalėjo būti palaidoti pašventintose kapinėse.

Nešventintose, „kaimo kapinėse" palaidojimų tvarkos niekas nereglamentavo. Jų priežiūra, suvarkymu taip pat nesirūpinta. Sunku nustatyti tikslų tokių kapinių skaičių, bet aišku, jog jų buvo žymiai daugiau nei pašventintų. 1782 metais sudarytuose Kauno dekanato parapijinių bažnyčių vizitacijų aktuose minimos dviejų tipų kapinės: pašventintos – *cmentarz*, kurios buvo prie parapijinių bažnyčių (dar kitaip šventoriumi vadinamos). Jos paprastai buvo aptvertos mūrine tvora bei prižiūrimos. Kitas kapinių tipas – *mogila*. Dažnai taip buvo vadinamos nešventintos, neprižiūrimos, net gi neaptvertos kapinės. Štai

---

16 Władysław Syrokomle, *Wendrówki po moich niegdyś okolicach. Wspomnienia, studja historyczne i obyczajowe* (Wilno, 1853), p. 225, 238.

17 *Adomas Mickevičius*, Ponas Tadas (vertė V. Mykolaitis-Putinas) (Vilnius: Vaga, 1978), p. 192.

Kauno parapijoje tokių „neaptvertų" kapinių buvo: už Nemuno – 15, už Neries – 8, o tarp Nemuno ir Neries dar šešios. Žymiai daugiau nei aptvertų.[18] Jiezno parapijoje yra dvi pagrindinės kapinės. Vienos prie parapijinės bažnyčios, aptvertos mūrine tvora, kitos toliau – „plačiame lauke" – aptvertos tik pušų tvora. Likusios apleistos, tačiau ir jose vis dar laidojami žmonės.[19] Tiesa, čia pat pastebima, kad žmonės vis labiau pripranta, o tiksliau pratinami, laidoti prie parapijinių bažnyčių esančiose kapinėse.[20] Betgi pavyzdžiui Švenčionių parapijoje vadinamųjų *mogil'ų* dar labai daug. Jos išlikusios praktiškai prie kiekvieno kaimo. Jos nešventintos ir neaptvertos, jomis niekas nesirūpina. Panaši padėtis buvo ir Tauragės parapijoje. Taip pat pažymima, kad tokiose kapinėse vis dar laidojama. Tuomet jas stengiamasi aptverti, bent jau medine tvora, kad „gyvuliai nelįstų".[21]

Atrodo, kad XIX amžiaus viduryje skirtumai, sakralumo ir socialinio prestižo požiūriu, tarp kapinių tipų nyko. Pirmiausia, todėl, kad išaugo vadinamųjų *mogil'ų* prestižas. Jose jau laidota pagrindinė masė mirusiųjų. Metrikų knygose kalbama apie du jų tipus: „privačias" ir „viešas parapijines". Paprastai nurodoma, kad šios kapinės yra už miesto ar kaimo. Jose laidojama, su kunigu.[22]

---

18 Kauno dekanato parapijinių bažnyčių vizitacijos aktai, VIA, f. 694, ap. 1, b. 3491, l.62. Naudotasi publikacijai paruoštu rankraščiu. Už tai dėkoju kolegai istorikui dr. Vytautui Jogėlai.

19 *Ibid.*, l.74-75, 85.

20 *Ibid.*, l.102, 270.

21 *Ibid.*, l.112, 219, 290.

22 Метрические выписки о умерших в Тельшевско-Самогитской Римско-Католической эпархии на 1831 год, часть I, VIA, f. 669, ap. 1, b. 669, p. 18, 23, 28, 314-320; Wypisy metryk

XIX amžiaus 7-ojo dešimtmečio metrikų knygose tiesiog teigiama, jog mirusieji dažniausiai laidojami „parapijinėse kapinėse". Tiesa, valstietis galėjo būti palaidotas ir „vietinėse kaimo kapinėse", bet ir čia jau laidojama su kunigu.

Dažnai įvairiomis progomis kartojami draudimai nusidėjėlius (tame tarpe ir savižudžius) laidoti kartu su visais kitais dievobaimingais krikščionimis, turėjo prasmę tik tuomet, kai buvo kalbama apie palaidojimus pašventintose kapinėse. Egzistuojant kitokiai laidojimų tvarkai, tokie draudimai negalėjo būti pakankamai efektyvūs. Tik nykstant tradicijai, laidoti numirėlius neprižiūrimose ir nešventintose (vadinamose „mogilų" tipo kapinėse) ir visomis įmanomomis priemonėmis ribojant tokių palaidojimų galimybę, kartu formuojant naują, ypatingą jausmingumą – pagarbą ir dėmesį kapams – religiniai draudimai galėjo įgyti prasmę. Kita vertus, XIX amžiaus pirmoje pusėje atsirandančios naujos „viešos" kapinės, sudarė galimybes praktiškai visiems visuomenės nariams (nepaisant luominių ar turtinių skirtumų) būti palaidotiems „šventoje" vietoje.

Daugiau dėmesio imta skirti ne tik kapinių priežiūrai, bet ir laidojimo ritualams. Suaktyvėjo „tradicinių" laidojimo papročių kritika. Pamoksluose žmonės raginami daugiau dėmesio skirti religiniam jausmingumui ir mažiau – išoriniams laidotuvių ritualų atributams. Pirmiausia, tokie raginimai skiriami paprastai liaudžiai. Anksčiau minėtam 1813 metų pamoksle, Jurgis Pabrėža teigė, jog svarbiausias laidotuvių tikslas „duoti pagalbą numirėlio dūšiai", padėti velionio sielai į dangų patekti. Žmonėms

---

pogrzebowych Kosciola parafialnego Kowienskiego od roku 1845, VIA, f. 669, ap. 13, b.22, 1.81,134-138.

turi rūpėti ne vaišės, bet pagalba velionio sielai. Žinoma, susirinkusius galima pamaitinti, bet tik taip ir tam, kad „pajudintum širdis gyvųjų ant meldimo už numirusį". Anot pamokslininko, vaišės turi padėti susirinkusiems giminėms, kaimynams išprašyti numirėliui iš Dievo „skaistyklos kančių atleidimą". (Žvakės deginamos tam, kad priverstų gyvuosius gelbėti numirėlio sielą, nes jis sau jau niekuo padėti negali.) Todėl nereikia daryti pernelyg iškilmingų laidotuvių, nes jos „tiešija" gyvuosius, bet nesuteikia pagalbos velioniui.[23] Pabrėža siūlo daugiau dėmesio skirti išgyvenimo intensyvumui nei išoriniams efektams: verkti laidotuvių metu galima, tačiau netrukdant maldai: „...be joky ypdawima balsa". Panašiai svarstė ir kitas XIX amžiaus vidurio pamokslininkas: krikščionims „pridera dejavime ir werksme visados mierą užlaikyti", nes juk numiręs „majnu smerties žiwatą gawo".[24] Svarbiausias laidojimo ritualo tikslas, padėti velionio sielai dangų „pasiekti". Simonas Daukantas „Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių" rašo, jog pagrindinis budėjimo prie numirusio – budynių – tikslas, padėti velionio sielai kuo greičiau „ramybę surasti". Budynėms susirinkę giminės bei kaimynai kaip tik ir stengiasi tai daryti.[25]

Deja tikrovėje, būta kitaip. Pabrėžos teigimu dažnai į laidotuves einama tik išgerti ir pavalgyti. Prisigėrę „arielkos" vaikinai ir merginos „trinasi ir valkiojasi" kartu, darydami baisiausias nuodėmes. Kiti, nesimeldžia, bet tik

---

23 Jurgis Ambraziejus Pabrėža, *ibid.*, 1.350-351.

24 [?], *Pamokslay ir kozones ape smerti ant užiwojma prieg pagrabam ir del palinksminima užsmutitu* (Mintaujoj, 1864), p. 3.

25 Simonas Daukantas, *Raštai* (Vilnius: Vaga, 1976), t. 1, p. 551-557.

numirėlį apkalbinėja. Treti, „užpylę akis" snaudžia arba nepadoriai kalba. Netgi giedotojai kartais tik tam gieda, kad „gautų stiklą arielkos". Nuoširdžiai už numirėlį besimeldžiančių tėra tik vienas kitas, liūdnai konstatuoja pamokslininkas.[26] Panašiai liaudiškas budynes Žemaitijoje aprašė Ignas Končius: „susirenka kaimynai ir iš toliau ir tokie, kurie naudojasi proga gerai – sočiau pavalgyti. Į budynę susirinkusius gerai šeria. Dažnai papiauna žiemetį ir dvieigį jautuką, ar dvejetą avių. Valgio neturi trūkti. Prikepa pyragų. [...] Dirba alų (turi atsargoj anksčiau pasidarę). Verda kopūstus, košes. Žolynės visą laiką, atvirinto – verdančio vandens netrūksta. Susirinkę budėtojai nesustodami gieda. Pagrindinė giesmė – kalnai; kalnus meldžia naktimis. Išgieda visokias litanijas, išmeldžia visokias maldas. [...] Vieni gieda, kiti valgo. Kiti kitus paskui keičia."[27] Žinoma, mažai tikėtina, kad amžiaus pradžioje ar net viduryje, kuomet vis dar dažni buvo badmečių bei nederlių metai, laidotuvių vaišės įgautų tokias formas. Neigiamos elgsenos kritika, paprastai, būna šiek tiek perdėta, hiperbolizuota. Akivaizdūs keli dalykai. XIX amžiuje aktyviau kovota už laidojimo ritualų „religinį tyrumą". Kita vertus, dora, garbinga mirtis liaudiškoje tradicijoje išgyvenama kolektyviai. Mirtis suvienija gyvuosius, o pagrindinis šių tikslas padėti numirėlio sielai greičiau dangų pasiekti.

Žymesnių „dorai mirusių" asmenų laidotuvių aprašymus galima laikyti „tikrojo religingumo" ir pagarbos mirusiam pavyzdžiais. Štai kaip Motiejus Valančius ir Fe-

---

26 Jurgis Amraziejus Pabrėža, *ibid.*, 1.353-354.

27 Ignas Končius, *Žemaičio šnekos* (London: Nida Press, 1961), p. 139.

liksas Praniauskas aprašė Žemaičių vyskupo Juozo Arnulfo Giedraičio laidotuves (1838 metais). Anot Valančiaus, po vyskupo mirties velionio kūnas buvo suteptas brangiais „aliejais" t.y. balzamuotas ir visą mėnesį „džiovintas" Alsėdžiuose. Tiesa, kapitulai prireikė gauti rusų civilinės valdžios leidimą laidoti vyskupą Varnių katedros bažnyčioje. Todėl kanauninkas Juozapas Rupeika, praėjus kelioms dienoms po Giedraičio mirties, kreipėsi į generalgubernatorių Dolgorukovą, prašydamas leisti palaidoti velionį bažnyčioje.[28] Dolgorukovas sutiko ir apie laidotuves pranešė Vidaus reikalų ministrui. Ministerijos atsakyme rašoma, jog įstatymai nedraudžia laidoti „rūsiuose", kurie „nuo seno egzistavo žemaičių vyskupams". Kartu įsakmiai buvo priminta vykdyti anksčiau vyriausybės priimtus nutarimus ir numirėlius laidoti toliau nuo gyvenviečių, taip vadinamose „visuomeninėse kapinėse".[29] Laidotuvių ritualas prasidėjo Alsėdžių bažnyčioje, išnešant kūną iš bažnyčios, susirinkusiai miniai buvo pasakytas „gražus" pamokslas. Po to velionis išvežtas į Telšius, kur Bernardinų bažnyčioje atlikta budynė su mišiomis. Galiausiai laidojimo procesija patraukė į Varnius. (Policija pranešė, jog vyskupo palaikus iš Telšių į Varnius palydėjo apie penkių tūkstančių žmonių minia.)[30] Prie miestelio ją pasitiko „visi prelatai, kanauninkai ir *daugybė žmonių.*"

---

28 Kanauninko Juozapo Rupeikos laiškas generalgubernatoriui Dolgorukovui, 1838 07 07, VIA, f. 378 b/s 1838, b. 920, l.6.

29 Vidaus reikalų ministerijos Dvasinių reikalų departamento raštas generalgubernatoriui Dolgorukovui, 1838 08 04, *ibid.*, l.8.

30 Raseinių ir Telšių apskrities karinio viršininko raportas generalgubernatoriui, 1838 08 11, *ibid.*, l.11.

Katedros bažnyčioje aukotos gedulingos mišios, po kurių vyskupas ir palaidotas.[31]

Įdomūs ir keli kunigo Felikso Praniausko pastebėjimai.[32] Autorius pabrėžia, kad pačią pirmąją laidotuvių dieną kunigų giedojimas, persipynęs su karinės muzikos „choru", *sujaudina* susirinkusius iki pat „sielos gelmių". Toks susijaudinimas neatslūgsta iki pat laidotuvių ceremonijos pabaigos: vyskupas palaidojamas *„bendrai liūdint ir verkiant"*. Laidojimo apeigose dalyvauja įvairios socialinės grupės. Prie Telšių procesiją pasitinka vietos valdininkai, bajorai (lenk. obywatelstwo), kuriems vadovauja maršalka, apskrities mokyklos mokiniai su savo klasių vėliavomis, netgi „izraelitai" su žvakėmis, o užbaigia *„minios liaudies"*. (Varnių gi katedros bažnyčia *„perpildyta"* tik bajorų, atvykusių iš visų Žemaitijos apskričių.) Aprašymą korespondentas užbaigia tokiu pastebėjimu: „...dėka policinės vyresnybės pastangų ir nepaliaujamos jos pagalbos, nepaisant *nepaprasto visų luomų, klasių ir tikėjimų žmonių susirinkimo, visuotinė tvarka* [...] *kuo tobuliausiu būdu buvo išlaikyta."*

Žinoma, vyskupo – moralinio bendruomenės autoriteto ir religinio valdovo – mirtis ypatingas įvykis visuomenės gyvenime. Bendrai išgyvenanti, liūdinti dėl savo „ganytojo" mirties *minia*, reikšminga to ritualo dalis. Pagarbą velioniui pirmiausia įrodo liūdinčios minios dydis bei pergyvenimų intensyvumas. Laidotuvių ritualas – ve-

---

31 Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 2: Žemaičių vyskupystė (Vilnius: Vaga, 1972), p. 187-188.

32 Feliks Proniewski, „Nekrolog, xiąż Józef – Arnolf Giedroyć Biskup Żmudzki", *Tygodnik Petersburski*, 1838 09 23, (10 04), nr. 66.

lionio pervežimai iš vienos vietos į kitą – į jas įtraukia praktiškai visą visuomenę, pačius įvairius socialinius sluoksnius. Taip formuojamasi ypatingas bendrumas, pagrįstas giliu asmeniniu pergyvenimu. Juk liūdesys „prieinamas" kiekvienam laidotuvių procesijos dalyviui, o velionio gedima vienodai.

Garbingą mirtį paprastai vainikuoja netik iškilminga, bet ir *tvarkinga laidotuvių procesija*. Todėl neatsitiktinai tvarkai palaikyti laidotuvių metu skiriama tiek daug dėmesio. Tačiau gedinčioje laidotuvių minioje, anot amžininkų, „susimaišo" patys įvairiausi visuomenės sluoksniai: nuo elito iki pauperių. Manyta, kad toks „luomų susimaišymas" kelia grėsmę, yra pavojingas, nes gali tapti prievartos ir socialinių neramumų priežastimi. Todėl laidotuvių metu specialiai daugiau dėmesio skirta tvarkos išsaugojimui. Policijos dalyvavimas didesnių ceremonijų metu tampa visiškai įprastu. Žinoma, anaiptol ne visuomet – dėl pernelyg didelio žmonių antplūdžio ar pernelyg atvirai rodomų jausmų – tvarką pavykdavo išsaugoti.[33]

Mirtis auklėja ir moralizuoja

Religinėje pasaulėžiūroje mirtis – vartai, kuriuos būtina pereiti, norint „papulti" į dangų. Mirtis baigia vieną žmogaus gyvenimo tarpsnį ir tuoj pat pradeda visiškai naują. Jei mirčiai gerai „pasiruošta", ji nebėra tokia grėsminga ir baisi. XIX amžiuje nusistovėjo pasi-

---

33 Žr. pvz. Vilniaus Katedros archidiakono, žymaus masono Mykolo Dluskio laidotuvių aprašymą: „Stanislovas Moravskis, Keleri mano jaunystės metai" (iš lenkų kalbos vertė Reda Griškaitė), (Vilnius: Mintis, 1994), p. 40.

ruošimo garbingai mirčiai ritualas. Buvo rašomi pamokslai – instrukcijos, kur aiškinama kaip dorai numirti ir kaip būti mirčiai visuomet pasiruošus. Geras tokios „instrukcijos" pavyzdys – Jono Lechavičiaus pamokslas „Prawadnikas ing Tiewiszki dangaus amžina".[34] (Pirmas leidimas išleistas 1776 metais, paskutinis – septintas – 1849 metais.) Pirmoje pamokslo dalyje aiškinama, kodėl mirštančiajam reikalinga gyvųjų pagalba. Pats vienas mirštantysis savo „mirties baimės" įveikti negali. Ji yra pats baisiausias dalykas, nes nėra didesnio skausmo, kuomet „dūšia nuo kūno skiriasi". Atsidūręs tokioje būsenoje žmogus nustoja galvoti apie sielos išganymą, todėl jam reikia padėti. (Natūralistinio pragaro, irstančio kūno vaizdavimo rašytinėje tradicijoje nebesutiksime.) Antroje pamokslo dalyje aiškinama, kaip elgtis mirties akivaizdoje. Pajutęs artėjančią mirtį ligonis turi sutvarkyti ne tik savo sielos, bet ir žemiškus reikalus: surašyti testamentą, padalyti turtą, grąžinti skolas, prašyti aplinkinių atleidimo už padarytas skriaudas, pasakyti, kur palaidoti ir t.t. Atlikus šiuos darbus galima pasirūpinti ir „sielos dalykais".

Kita vertus, būtent mirties akivaizdoje atsiskleidžia žmogaus „garbė" ir pasirodo, ko jis vertas. Mirtis ne tik yra svarbus etapas pakeliui į amžinąjį gyvenimą, bet ir parodo geriausius ar blogiausius žmogaus būdo bruožus. Todėl visiškai suprantama, kodėl dora ir garbinga mirtis laikyta svarbia gyvųjų auklėjimui priemone: „Mirties momentas, jei jį tik gyvą atmintyje nešiosime, taps mums pačia tobuliausia gerų papročių mokykla".[35] Taip pat ra-

---

34 [Jonas Lechavičius] *Prawadnikas ing Tiewiszki dangaus amžina*... Par storoni kuniga K.K.D.J.L. (Wilniuj, 1938), p. 94.

35 Kazania swiąteczne i przygodne... p. 372-373.

ginama dažniau apie mirtį galvoti. Žymus XVIII amžiaus pamokslininkas, jėzuitas Andrzejus Filipeckis, pažymi, jog mąstymas apie mirtį yra reikalingas ir būtinas, nes „žmogus visų jam priderančių pareigų neatliktų, jei dažnai apie savo artėjančią mirtį negalvotų."[36] 1841 metais kunigas Tadas Lichodzejauskas gedulingame pamoksle rašo: „Mums mirtis yra mokslas gyvenimo, o kančios ir skausmai tik liudija Dievo galybę..."[37]

Todėl neatsitiktinai XVIII amžiaus pabaigos – XIX amžiaus pirmos pusės raštijoje galima aptikti daug „garbingos mirties" aprašymų. Juose beveik neužsimenama apie mirties priežastį, ligas, bet plačiai aprašomas mirštančiojo elgesys, fiksuojami paskutiniai jo žodžiai ir pan. Mykolas Karpavičius, gedulingame pamoksle apie Vitebsko vaivadienės Pranciškos Pacienės mirtį, pabrėžia, kad velionė prieš priimdama šv. sakramentus suspėjo su visais namiškiais atsisveikinti ir atsiprašyti jų už padarytas skriaudas. Jos paskutiniai žodžiai buvo: „Mirties jau nebijau, bet kurią akimirką esu jai pasiruošusi, tik Tėve (kunige) man savo palaiminimu padėkit mano Viešpatį išvysti".[38] Grafas Antanas Tiškevičius „atgulęs į patalą", pirmiausia, atsisveikino su savo tarnais ir prašė jų atleidimo. Priėmęs šv. sakramentus, atsisveikino su žmona ir palaimino savo vienturtį sūnų. Galiausiai, nuodėm-

---

36 Na niedziele całego roku kazania ks. Andrzeia Filipeckiego... (Wilno, 1842), t. 4, p. 46.

37 T. Lichodzejauskas, *Gaylus atminimas tieysinga giwenima kuniga Mateusza Markiewicziaus, klabona bažniczias Biržu...* (Wilniuj, 1841), p. 13.

38 Michała Karpowicza Kazanie na pogrzebie ciala swiętey pamięci J.W. JMCI Pani Franciszki z Chaleckich Pociejowy, w Wilnie, [1774], p. 22-23.

klausiui kunigui bei žmonai įsakė visus tarnus ir namiškius teisingai apdovanoti.[39] Kunigas Matas Markevičius kankinamas ligų, prieš pat mirtį puola ant kelių ir trokšta šv. sakramentų. Ištaręs „susimilk ant dūšios mano", jis miršta, „saldžiai ir šventai": ant draugų rankų ir parapijiečių akivaizdoje.[40] Dora ir garbinga mirtis vieša bei gerai matoma.

Pavyzdingos mirties aprašymų galima buvo perskaityti laikraščiuose. 1838 metų *Kurjer Litewski* atpasakota žymaus prancūzų politiko, diplomato, kunigaikščio Charles Talleyrando mirtį. Jis miršta artimųjų bei draugų apsuptyje ir yra nuolat lankomas. Susirinkusieji stengėsi įsiklausyti į paskutiniuosius mirštančiojo žodžius. Šiame reportaže „iš mirties vietos" su pasigerėjimu pastebima, kad Talleyrandas jautė „paskutinės minutės artėjimą" ir buvo mirčiai visiškai pasiruošęs. Tai liudija visiškai sutvarkyti paveldėjimo dokumentai bei iš anksto parašytas susitaikymo laiškas popiežiui.[41] Mirties nuojauta dar vienas svarbus doros mirties atributas.

To meto nekrologuose aprašomas ne tik velionio gyvenimas, nuopelnai, bet ir jo mirtis bei laidotuvių eiga. Aiški tokių rašinių didaktinė, auklėjamoji funkcija. Jų autoriai visaip stengėsi pabrėžti *mirties visuomeninę* reikšmę. Adomas Kirkoras *Teka Wileńska* (1857 metų 2-ame) išspausdino savo bičiulio, šv. Jokūbo ligoninės vyr. gydytojo, Vilniaus archeologinės komisijos nario Juliono-Albino

---

39 Na pogrzebie świętey pamięci Antoniego (...) hrabi Tyszkiewicza general leytenanta... Kazanie x. Michała Karpowicza (Wilnie, 1779), 1.n.

40 T. Lichodzejauskas, *op. cit.*, p. 20.

41 [?] *Kuryer Litewski*, 1838 05 27, nr. 42.

Moszynskio nekrologą. „Mirties momento" aprašymas autoriui buvo ypač svarbus. Moszynskis, būdamas gydytoju suprato, kad mirtis neišvengiama, bet jos akivaizdoje išliko visiškai ramus – skausmams praėjus, ramino žmoną bei bičiulius, surašė testamentą. Mirštantysis nuolat apsuptas artimųjų ir draugų. Jo namų durys „neužsidaro nuo lankytojų". Po mirties velionio kūnas nunešamas į šv. Jono bažnyčią. Procesiją lydėjo „minia žmonių". Sekančią dieną įvyko gedulingos mišios. Susirinkusieji išklausė pamokslo. Laidotuvių procesiją į Rasų kapines palydėjo „tūkstantinė žmonių minia".

Masiškos laidotuvės, kuriose gausiai dalyvauja žmonės taip pat svarbus garbingos mirties elementas. Todėl pageidautinas buvo kuo platesnis įvairių visuomenės sluoksnių dalyvavimas laidotuvių ceremonijoje. Minint Vilniaus universiteto profesoriaus Jozefo Franko mirtį – profesorius mirė Italijoje, Como miestelyje 1842 metais – Vilniuje, šv. Jono bažnyčioje surengtos gedulingos mišios.[42] Laikraštyje pabrėžiama, kad mišių metu bažnyčia buvo pilna „dievobaimingos liaudies", miesto medikų (Vilniaus medicinos draugijos nariai mišiose buvo apsirengę savo šventiniais mundūrais, o į bažnyčia atėjo visi drauge), moksleivių, bičiulių. Svarbiu įvykiu amžiaus pradžios Lietuvos visuomenės gyvenime tapo Tado Kosciuškos mirties paminėjimas. „Tautos didvyris" mirė 1817 spalio 15 dieną, Šveicarijoje. Įvairiuose Lietuvos bažnyčiose lapkričio ir gruodžio mėnesiais aukotos gedulingos mišios, sakyti specialūs pamokslai bei kalbos, rinktos aukos vargšams ir t.t. Apie iškilmes pakankamai plačiai informavo to meto spauda. Laikraštyje *Kurjer Litewski* šalia

42 [?] *Kuryer Wileński*, 1843 03 19, nr. 22.

iškilmių aprašymų, spausdintos jų metu pasakytos kalbos bei gedulingi pamokslai.[43] Jose daug kalbėta apie meilę tėvynei, „tikrąjį patriotizmą", kuris ištikimybę carui derino su tėvynės meile. Šlovintas ne tik Kosciuška, bet ir caras Aleksandras I. Pagrindinės pagerbimo iškilmės įvyko Vilniuje, šv. Kazimiero bažnyčioje, gruodžio 10 ir 11 dienomis. Prof. Rustemas sukūrė specialų penkių pakopų katafalką, kurį puošė „vėliavos su tautiniais herbais". Gedulingas mišias celebravo vyskupas sufraganas Puzinas, pamokslą pasakė katedros pamokslininkas Nosevičius, o iškilmingą kalbą – Trakų apskrities bajorų maršalka Mykolas Römeris. Pirmąją dieną įėjimas į bažnyčią buvo su „bilietais", sekančią „laisvas", o tvarką palaikė miesto policija. Bažnyčioje apsilankė ir pagarbą velioniui pareiškė daugybė žmonių.

Galima daryti išvadą, kad mirties bei laidotuvių ritualų vaizdavimas rašytinėje tradicijoje šiek tiek „teatrališkas". Tačiau taip teigiant būtina pastebėti, jog tuo metu tai buvo turbūt vienintelis tikras ir rimtai išgyvenamas spektaklis. Minia mišiose bei laidotuvėse, tai ne paprasti, atsitiktiniai statistai, bet aktyvūs ceremonijų dalyviai. Tikrai margaspalvę tiek socialiniu-luominiu, tiek etniniu požiūriais laidotuvių minią suvienija bendras išgyvenimas. Beje ir pats mirties išgyvenimas labiau psichologizuojamas. Jis tampa intensyvesnis ir subtilesnis. Antanas Baranauskas teigia, jog žinia apie vyskupo Motiejaus Valančiaus mirtį lyg „elektros kibirkštis visas širdis kartu

---

[43] Žr. *Kuryer Litewski*, 1817 11 23, nr. 94; 1817 12 04, nr. 97; 1817 12 21, nr. 102; 1817 12 26, nr. 103.

vienu virptelėjimu sukrėtė."[44] Tai stiprus ir jokių luominių ar socialinių apribojimų nepaisantis jausmas. Nors ir trumpam tokie išgyvenimai peržengia bet kokius luominius ar etninius barjerus, formuodami ypatingą bendrumą tarp liaudies ir visuomenės elito.

Į laidotuves žmonės kviečiami įvairiais būdais: patiems neturtingiausiems, elgetoms, kurie į laidotuves susirenka išmaldos, tradiciškai skambinami varpai, kitiems rašomi ir išsiuntinėjami pakvietimai. Štai profesoriaus Franko gedulingų mišių proga Vilniaus medicinos draugija išleido specialų pakvietimą. Jis papuoštas juodu gedulo rėmeliu ir nedidele litografija. (Kiparisų šakų fone sėdi beveik nuogas angeliukas, labiau primenantis antikinį Erosą. Jo dešinė ranka dengia veidą. Šalia, ant akmeninio postamento, stovi vaza, o ant jos užmestas juodas audeklas. Veidas uždengtas ranka, tamsaus audeklo gabalas tai – gedulo ženklai. Pakvietimo viršuje nedidelis juodas kryželis.[45]) Panašiai papuoštas ir pranešimas – kvietimas į prof. Jano Wolfgango gedulingas mišias ir laidotuves. Tik šį kartą vietoj gražaus angeliuko vaizduojama chitonu apsisiautusi moteris, veidą taip pat prisidengusi dešine ranka. Gedinti bei liūdinti moteris remiasi į antikiniais ornamentais papuoštą postamentą. Priešingoje pu-

---

44 Przemówienie przy złożeniu na katafalku zwłok Ś p. Macieja Kazimierza Wolonczewskiego [...] 20 maja 1875 r. w Kownie przez Inspektora Seminarium Księdza Antoniego Baranowskiego, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraščių skyrius (toliau – LLTIB RS), f. 1- 558, 1.3.

45 Pranešimas apie prof. Józefo Franko mirties paminėjimą, 1843, VUB RS, f.26-191. Yra 27 pakvietimo vienetai, nenumeruoti.

sėje – pasviręs medis.[46] Pranešimų litografijos nuteikia liūdesiui ir susikaupimui. Taip vaizduojama, anot Aries, „prijaukinta" ir „sužmoginta" mirtis. Tokios mirties nereikia bijoti.

Paprastai pakvietimuose pranešama apie asmens mirtį, nurodoma, kada velionio kūnas bus išnešamas iš namų į bažnyčią, kada ir kur jis bus palaidotas.[47] Tokie pakvietimai geras šaltinis, rekonstruojant „trokštamą" laidotuvių tvarką. Dorai ir garbingai mirštama namuose, artimųjų ir draugų apsuptyje (prieš tai, žinoma, pasiruošus: surašius testamentą, atlikus išpažintį ir t.t.). Velionio kūnas į bažnyčią išnešamas vakare. Po dienos ar kelių vyksta gedulingos mišios, o po jų laidotuvės. Į mišias bei laidotuves labiausiai ir kviečiami žmonės. Pranešimai apie mirtį išsiutinėjami ne tik giminėms ar pažįstamiems, bet ir buvo išklijuojami mieste.[48] Šitaip

---

46 Pakvietimas į prof. Jano Wolfgango gedulingas mišias, 1859 05 19, išspauzdino Jozefo Zawadskio spaustuvė, VUB RS, f26-187, lapai nenumeruoti.

47 Pakvietimas į prof. Michało Homolickio laidotuves, 1861 01 21, išleido Adomo Kirkoro spaustuvė, VUB RS, f.26-195, l.1. Jame rašoma, kad velionio kūnas iš namų Skapo gatvėje išnešamas sausio 23 dieną, 18 valandą. Sekančią dieną t.y. sausio 24 dieną – gedulingos mišios šv. Jono bažnyčioje ir palydos į Rasų kapines. Tokių pakvietimų į kitų Vilniaus medicinos draugijos narių: Stanislawo Rosołowskio, Karolio Podczaszyńskio, prof. Adolfo Abichto laidotuves (1855-1860 metais), žr. VUB RS, f.26-190, l.2-4.

48 Pranešimas apie Vilniaus medicinos draugijos nario, Vilniaus gubernijos medicinos inspektoriaus Fiodoro Filipovo mirtį, 1875 02 21, VUB RS, f.26-212, lapai nenumeruoti. Draugijai šio nario mirtis atsėjo 29 sidabro rubliai: už mišias sumokėta – 25, už 1200 pakvietimų Syrkino spaustuvei – 3, o už pranešimų išklijavimą dar 1 rb.

tikimasi didesnio žmonių dalyvavimo laidojimo procesijose. Žinoma, ne kiekvieno Vilniaus miestiečio laidotuvėms buvo spausdinami tokie kvietimai. Jie būdingi tik pasiturintiems ir labiau žinomiems miesto visuomeniniokultūrinio elito atstovams. Kvietimai į laidotuves – tai jų socialinio prestižo dalis. (Liaudiškoje kultūroje „paprotys" nereikalavo specialiai kviesti į laidotuves. Sužinojęs apie mirtį jau yra įpareigotas ateiti.[49])

XIX amžiaus antroje pusėje ir ypač jo pabaigoje, nekrologai, pranešimai apie mirtį ir pakvietimai į laidotuves tampa beveik visiškai „telegrafiški". (Kartu iš pranešimų pradingsta bet kokie papuošimai, graviūros. Juos juosia tik gedulo rėmelis, kurio viršuje nedidelis kryžius.) Juose vis dažniau atsiranda žinių apie velionio ligą: lengvai ar sunkiai jis mirė.[50] Liga tampa vis svarbesniu mirties išgyvenimo elementu.

Viena svarbiausių laidotuvių ritualo dalių buvo gedulingi pamokslai. Jų analizė padeda geriau suvokti mirties išgyvenimų evoliuciją. Lenkų istoriko Bogdano Roko nuomone, laidotuvių metu pasakyti pamokslai Abiejų Tautų Respublikoje buvo populiariausias gedulingos literatūros žanras. Dažnai laidotuvių ceremonijų metu sakoma net po keletą pamokslų. Tuoj po laidotuvių jie

---

49 A. Vyšniauskaitė, *Op. cit.*, p. 140.

50 Žr. pranešimus apie įvairių Vilniaus medicinos draugijos narių mirtį 1895 metais, VUB RS, f.26-232, 1.1-5; taip 1901 metų pranešimai, VUB RS, f.26-239, 1.1-6; Pranešimas apie žydų ligoninės vyr. gydytojo Levo Geršuno mirtį ir laidotuves, 1897, VUB RS, f.26-234, lapai nenumeruoti. Pranešimai apie draugijos narių Ivano Žickio, Angelo Avlosevičiaus mirtį ir laidotuves, 1876, VUB RS, f.26-213, 1.1-3.

atspausdinami. Pirmieji spausdinti pamokslai, pasakyti per valdovų laidotuves pasirodė jau XVI amžiuje. Ypač plačiai pamokslai pradėti spausdinti XVI amžiaus antroje pusėje ir XVII amžiuje. Paprastai to meto tipišką gedulingą pamokslą sudarė trys dalys: pirmoje parodomi velionio nuopelnai, antroje – jis apverkiamas, paskutinėje, trečioje, paguodžiami velionio artimieji.[51] Gedulingi pamokslai buvo spausdinami ir XIX amžiuje. (Po Vilniaus universiteto profesoriaus Golanskio laidotuvių, visos jų metu pasakytos gedulingos kalbos, pamokslai ir nekrologas buvo išleisti netgi atskira knygute.[52]) Atrodo, kad išlaikydami seną, tradicinę kompoziciją, jų autoriai labiau plėtojo ir daugiau dėmesio skyrė pirmajai gedulingų pamokslų daliai.

Pijorų vienuolis, mokytojavęs Raseiniuose bei Panevėžyje, populiarių knygučių vaikams ir kelių gedulingų pamokslų, išleistų XIX amžiaus viduryje, autorius, bibliofilas, Antonas Moszynskis (1800-1893) pamoksle pasakytame per Józefos ir Woiciecho Puslowskių (jis buvo Slonimo apskrities maršalka) laidotuves pabrėžia, kad mirtis kaip ir gimimas turi būti „garsus įvykis, faktas". Kunigas tradiciškai ragina dėl artimųjų mirties nenusiminti, nes jų laukia amžinas gyvenimas. Kita vertus, svarbu parodyti pagarbą mirusiems, pagarsinant jų nuopelnus. Gyviesiems mirtis turi tapti geru, užkrečiančiu pavyzdžiu: „Krikščionis, stebėdamas tokio kaip jis pa-

---

51 Bogdan Rok, *Czlowiek wobec śmierci w kulturze staropolskiej* (Wrocław: Wydawnictwo Universitetu Wrocławskiego, 1995), p. 21-22.

52 Zbiór mów żalobnych na pogrżebie ś. p. X. Filipa Neriusza Golanskiego, w Polocku, 1824.

laikus, jau paskirtus į dangų, suranda daug akstinų doram ir dievobaimingam gyvenimui."[53] Pamokslo autorius, prisimindamas Puslowskio gyvenimą, pažymi, kad velionis buvo ne tik geras krikščionis, bet ir visuomeniškai aktyvus žmogus (lenk. obywatel), mokėjęs naudotis, jam priklausančiomis teisėmis bei laisvėmis. Visuomeninis mirusiojo aktyvumas pamoksle tampa svarbiausia jo dorybe. (Tiesa, vis dar vyriška. Tarp moteriškų, pažymima: rūpestinga motina, gera žmona. Kartu visgi prisiminta, kad ir ji buvusi gera obywatelka – rūpinosi vargšais.) Anot Moszynskio, visi žmonės „sukurti" visuomenės ir todėl jai yra „skolingi". Dievas gi sukūrė skirtingus luomus ir norėjęs, kad jie kartu visuomenėje gyventų. Luominių pareigų vykdymas prilyginamas religinių ritualų atlikimui.[54] Kunigas giria velionį, nes šis gerai atlikdavęs savo luomines pareigas ir laikęsis Dievo nustatytos tvarkos. Pamokslininko nuomone, garbinga mirtis privalo atlikti dorovinio (religinio) auklėjimo funkciją ir kartu stiprinti tradicinę – iš esmės luominę, religinę-socialinę tvarką. (Turint omenyje jog pamokslas išspausdintas tuoj po 1831 metų sukilimo, tokie akcentai visiškai suprantami.)

Šalia religinių, luominių, šeimyninių, gedulinguose pamoksluose bei kalbose gana dažnai buvo propaguojamos ir labiau pasaulietinės, universalesnės, visai visuomenei svarbios vertybės. Amžiaus pradžioje ryškiausiai velionio gyvenimą apibūdina sugebėjimas savo asmeni-

---

53 Ks. Anton Moszyński, Kazanie na pogrzebie jaśnie wielmożnych Woyciecha i Józefy Pusłowskich (Wilno, 1833), p. 5-6.

54 *Ibid.*, p. 11.

nius interesus aukoti vardan Tėvynės meilės bei aktyvus dalyvavimas „visuomeniniuose reikaluose". Patriotizmas suvokiamas kaip svarbiausia, determinuojanti visą žmogaus gyvenimą vertybė.[55] Kita nemažiau svarbi tai išsilavinimas, apšvieta. Tiesa, paprastai jis vertingesnis ir naudingesnis jei suderinamas su religingumu ar tradicijomis. Galiausia, geras, „tėviškas" elgesys su liaudimi laikomas svarbia tradicinio visuomenės elito moraline vertybe.[56]

Taigi, „mirties momentas" ugdo ir auklėja, siūlo dorovingo – dievobaimingo elgesio pavyzdžius, taip atlikdamas svarbią visuomeninę funkciją. Tas pat pasakytina ir apie laidotuvių apeigas. Aprašant žymesnių ir gerai visuomenei žinomų asmenų laidotuves, mirties minėjimus stengiamasi parodyti ne tik jų puošnumą (kiek žvakių sudeginta ar kiek ubagams aukų išdalinta), bet ypač akcentuoti kokio visuomeninio atgarsio jos susilaukė, kaip aktyviai žmonės jose dalyvavo.

Herojiška mirtis (arba vietoj pabaigos)

Juozapas Ig. Kraševskis XIX amžiaus aštuntame dešimtmetyje užrašė; „...Lenkijos klausimas daugeliui apsiribojo ne tuo, kaip gyventi ir išgyventi, bet kokiu būdu

---

55 Mowa na pogrzebie J.O. Xiążecia Józefa Poniatowskiego przez Fran. Morawskiego pułkownika w Sedan, r. 1813, VIA, f.1135, ap. 4, b. 512, 1.3-4, 13.

56 Motiejus Valančius, Nauka w dzien pogrzebu J.W. Wincentego Iwanowicza (?) wicemarszalka powiatu Rosienskiego (?), 1837 01 29, LLTIB RS, f.1 (SD) 178, 1.n.

numirti".[57] Lenkų istorikės Maria Janion ir Maria Żmigrodska, analizuodamos romantizmo kultūros raidą XIX amžiaus viduryje, pastebėjo, kad tarpsukiliminiu laikotarpiu pažangios bei demokratinės visuomenės tarpe, kuri niekaip nenorėjo susitaikyti su valstybingumo praradimu, susiformavo savotiškas „mirties kultas". Daliai visuomenės, ypač jaunuomenei, ne taip svarbu atrodė įveikti priešą, bet labiau mokėti „gražiai" numirti. Mirtis vis dažniau ir stipriau imta suprasti, kaip apsivalymas nuo taip nekenčiamos nelaisvės ir (arba) kaip atpirkimas už anksčiau padarytas „kaltes" ir „nuodėmes". Tiesa, pastarųjų religinis aspektas smarkiai susilpnėjo, vietą užleisdamas visuomeninėms elito „kaltėms". Svarbiausia jų – nesugebėjimas išsaugoti savo valstybingumą. (Kartais šis aspektas buvo papildomas ir nesugebėjimu „išvaduoti" iš baudžiavos savo liaudį.) Minėtų autorių nuomone, tipišku tokios jausenos ir laikysenos mirties atžvilgiu pavyzdžiu laikytina 1863 metų sukilimo dalyvio, mūsuose beveik nežinomo, lenkų poeto Mieczyslawo Romanowskio kūryba ir gyvenimas.[58]

Mirties sampratoje šalia jau egzistavusių kultūrinių elementų (ypatingas dėmesys mirties momentui, jos auklėjamasis pobūdis ir pan.) atsirado ir vis labiau sustiprėjo kiti nauji, kultūriškai ir visuomeniškai reikšmingi elementai. Pirmiausia, visuomenės sekuliarizacijos išdavoje keitėsi garbingos mirties samprata. Šalia religinių jos atributų, kurie pirmiausia buvo siejami su amžinojo gy-

---

57 Józef Ig. Kraszewski, *Program Polski. Myśli o zadaniu narodowem* (Poznan, 1872), p. 3.

58 Maria Janion, Maria Żmigrodska, *Romantyzm i historia* (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1975), p. 541.

venimo palaima, stiprėjo nauji, labiau pasaulietiniai. Mirtis garbinga, jei mirštama vardan visai visuomenei svarbių, reikšmingų idealų (Tėvynės laisvės, valstybinės nepriklausomybės ir pan.) ir, ypač, jei ji pasirenkama laisva valia. Tokie ir panašūs požiūriai formavosi neatsitiktinai. Neabejotinai, jų atsiradimui lemiamos įtakos turėjo patriotinė sukilimų tradicija, neatsiejama nuo aukos, aukojimosi už tėvynės laisvę suvokimo. Tokios nuostatos sutinkamos ir Lietuvos kultūroje.

XVIII a. pabaigoje bajoriškoje tradicijoje vis dažniau manyta, kad tėvynės meilė ir laisvė, reikalauja aukos ir todėl dažnai baigiasi mirtimi. Tokius etinius imperatyvus bandyta diegti ir žemutiniems visuomenės sluoksniams, liaudžiai. Taip, pirmiausia, siekta gausiau ir aktyviau įtraukti valstiečius į sukilimą. Štai vienas žymiausių XVIII a. pabaigos pamokslininkų Mykolas Karpavičius sušunka: „Negali būti didesnės garbės ir šlovės, kaip kario drąsi mirtis už savo Tėvynę".[59] Tėvynės meilė reikalauja aukojimosi, o „patriotizmo kankiniai" ir mylintįs Tėvynę bus Viešpaties išganyti. Šio Karpavičiaus pamokslo, pasakyto 1794 metų gegužės mėnesį šv. Jono bažnyčioje, nuorašai, sukilėlių vyresnybės įsakymu, turėjo būti „tuoj pat" išdalinti kariškiams ir „piliečiams", o valstiečiams garsiai skaitomi parapijinėse bažnyčiose.

Glaudus ryšys tarp mirties ir patriotizmo, tarp mirties ir laisvės keitė požiūrį į tokias mirties formas, kurios religinėje tradicijoje buvo smerkiamos (pvz. savižudybė). Dar daugiau istorijoje imta „ieškoti" personažų, kurie var-

---

59 Tado Kosciuškos sukilimo (1794) lietuviški raštai, paruošė Juozas Tumelis in *Historiae Lituaniae fones Minores* (Vilnius: Žara, 1997), t. 1, p. 25(7).

dan tėvynės meilės laisvanoriškai pasirinko mirtį. Simonas Daukantas „Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių" (1845 m.) šalia Margirio pamini dar keletą lietuvių karžygių, kurie nenorėdami pasiduoti priešams didvyriškai miršta. „Pasakojime apie veikalus lietuvių tautos senovėje" (parašytas maždaug 1850-1854 m., o pirmą kartą išspausdintas 1899 m.) Daukantas Margirį vadina laisvės gynėju, kuris nusižudo, nes nenori gyventi vergovėje.[60] Panašiai Margirį vaizduoja ir Władisławas Sirokomlė populiarioje XIX a. vidurio to paties pavadinimo poemoje. Vėliau, 1883 metais, ši poema šiek tiek sutrumpinta buvo perspausdinta *Aušroje*. Apie Margirį, knygelėje skirtoje vaikams „pasakojimas Antano Tretininko", rašė ir pats Žemaitijos vyskupas Motiejus Valančius. Nenorėdamas vergauti ir „baisios mirties laukti", karžygis susidegina.[61] Visuose minėtose kūriniuose Margirio savižudybė vaizduojama kaip didvyriškas aktas, nes mirštama vardan Tėvynės ir tautos laisvės. Galiausiai, žymiai vėliau, jau Lietuvos respublikos kariuomenėje, laisvanoriškai pasirinkęs mirtį Margiris, tapo kariškojo šaunumo pavyzdžiu.

1997 *rugsėjis*

60 Simonas Daukantas, *Op. cit.*, t. 2, p. 451.
61 Motiejus Valančius, *Op. cit.*, t. 1, p. 390-391.

NIJOLĖ MILIAUSKAITĖ

* * *

tu mana vargše
atmintie! ar įstengtum išsaugot
šitą skambesį, spinduliuojantį, šitą svaigulį, savo
juodoj skrynutėj, slapčiausioj, ar suturėt

šią balandžio dieną galėtum, paprastą, aiškią, skonį
vandens – jį gėriau tiesiog iš delno – išlaikyt
ar pajėgtumei
sielos pojūtį – ryškų
atvirą, netikėtą

* * *

šilkinį šalį rankose laikau
lengvutį debesėlį, nuo kvėpavimo
banguojantį, paleisčiau
ir nuskristų sau

senas šilkas
balta spalva
nugeltus tarsi dramblio kaulas, aštuonerių metukų
mergytė audė jį, rankelės vikrios, greitos

o įkypos
tamsios akys gelsvame veidely
žvitrios, linksmos, žibančios, o kasos
lig pakinklių, mylimas

pagramdukas buvai, tikras
vijurkas, o tris tik
suspėjai nuausti šalius, paties ploniausio šilko

per grubūs
pasidarė delnai, per šiurkštūs, vos dešimties
tesulaukus, prie sunkių darbelių
pratinantis

du šaliai buvo parduoti
trečiuoju
per savo vestuves pasipuošei

toks teliko
tavo gyvenimo liudijimas
trumpo, pusalkanio
šitas pageltęs voratinklis

* * *

šitas apibrizgęs
Vienos gipiūro gabalėlis, iš jo
tavo liauną pavidalą, tavo kaktą išdidžią
galėčiau rekonstruoti

štai pintam krėsle tu sėdi, jūra
tokia rami, saulė tokia švelni, greta tavęs
du vaikai kuičias smėly, visai dar nedideli, gano juos
kaimietė auklė, linksma, sveika, raudonskruostė
kaip iš pieno plaukus

kiek tolėliau vyriausia, jau beveik panaitė
tavo bruožus, tavo linijas bus paveldėjus
kaip du vandens lašai panaši į tave
su madmuazele šnekučiuojas

pusiau prirmerktom akim
po baltu nėrinių skėčiu, kur kruopščiai
žiedai ir lapeliai, ir vynuogių kekės sujungta
tarsi voratinkliu

bálta lengvà suknia
leidiesi glamonėjama vėjo
tavo gracija, tavo liguistu grožiu
trokštu gėrėtis

bet ko tavo pirštai tada nervingai
nosinaitę pašo

ką tik
žvilgsniu
du siluetus nulydėjai

kokią prarają
savo sieloj išvydai staiga atsivėrus, kokį nuodą
mirtiną, iš lėto veikiantį
per visą gyvenimą stengsies nuslėpti
po migrenos skausmais, po melancholijos priepuoliais

tu mano
sesuo
tokia nelaiminga

amžių sandūra, dekadansas

* * *

matai? ateina sodo
kylančiu taku
tai jodvi bus, tai jodvi

dvi seserys

viena tamsi, skurdžiais sulopytais drabužiais
primena nemylimą našlaitę
tik perlų vėrinėlis
švytintis ant kaklo
kilmę rodo

švelnus be galo
jos žvilgsnis, bet nė vienas
vyriškis į akis pažvelgti jai
netrokšta

kita šviesi ir besišypsanti
grynas pienas
ir kraujas

šventadieniniais rūbais, dailiai supintom kasom
balta siuvinėta prikyšte
garbstoma visų ir laukiama

tokios nepanašios, o vis tik
tikros seserys
po lygiai valdo
pasidalinę, visus vienodai mylinčios

kiekviena
nešasi kraitelę uogų

stabteli, susižvalgo
tarpusavy, nusijuokia, skambus
ir trumpas juokas, du varpeliai
sidabrinis
ir auksinis

štai viena iš jų
tuoj pasiūlys tau
paragauti

pilną saują vyšnių, kaupiną
prisirpusių, sultingų, beveik juodų

katra?

* * *

šį pavasarį turiu jau persodint, pats laikas
būtų, alijošių, seną, išsikerojusį
aloe vera, be galo vertinamą
žinovų ir gerbiamą, mat, galių
gydančių savy slapta sukaupęs
turi daug

šaknų šaknelių! tiek priaugę, tiek priaugę
niekaip
negaliu išraukt, kiek besistengčiau, akmenį
griebiu ir sudaužau vazoną

ir ko gi
taip įsikibęs į molį, ko laikaisi
įsikirtęs į sieną, iš visų jėgų, užsispyręs
nesidraskyk, nebraižyk man rankų

negi būsi pamėgęs
šį kalėjimą, ankštą ir skurdų, kur trūko
vandens tau ir maisto, gausi juk
naują vazoną, erdvesnį, gražesnį!

mano siela, negi ir tu taip stipriai
laikais įsikirtusi laikino
nepatvaraus
kalėjimo sienų

* * *

niekad tavęs nemylėjau, saulėteki, argi nebuvai
žiaurus, prikeldamas gaidgystėj, varydamas
prieglaudos tamsiu koridorium prie dubenio
šalto vandens, su ledu
spėjusiu apsitraukti per naktį, kai mūsų
kūnai, jaunų mergaičių kūnai, tenorėjo

sapnuot, tik sapnuot ir sapnuoti? vieną
draugą turėjau, slaptą draugą, saulėlydį, senų
liepų alėjoje susitikdavom kartais, taupiai
kramtydama duonos riekutę, išsikaulytą
iš virtuvės, tavęs tenai laukdavau (per smarkiai
augau, gal todėl nuolat alkis sekiojo), kam širdį

davei man mažos našlaitės? dar ir dabar
tebetrokštu tavo glėby atsidurti, tavo žodžių
klausytis, tariamų pašniždomis, toks supratingas
esi, saulėlydi, tiek paguodos suteiki, tiek ramybės
bet pažiūrėk, kaip esu pasikeitus: pažadint
prašau, dar prieš saulėtekį

kad tik neprarasčiau, kad spėčiau
tinkamai pasitikti, su pagarba; ir kam gi
širdį kitados man uždavei? – kito
pasaulio ilgesiu? užgavai taip skaudžiai? dabar
žinau jau, kad tai Tavo
du skirtingi pavidalai, besimainantys

tarp daugybės kitų pavidalų, nesuskaičiuojamų

NUO FREIBURGO IKI SOHO

STASYS GOŠTAUTAS

Ne vienas skaitytojas gali man priekaištauti, kad pavadinime minimi nieko bendro tarp savęs neturintys vietovardžiai. Kas galėtų sieti Freiburgą – vietinį, mažai žinomą, pasauliui mažai reikšmingą miestą ir Niujorko Soho rajoną – komplikuotą, pilną kontradikcijų, gero ir blogo meno, pasaulinio ir nieko verto meno, nesuprantamo ir nesuprasto ar visai neverto suprasti meno? Tačiau, norint sužinoti, kas darosi meno pasaulyje, neišvengiamai reikia įžengti į tą South Houston gatvę arba Soho, kur prieš 30 metų Jonas Mekas turėjo savo Cinemateką, o Jurgis Mačiūnas šlavė gatvę ir supirkinėjo tuščius sandėlius, kuriuos norėjo paversti menininkų studijomis. Tai buvo jo *Fluxus* judėjimo dalis. Ne daug lietuvių atrodė verti priklausyti tam elitui, kuris, atvirai kalbant, kūrė ne elitinį, bet daugiau komercinį meną ir jam nepriklausę nebūtinai yra nieko verti.

Mus pirmiausia domins lietuvių *išeivijos*[1] dailės raida po Antrojo pasaulinio karo iki antros Nepriklausomybės, tai yra jos sklaida nuo „dipukų" stovyklų iki pasaulinio meno centro Niujorko, nors ir nedaug lietuvių pasiekė menininkų bei galerijų kvartalus, Madison Avenue ar South of Houston, West Broadway, Soho.

Lietuvių *išeivijos* dailė vystėsi pagal tuos pačius dėsnius kaip ir kitos imigrantų gyvenimo sritys. Imigrantas (nemaišykim jo su *išeiviu* mūsų apibrėžtąja prasme) pasidarė vietiniu politiku, vietiniu turtuoliu, vietiniu rašytoju, vietiniu dailininku, kultūrininku, etc., vienaip ar kitaip integravosi į bendrą savo naujojo krašto gyvenimą. Kai kur ta integracija vyko gana lengvai, pavyzdžiui Lotynų Amerikoje, kurios kultūra negrėsė mūsiškiams ir tuo pačiu jie ją daug mieliau priėmė, pasidarė „portenios", „karijokais" ar „bogotanos"[2], su tam tikru lietuvišku akcentu, bet be lietuviško žodžio. Sunkiau panašus procesas vyko tame milžiniškame katile, kurį vadiname Amerika (nors pirmiausia turime galvoje Jungtines Amerikos Valstijas). Ankstesnieji imigrantai čia pasidarė amerikonais, daug kas iš jų pamiršo gimtąją lietuvių kalbą. Jie gal sėkmingiau negu *išeiviai* įsijungė į vietinį politinį, kultūrinį, ekonominį gyvenimą, bendrame jo sukūryje dažniausiai nelikdavo nė originalių lietuviškų pavardžių. Tokių teko matyti Teksase, Pensilvanijoje ir

---

1 Kad nebūtų dviprasmiškumų apie kuriuos imigrantus kalbam, žodį *išeivija* (taip vadinsim pokarinius pabėgėlius) rašysiu kursyvu.

2 Ispaniškai *porteño* reiškia žmogus iš uosto. Kadangi Buenos-Aires yra uostas, tai visi šio miesto gyventojai vadinami *porteños; carioca* – Rio de Janeiro gyventojas; *bogotanos* – Kolumbijos sostinės Bogotos gyventojas.

Mičigane. Tačiau jie su pasididžiavimu lipdydavo lietuviškus ženklus ant savo mašinų, iškeldavo Lietuvos vėliavą aukštyn kojomis ir rašydavo savo kongresmenams dėl Lietuvos nepriklausomybės. Tų imigrantų kultūrinis ir ekonominis pasiruošimas buvo kur kas menkesnis negu *išeivių* – čia gal ir glūdi vienas svarbesnių skirtumų tarp imigranto ir *išeivio*. Jie virto tikrais naujosios tėvynės piliečiais, nors ir išlaikė lietuvišką anglų kalbos akcentą ir mėgo lietuviškus sekmadieninius pietus.

Išeivis didžiavosi savo praeitimi, nes anksčiau jis buvo asmenybė savo kaime, miesčiuke ar sostinėj ir nesijungė į bendrą naujos tėvynės gyvenimą, buvo atsiskyręs, kūrėsi laikinam buvimui, nes tikėjo, kad vieną dieną reikės vėl viską palikti ir grįžti į paliktus namus. Graži iliuzija, kuri nepasitvirtino Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, nes labai mažai iš tų visų *išeivių* grįžo ir dar mažiau integravosi į savo tėvų ir protėvių žemę. *Išeivis* liko *išeiviu* čia ar anapus. Laikas viską sulygina, viską sunaikina ir toji praeitis, kuri iš pradžių skatino išeivio kūrybingumą, teikė prasmę jo gyvenimui, ilgainiui darėsi nebereikšminga tiek jo bendruomenės, tiek jo naujos tėvynės atžvilgiu.

Tai svarbu norint suprasti *išeivių* dailę ir įvertinti bendrą *išeivijos* įnašą ne tiek į Lietuvos meną bei kultūrą, kiek į bendrą gyvenamojo krašto, tai yra JAV, Kanados, Australijos etc. kultūrą. Nežiūrint, kad 70% Lietuvos kultūrininkų prieš antrąją Sovietų invaziją pabėgo į užsienį, jų įnašas į pasaulinę meno rinką buvo nedidelis. Jeigu kai kurie ir turėjo iliuzijų, kad vien tik atsidūrę Vakaruose, pasidarys žymūs, reikšmingi ir kūrybingi, tos iliuzijos labai greit išblėso. Mes išlaikėm lietuviškumą,

burdamiesi parapijose ir bendruomenės salėse, bet retai išeidavome į viešumą kaip tikri gyvenamosios šalies piliečiai, savo talentais ir laimėjimais lygūs su vietiniais gyventojais.

Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, jos kultūrininkai mus užpuolė, klausdami: kur jūsų dailininkai pasaulio rinkoje? Kur jūsų knygos, išspausdintos pasaulinėse leidyklose? Kur jūsų solistai Metropoliteno ar Scalos operose? Kur jūsų baletas? Gal už šimto metų kas nors ir įvertins mūsų įnašą į bendrą pasaulinio meno aruodą. O gal neliksim nė kaip išnaša kito šimtmečio papėdėj. Drįsčiau paminėti, kas man yra padaręs didesnį įspūdį. Štai eilė pavardžių, kurios, sakyčiau, yra vertos dėmesio pasauliniu mastu: meno istorikas Jurgis Baltrušaitis, semiotikas Algirdas Greimas, meno sociologas Vytautas Kavolis, rusų literatūros specialistas Rimvydas Šilbajoris, archeologė ir mitologė Marija Gimbutienė (Gimbutas), antropologė Birutė Galdikas, rašytojai Jonas Mekas ir Tomas Venclova, Algirdas Budrys ir Icchokas Meras, ispanistė Birutė Ciplijauskaitė, publicistė Ugnė Karvelis, žurnalistės Rasa Gustaitytė ir Jūratė Kazickaitė. Visų jų veikalai spausdinti ar spausdinami tarptautinei publikai. Gal ir praleidau vieną kitą, atleiskit. Daug mūsų profesūros dėstė ir dėsto geriausiuose Amerikos ir Europos universitetuose, kai kas iškilo kaip lektorius ar dekanas. Vienas kitas tapo žinomu filmų režisieriumi, aktoriumi, kaip broliai Mekai, Robert Žemeckis, Bagdonas, kino žvaigždė Ann Jilian (Jūratė Nausėdaitė), „production manager" Gid Račkauskas [Giedra Vakausaitė] („Titanikas")...

Sunkiau įvertinti dailininkų įnašą, vien dėl to, kad tik laikas tai gali tikrai padaryti. Adomas Galdikas, Teles-

foras Valius, Petras Kiaulėnas, Vytautas Kasiulis, Aleksandra ir Vytautas Kašubai, George[sic] Mačiūnas, Antanas Braždys, Antanas Mončys, Romas Viesulas, Elena Urbaitis, Elena Gaputytė, Kazys Varnelis, Henrikas Šalkauskas, Pranas Gailius, Jurgis K. Račkus – visi ruošė parodas tarptautinėse galerijose ar dalyvavo prestižinėse parodose. Kiti užsimokėdavo už tą privilegiją...

Tad pokarinė išeivių banga, vos 25 000 ir jų palikuonys per tuos 50 metų davė šį tą, paliko pėdsaką kur kas gilesnį, negu atrodo iš pirmo žvilgsnio. Aišku, norėtųsi daugiau, bet procentų požiūriu nėra taip jau blogai. Rašytojams buvo sunkiau reikštis savo kalba svetimoj aplinkoj. Per tiek metų neparuošėm nė gerų vertimų. Mes neturėjom nei Konrado, nei Nabokovo, nei Becketto fenomenų. Jų iš viso nėra daug. Visi mūsų rašytojai rašė lietuviškai, tad ir liko Lietuvos kontekste. Mūsų mokslinė literatūra buvo kur kas plačiau priimta. Vizualiniai menai (dailė, taip pat ir kinas) turėjo geresnes galimybes, sąlygas, žodyną išeiti į pasaulį, nes jų kalba buvo tarptautinė. Panašiai būtų galima pasakyti ir apie muzikus, ne vienas jų iškilo kaip solistas, atlikėjas, kompozitorius ar dirigentas.

Lietuvių dailininkams (vargu ar tą galima būtų pasakyti ir apie rašytojus) masinis pasitraukimas iš tėvynės, susikoncentravimas DP (*Displaced Persons*), o po to įvairių šalių diaspore buvo proga išeiti iš provincinės Lietuvos į platų pasaulį, staiga atsidurti meno centruose ir būti vertinamiems pasauliniu mastu. Deja, mūsų *išeiviai* ta proga labai mažai pasinaudojo. Viena iš priežasčių buvo tai, kad psichologiškai mes niekad nepalikom savo tėvynės, visados gyvenom su ta našta, nes egzilė buvo ne

mūsų pačių pasirinkta, bet uždėta, lyg bausmė, kurios nedrįsom atsikratyti. *Išeivijos* pasmerktumas nėra vien tik lietuviškas fenomenas. Egzilė *per definicia* yra nekūrybinga; kodėl taip yra – sociologams spręsti. Gal dėl to, kad *išeivio* egzistencija yra kartu absurdiška ir dviprasmiška.

Lietuvių *išeivijos* dailės plėtotei pradžią davė reikšminga Vytauto K. Jonyno iniciatyva. (Man nelengva tai pripažinti po to, kai jis atvykęs į Sovietų Lietuvą be jokio reikalo ir saiko dėkojo komunistų partijai už jo parodos surengimą ir priėmimą į „tėvynę".) Jeigu Jonynas ir nebūtų turėjęs kitų nuopelnų, pokario metais Freiburge jo įsteigta mokykla École des Arts et Métiers ir iš jo išėję dailininkai įamžintų jo vardą Lietuvos dailės istorijoje. Ne vienas Jonyno dėka Freiburge susibūrusių talentingų menininkų, mokytojų ir mokinių kitu atveju gal būtų pragėręs savo talentą DP stovyklose.

Freiburge susirinko daugelis iš Lietuvos pasitraukusių dailininkų: Viktoras Vizgirda, Adomas Galdikas, Telesforas Valius, Adolfas Valeška, Aleksandras ir Eleonora Marčiulioniai, Antanas ir Anastazija Tamošaičiai, Teisutis Zikaras, etc. Trys poetai bei meno kritikai – Aleksis Rannitas, Alfonsas Čipkus (Nyka-Niliūnas) ir Henrikas Nagys – taip pat dėstė Jonyno įsteigtoje meno mokykloje. Tarp pedagogų Freiburge gal daugiausia trūko Viktoro Petravičiaus, kurio reikšmė lietuvių menui yra nemažesnė negu Čiurlionio. Trūko taip pat Pauliaus Augiaus ir Kazio Bradūno, kuris tuo metu Augsburge leido geriausią *išeivijos* žurnalą „Aidai".

Freiburgas – tikras menų stebuklas. Jonynui tuomet buvo tik apie keturiasdešimt, Galdikui – apie penkiasdešimt, o Kasiuliui ir Valiui apie trisdešimt metų. Buvo

nemažas būrys vos dvidešimt metų sulaukusių jaunuolių. Meno mokykloje viso mokėsi 129 studentai, be lietuvių, dar latviai, estai ir keletas kitų tautybių.[3] Visi jie džiaugėsi, kad gyvi ir bandė kurti tarp pokario griuvėsių, nevilties, frustracijos, kartėlio bei depresijos. Tomis dienomis jie visi buvo romantikai, mylėjosi kaip jaunavedžiai ir siekė to būties intensyvumo, kuris juos vėl padarytų pilnaverčiais žmonėmis. Jie, tie Freiburgo keistuoliai, ne tik rado prieglobstį, bet ir gyvenimo prasmę. *Išeivijos* dailė bei jos sugrįžimas į Nepriklausomą Lietuvą būtų buvęs visai kitas be Freiburgo meno mokyklos auklėtinių – Romo Viesulo,Vytauto Igno, Albino Elskaus, Algirdo Kurausko, Antano Mončio, Bronės Jameikienės, Elenos Urbaitis, Henriko Šalkausko, Petro Aleksos, Vitolio Dragunevičiaus, taip pat be freiburgiečių Juliaus Kaupo (paskui rašytojo), Juozo Pivoriūno (vėliau pasižymėjusio čiurlionisto), Mariaus Katiliškio (vėliau mūsų talentingiausio romanisto), Zinaidos Nagytės (būsimos poetės Liūnės Sutemos), Aldonos Vesčiūnaitės-Janavičienės (irgi tapusios poete).

Vertinti tą pirmąją diasporą, tai yra DP stovyklų laikotarpį yra lengva, palyginus su vėlesniuoju, kai *išeiviai* išsisklaidė po platų pasaulį. Daugiausia pateko į Ameriką ir staiga iš humanistinės, estetinės, romantiškos (prisiminkim Freiburgą) aplinkos atsidūrė materialistiniame pasaulyje, kur prasimušti vien savo talentu ir jėgomis buvo beveik neįmanoma. Ne vienam iš įsikū-

---

[3] *Freiburg 1946-1996. Art Exhibit Celebrating 50th Anniversary of Freiburg School of Arts and Crafts – École des Arts et Métiers.* Balzekas Museum of Lithuanian Culture. Chicago, 1997, January 26-April 3.

rusiųjų JAV, ypač Čikagoje, vietoj dailės galerijų ir studijų teko dirbti fabrikuose, o menas virto tik laisvalaikio užsiėmimu, pramoga, viršvalandžių, nemigo naktų darbu. Tas kultūros likutis buvo rezultatas realaus išeivio gyvenimo, kai kiekvienas turėjo kovoti už savo ir savo šeimos būvį. Daugelio kūrybai neliko kur pasirodyti be parapijų salių ir etninių klubų. Ta realybė privertė dailę iš universalios aplinkos pasitraukti į provinciją – ir Manhattane yra parapijos salė! Iš tikrųjų, mūsų dailininkams buvo daug lengviau patekti į Paryžiaus negu į Niujorko meno galerijas.

Okupuotos Lietuvos menininkai, nors ir turėjo materialinę paramą gaunamą iš valstybės, buvo saistomi ideologinių pančių.[4]

Sunku aptarti išeivijos dailę, nes ji neturėjo istorikų ir kritikų. Kiek kartų Vizgirda ir Valius bandė surasti lėšų ir autorių dailės istorijai parašyti, tiek kartų projektas žlugdavo, nes neatsirasdavo nei vieno, nei kito. Visokie mėgėjai ir mėgėjiški poetai prirašė apie parodas daug nesąmonių ir piktų priekaištų. Kiek geriau, kai rašė patys dailininkai. Bet ir tada pasitaikydavo visko, pavyzdžiui, Galdikas ir Jonynas, mokytojas ir mokinys, susikirto dėl pirmenybės Paryžiaus galerijose. Tai vienaip aprašyta Tomo Sakalausko knygoje apie Jonyną, kitokia yra Galdiko versija, man jo paties papasakota.[5] Iš pabiros kro-

---

[4] Žr. Irena Kostkevičiūtė, *Lietuvių dailė XX a. pradžioje. XX a. lietuvių dailės istorija. 1900-1940.* Vilnius: Vaga, 1982, p. 15.

[5] Tomas Sakalauskas. *Kelionė. Dailininko Vytauto K. Jonyno gyvenimas.* Vilnius: Vaga, 1991. Mano pirmas susitikimas su Galdiku buvo pavasarį 1963 m., kai ruošiau straipsnį *Aidams*, pasirodžiusį rugsėjo mėnesį. Galdikas buvo didelėj depresijoj ir

nikinės medžiagos, sutelktos Lituanistikos tyrimo ir studijų centre Čikagoje menotyrininkai ir kritikai turės labai atsargiai atrinkti, kas verta. Jono Račkausko dėka ten sukaupta daug informacijos apie *išeivijos* meną, bet geros kritikos ten visai maža.

Iš viso dailėtyrininkų pastangos primena Sizifo mitą, nes kaip galima išversti vizualinį meną į žodžius. Kiek kartų „Žodis" yra užgavęs dailininką visiškai neteisingai, visiškai nesuvokdamas, kokią žalą jis daro tam gimstančiam, vos iškalbančiam dailininkui? Meno kritikas turi būti kūrėjas kaip ir dailininkas. Todėl geriausi meno kritikai yra poetai, pavyzdžiui Beaudelaire, Benedetto Croce, Octavio Paz; lietuvių tarpe – Vincas Mykolaitis-Putinas, Kazys Bradūnas, Henrikas Nagys, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Algimantas Mackus. Net Jonas Mekas kadaise rašė apie meną. Dailė moko išsilaisvinti nuo retorikos, visada limpančios prie žodžio.

Išeivijoje kaip sumanus pedagogas ir dailės istorikas pasirodė Viktoras Vizgirda, davęs mūsų meno istorijai šiapus ir anapus Atlanto daugiau negu bet koks kitas *išeivis*. Ir nors dauguma jo paskaitų liko nespausdintos, jo iliustruoti pašnekesiai apie dailę buvo labai svarbus įnašas į bendrą lietuvių meno sampratą (nemaža jo minčių išliko „Lietuvių enciklopedijos" tomuose, ypač paskutiniame XXXVII tome). Dar galėtume paminėti Albiną Elskų ir ypač Algirdą Kurauską, kurio straipsniai *Margučio* žurnale dar laukia didesnio dėmesio. Tačiau visų jų kritika, liečianti vieną kitą parodą ar atskirą reiškinį, negalėjo atsispirti legionui mėgėjų ir rašeivų-diletantų. Nepagerina

---

mudu išeidavom į jo mylimą parką, kur jis žaibo greitumu darydavo savo škicus. Tada ir dabar man jie atrodo labai geri.

padėties ir pačių dailininkų užsisakytos stambios monografijos, už kurių išleidimą sumokėtos nemažiau stambios sumos. Tiesa, Galdikas, Jonynas, Valius, Augius, Puzinas, Kašuba, Vizgirda, Petravičius jau susilaukė arba greit susilauks rimtesnių monografijų.

Gana daug apie dailę rašyta *Draugo* šeštadieniniame priede (daugiausia Bradūno dėka), *Aiduose* (Tėvo Leonardo Andriekaus rūpesčiu) ir *Metmenyse* (nežinau Vytauto ar Ritos Kavolių dėka, tikriausiai abiejų). Nemažai, nors ir labai nelygiai pristatyta mūsų dailininkų leidiniuose anglų kalba *Lituanus* ir *Lithuanian Days* (reikia tik stebėtis Bernardo Brazdžionio entuziazmu, surenkant tą meno kroniką savo linotipe). Iš šiuo metu *išeivijoje* rašančių apie dailę paminėtini Viktorija Matranga, Algimantas Kezys ir Danas Lapkus. Tai vis dokumentacija, kuri laikui tolstant darysis labai svarbi.

Šis straipsnis, bandantis pirmą kartą įvairiais aspektais apžvelgti išeivijos dailės visumą, turi laikiną paskirtį, bet reikalingas ir svarbus pradedant vertybių atranką. Laikas yra geriausias vertintojas, ilgainiui prie išeivijos meno bus galima prieiti be pašalinių emocijų, be nereikalingo užsiangažavimo.

Menas, pasak Juozo Girniaus, paradoksiškai yra ir laikinas, ir antlaikinis. Kas tikrai vertinga išlieka. Net ir iš avangardinio meno išlieka tai, kas nelaikina, dingsta visa, kas laikina. Vertinant naujausią meną, nėra jokių nusistovėjusių kriterijų, kuriais galėtume pasiremti. Apskritai sunku teisingai įvertinti reiškinius, kurie arti mūsų. Geriausias pavyzdys Čiurlionio tapyba. Po gana prieštaringo amžininkų požiūrio, vėliau, penktame dešimtmetyje, po vos neprasidėjusio naikinimo vajaus galiausiai pasukta į

kitą pusę – garbinimą bei begalinį liaupsinimą, kuomet Čiurlionis iš nelietuviško virto tautiniu, iš dekadento – liaudies pasaulėjautos reiškėju. Taigi meno reiškinių vertinimas keičiasi su laiku ir dėl daugelio kitų aplinkybių, tik jei jie pripažįstami klasika, tada ir požiūris į juos nustoja keistis.

Kai kam atrodo, kad iki Čiurlionio Lietuvoje nebuvo tautinės dailės, o po Čiurlionio – tvanas, staiga, kaip grybai po lietaus, atsirado mūsų tapyba, grafika. Man norėtųsi paklausti, ar tarp tų grybų nebuvo ir šungrybių. Stebėtina, kiek to meno buvo prigaminta per paskutinius šimtą metų. Nenorom kaltinu Čiurlionio genijų, kurio *spiritus movens* atsakingas už tą milžinišką derlių.

Ankstesnių epochų Lietuvos dailė nesivystė normalia vaga, kaip beveik visame pasaulyje. Kažkodėl pradėjom nebodami savo šaknų. Išskyrus liaudies meną, mūsų dailė, kaip ir mūsų raštija, teisė, dabartinė religija buvo paimta iš svetur. Manyta, kad jeigu taip daro prancūzas, vokietis, anglas, anksčiau – rusas, lenkas, tai bus gerai ir lietuviui. Tačiau per šimtmečius mes vis dėlto kažkaip išlikom skirtingi, savotiški, saviti ir pašėlusiai kūrybingi. Pavarčius mūsų šiuolaikinio meno knygas, matosi, kad tarp visų europietiškų ir amerikietiškų įtakų kažkur slypi ir mūsų lietuviškas kūrybingumas, pozityvus ar negatyvus, bet neišvengiamas dalykas.

Neturėdami stiprių savo profesinės dailės tradicijų, XX a. lietuvių dailininkai rėmėsi gerai išsivysčiusiu liaudies menu. Bet liaudies menas turi ir universalių bruožų, kuriuos galima užtikti skirtinguose kontinentuose, nieko bendro tarp savęs neturinčių tautų kūryboje. Tad abejoju, ar jis yra grynai tautiškas. Apskritai, visas Lietuvoje

sukurtas menas priklauso šio krašto kultūrai. Todėl Lietuvos renesanso ar baroko dailė, nors dažniausiai ne lietuvių sukurta, verta didžiausios mūsų pagarbos. Tautinis menas yra pagrįstas ne vien tik kaimo puodžių ar dievdirbių kūryba. Gerai pasakė anksčiau minėtas Girnius: „Tautai priklauso ne tik liaudis, bet ir šviesuomenė. Kaip negalima tautos tapatinti tik su liaudimi, taip negalima dailės tautiškumo matuoti tik jos liaudiškumu."[6] Tad apsimetęs liaudies meistru, nepasidarysi lietuviškesnis. To nesuprato dalis *išeivijos* dailininkų, kurių pavardžių čia neminėsiu.

Koks buvo tas *išeivių* menas? Ką jis atnešė Lietuvai? Pasauliui? Mūsų dailininkams atsidūrus Vakaruose, jų išsilavinimas ir kūryba turėjo galimybę susiliesti su tiesioginėmis pasaulinio meno įtakomis. Tačiau jų kūryboje neįvyko pokyčių kaip Matisse'ui po jo kelionės po Šiaurės Afriką, arba Kandinskiui po persikėlimo į Miuncheną, kur jis pradėjo abstraktųjį meną, arba Picasso'ui, persikėlus į Paryžių, o Mondrianui ir siurrealistams pabėgus į Niujorką, kai Prancūziją okupavo naciai.

Daugelis išeivijos dailininkų bandė pasukti abstrakčiojo meno keliu, nes tai atrodė vienintelis būdas tapti moderniais. Jie visi norėjo atsikratyti atsivežtos iš Tėvynės retorikos. Modernizmas padarė daug gero mūsų menui, išraudamas tą retoriką. Vizgirda, Petravičius, Augius to-

---

[6] Juozas Girnius, „Meno tautiškumo klausimu." Stasys Goštautas, „Ko ieškome iš lietuvio dailininko?" *Aidai*, 1973, Nr. 3. Prisimenu ir Jono Meko pastabą susiėjime Niujorke, Manhattane, 1997 m. Vasario 16 proga, kai aš teigiau, kad Lietuvos Nepriklausomybę sukūrė ne tik liaudis, valstiečiai (kaip sakė mano draugas Jonas), bet ir gan stambus būrys šviesuolių, kurie rodė kelią tai liaudžiai.

liau ėjo ekspresionizmo keliu. Valiaus, Viesulo, Varnelio, Zapkaus, Gailiaus kūryboje atsirado grynai abstrakčiojo meno kūrinių. Buvo ir tokių, kurie stengėsi būti abstrakcionistai per jėgą. Gal heroiškiausias jų pavyzdys – Galdikas. Kažkodėl, išskyrus australietį Leoną Urboną, nebuvo siurrealistų.

Koks gi yra tas abstraktusis menas, prieš kurį taip baisiai buvo nusistatę sovietų dailės kritikai? Viskas labai paprasta: kuo menas abstraktesnis, tuo mažiau sudėtingas. Palyginkim Mondrianą ir Ingres'ą. Aš mėgstu juos abu, nors jie visiškos priešingybės. Abstraktusis menas yra stenografiškas ir viena linija gali daug ką išreikšti. Čia ir glūdi visas jo grožis. Pasak Goya'os, nė linijos nereikia, nes gamta apsieina be jos. Abstrakčiojo meno koncepcija davė pradžią XX a. meno revoliucijai. Mūsų *išeivijos* dailė irgi užsikrėtė tuo virusu, kuris kartais privesdavo prie absurdiškų nesusipratimų. Sakykim, Galdikas gaivališkai siekė abstrakčios raiškos ir jautė, kad jam tai neprieinama. Nors ir būdamas puikus dailininkas, jis niekad nesuprato abstrakčiojo meno esmės. Galdikui jis buvo svetimas. Todėl kuo abstraktesnis stengėsi būti, tuo daugiau komplikavo formą prieš visus abstrakčiojo meno dėsnius.[7] Jo-

[7] Apie 1953 m. Galdikas, kuris kiekvieną savaitę „aplakstydavo" kone visas Niujorko meno galerijas, pradėjo tapyti abstrakcijas. Abstrakčią formą jis ėmė tiesiai iš gamtos. Kaip ir anksčiau, gamta jo paveiksluose buvo labai gaivališka, neatpažįstama, pasak paties dailininko, tikra spalvų „simfonija", bet toli nuo abstraktinio tyrumo. Galdikas daug valandų praleisdavo parke prie jo namų (Queens, Niujorkas), kur tapydavo nedidelius eskizus, iš kurių vėliau atsirasdavo dideli, gaivališki paveikslai, kurių sukūrė visą galybę. Kai kurie pavykdavo, kiti ne. Pastaruosius dailininkas išmesdavo, bet jo žmona Magdalena vėl juos surinkdavo ir paslėpdavo,

nynas nekamavo savęs tom problemom, tvirtai savimi pasitikėdamas. Galdikas tokio pasitikėjimo niekad neturėjo. Panašiai ir visa eilė gerų išeivijos dailininkų tiesiog pasimetė, bandydami būti tuo, kuo jie negalėjo būti. Tiek polemikos sukėlęs Čiurlionio atvejis yra pranašiškas. Čiurlionis intuityviai priartėjo prie abstrakčiojo meno, bet niekad nesuvokė jo koncepcijos, kuri tada dar ir neegzistavo. Čiurlionio abstrakcijos nėra įsisąmonintos, aktyvios ir ryžtingos, kad būtų tikri abstrakčiojo meno kūriniai.

Išeivijos meno raida yra trijų lygmenų. Pirmajam priklauso dailininkai, norėję žūt būt išlaikyti „tautiškumą" ir lietuviškumą. Jų tarpe buvo daug mėgėjų, kuriems lietuviškumą reiškė gubos ir apskritai Lietuvos kaimo vaizdeliai. Jų buvo visa galybė, ir jų pavardžių čia nesuminėsiu. Antrą lygmenį sudaro „sekmadieninių" dailininkų kūryba. Jų irgi nevardinsiu. Iš jų daug kas gimė jau išeivijoje ir liko tik mėgėjais. Trečiam lygmeniui priklauso profesionalai, Freiburgo meno mokyklos mokytojai ir mokiniai, taip pat įvairiuose *išeivių* gyvenamuose kraštuose dailės mokslus ėję kūrėjai. Nemaža jų grupė – tapytojai, grafikai, skulptoriai kūrė, sąmoningai ar nesąmoningai laikydamiesi „Santaros-Šviesos" šūkio „veidu į

---

daug kur net Galdiko parašą įrašydavo. Tokiu būdu atsirado du skirtingi Galdikai. Vieni tikri paties dailininko patvirtinti darbai, jų palyginus nedaug, kiti autoriaus atmesti, kaip netikę. Jais, deja, nukabintos *išeivių* namų sienos. Kai kas juos vertina kaip geriausius Galdiko kūrinius, nes jie labiausiai „abstraktūs". Tarp tų dviejų Galdikų yra dar trečias – puikus menininkas, mažų eskizų, tikrų šedevriukų autorius. Tai buvo jo dienoraštis nedideliuose bloknotuose. Dauguma eskizų be parašo. Galdikas iš viso ne per daug pasirašinėjo savo darbus. Tai dažnai atlikdavo žmona, apsunkindama tikslią kūrinių atribuciją.

Lietuvą", ir jų įtaka Lietuvos menui yra neabejotina, o jų kūriniai praturtino Lietuvos muziejus.

Viena iš išeivijos meninio gyvenimo bėdų buvo tai, kad daugelyje parodų dalyvaudavo visos trys grupės kartu. Tokių parodų surengta Čikagos Čiurlionio galerijoje Jaunimo centre ir Lietuvių dailės muziejuje Lemonte. Reikia padėkoti Algimantui Keziui ir Emilijui Holenderiui už iniciatyvą ir nepaprastą energiją, surenkant tas dideles kolekcijas ir suruošiant tokias „dailės šventes". Visados maniau, kad esam poetų tauta, paskui atvykęs į Kauną, turėjau pridurti, kad esam nepaprasti teatro mėgėjai bei savęs kankintojai. Prie mūsų ypatingų talentų reikėtų pridėti ir dailininkų gausybę. Vien tik jų skaičius yra slegiantis.

Rašydamas apie 1990 m. *išeivijos* dailės parodą Lemonte pastebėjau porą dalykų, kurie ir dabar yra aktualūs: „Mūsų dailininkų darbai nepasižymi nei ideologiniu iššūkiu, nei estetine nuovoka. Yra žaismingi savo „rimtu" naivumu ir veržimusi į originalumą, kuriame baisiai pasigendama humoro. Kaip literatūroj, taip ir dailėj rimtumas nustelbia bet kokį humoro prasiskverbimą".[8] O taip sveika pasijuokti iš savęs, pasak mano bostoniškio bičiulio poeto Antano Gustaičio.

Kadangi *išeivijos* dailininkų labai daug ir jie visi labai įvairių pakraipų, jiems gerai tinka chronologinis

---

[8] Stasys Goštautas, „Pirmoji dailės šventė iš istorinės perspektyvos." *Akiračiai*, Čikaga. 1990 vasaris, nr. 2 (216).
Paroda buvo surengta Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumo proga. Pora istorinių faktų: Sąjūdis atsiuntė Vytautą Landsbergį; Lietuvos nepriklausomybės duotas ypatingas impulsas; per simpoziumą buvo įsteigtas Vytauto Didžiojo universiteto senatas.

grupavimas. Atskiroms grupėms reikėtų priskirti dailininkus, gimusius bei ėjusius mokslus Lietuvoje ir gimusius Lietuvoje, bet mokslus ėjusius po karo. Trečią grupę sudarytų jau išeivijoje gimę dailininkai, kurių kūryba faktiškai priklauso jų gyvenamųjų kraštų kultūrai. Iš jų paminėsiu porą aktyviai dalyvaujančių išeivijos parodose: Audrių Plioplį ir Vytą Sakalą. Atskirai reikėtų kalbėti ir apie lietuvių diasporai nepriklausiusius, bet savo kilme su Lietuva susijusius dailininkus, tokius kaip Pranas Domšaitis, Neemija Arbit Blattas, Mstislavas Dobužinskis, Rudolfas Baranikas.

Lietuvos kaimo prisiminimai, anksčiau turėję tokią reikšmę *išeivijos* literatūrai ir menui, išblėso ir buvo pakeisti miestietiško gyvenimo vaizdais. Taip pat dingo tėvynės praradimo išgyvenimų tragizmas. Vietoj dailininkų grupių, susijusių draugiškais ryšiais, atsirado individai, kurie nebendrauja tarpusavyje ir kiekvienas eina savo keliu. Tad viskas pasikeitė ir mūsų *išeivija* staiga pasidarė istorija. Mūsų poetai, dailininkai ir muzikai galvojo, kad savo kūryboje jie išreiškia savąją patirtį. Bet iš tikrųjų taip nėra. Meno trikampį sudaro kūrėjas, jo raiškos priemonės ir kontekstas, kurį vadiname kultūra, žmonijos kultūra. Petravičius ir Viesulas, Galdikas ir Zapkus, Kašuba ir Braždys neatskiriami nuo to konteksto. Jų kūryba liudija apie mūsų *išeiviją* kaip kultūrinį vienetą.

Dabar, po penkiasdešimties metų, *išeivijos* menas jau virsta muziejiniu. Nedaug jo ir beliko *išeivijoj*. Didžioji dalis pargabenta į Lietuvą ir sukrauta muziejų saugyklose, laukiant progos nors trumpam parodyti žiūrovams. Nedaug beliko gyvų ir pačių dailininkų. Visi jie labiau norėtų rengti savo parodas Vilniuje negu Čikagoje.

Per paskutinius dešimtmečius labai pasikeitė ir pati meno samprata, ir raiškos priemonės. Į klausimą, kas yra menas, geriausiai atsakytų Picasso žodžiai: „O kas nėra menas?" Paveikslas tradicine prasme jau miręs. Tradicinės formos ir medžiagos paneigiamos. Dažus ir teptukus pakeičia įvairios technologijos, gelžbetonis, pleksiglasas, garsas, šviesa ir internetas. Daug jaunų ir vyresnių dailininkų atsisako tapybos ir imasi hepeningų, performansų, instaliacijų. Tapyba virsta amatininkų darbu (kaip viduramžiais); naujas menas yra inžinierių, mechanikų, technologų darbas. O ką bekalbėti apie MTV (muzikalinė televizija) ir madų modeliavimo meną! Gal ir gerai, nes buvo pritapyta tūkstančiai paveikslų, į kuriuos ir žiūrėti neverta. Gal ir sveika menui pereiti į tą naują kokybę. Plioplys ir kiti (dabar net negalima sakyti dailininkai tradicine žodžio prasme) su tradiciniu menu nenori turėti nieko bendro. Menas dabar tapo provokacija arba beveik ritualas, kai laikinumas sugriauna amžinybės sąvoką. Dažnai parodos įamžinimas tėra katalogas ir fotografijų rinkinys. Tradicijų pakeitimas yra sveikas, nes išvalo erdvę nuo pasikartojimų. Ta pati revoliucija jau vyksta ir Nepriklausomos Lietuvos galerijose. Nors ji dar iki galo nesuprasta, bet savaime vykdo valymo procesą.

Išeivijos dailė, kaip ir literatūra, jau yra istorija. Tai buvo gyva, šviesi ir sąmoningai lietuviška kūryba – „veidu į Lietuvą". Dabar mūsų menas žiūri į pasaulį ir pasaulis žiūri į mus. Visi kažko ieškom ir nerandam, kai atrasim – žinosim.

I LOVE FOUCAULT, ARBA MANO VADINAMASIS AMERIKIETIŠKAS GYVENIMAS: II

Memuarų fragmentai

ARTŪRAS TEREŠKINAS

AŠ (1996/97)

Pavargęs žmogus lėtai rengiasi. Rūbai krinta į kambario kertę. Ar aš ne tavo Mergaitė? – skamba jo ausyse. Ar aš...? Vėl ir vėl. Lyg sapnas, nepakartojamai slogus. Gulasi lovon: *Am I not your girl?* Taip, aš esu savo paties mergaitė. Vienis ir vienuma, nuovargis ir naktis. Pasikartojimas ir žaidimas. Pavargau, kad nepatikėčiau. Žmogaus sąmonėje kažkas suvirpa. Laikraščių antraštės, reklamų aidai. Užmerkia akis. Dogmatiškos antraštės. Atsimerkia. Už lango dar šviesu. Dar šviesa į mūsų akis. Žvelgia į savo išpuoselėtus pirštus. Blizgantys nagai. Kaip liūdna, galvoja žmogus. Kodėl taip liūdna? Liūdesys toks saldus, toks saldus. Reikia parašyti laišką, reikia. Rytoj rytą, prižada sau žmogus. Ar turiu ką pasakyti? Neverk manęs, Argentina. Neverk savęs, žmogau, šeštadienio

vakarą. Neverk. Neverkiu, garsiai ištaria žmogus. Neverksiu.

Žali salotų lapai virpa ant mano lūpų. Skanu. Mano lūpos atrodo žalios žalios. Mano lūpos primena pavasariškas kiaulpienes. Žinai, kai kurie mano vaikystės kaimynai jas valgydavo su riebia grietine. Prisiskindavo ir imdavo valgyti. Prisiskabydavo ir valgė. Skanu: kartus lapų skonis ilgai neišsivadėdavo iš gomurio. Atrodė, kad sukramtei sugedusį riešuto branduolį. Mano kaimynai sakydavo, kad kiaulpienes sveika valgyti. Netikėjau. Nepatikėsiu. Užtat valgau salotas. Mano lūpos kaip ilgi žalių salotų lapai. Man patinka žalios lūpos. Aš žinau, kad žalia tau primena vasarą. Mano pilkos akys atsispindi žaliose salotose. Skaičiuoju sekundes. Paskutinis salotos stiebas dingsta tarp mano dantų. Aitrus salotos skonis dar tebetvyro ant mano gomurio. Lyg tas laiškas iš nepažįstamo asmens. Lyg ta arbata nuo pilvo skausmų. Lyg susitikimas, kurio prašiau tik dėl akių. Reikia. Tik viena naktis, tik viena diena. Tik viena naktis, tik viena diena. Nereikšmingos frazės kažin kodėl lendančios į galvą. Lik sveika, mano salota, lik sveika, mano mieloji. Lik sveika.

Kláusas? Kláusas? Apie tave slankioja nuogas Kláusas. Kaip gražu, koks grožis, nuogas užpakalis, nuogos genitalijos. Kláusas nesigėdija, jis nemoka gėdytis. Visa puiku ir gera. Gražu ir tikra. Persirengimo kambaryje net keletas, kurie praktikuoja nudizmą. Kláusas pasikloja rankšluostį, atsigula ant nugaros ir pradeda kilnoti savo nuogas kojas. Mankšta. Abejingai atstatytas užpakalis, nu-

dribęs kapšelis. Atsiveriu visa grožybe Dievui. Atsiveriu visa grožybe tau, praeivi. Atsiveriu.

Šukuojuosi plaukus. Kláusas vis tebesportuoja, vis tebežaidžia tuos pačius žaidimus. Pro šalį einantys smalsiai žvelgia į begėdiškai išstatytą reginį. Elgesys, kuriame yra dalis tiesos. Elgesys, išbraižytas senstančio kūno raukšlėse. Baltas iššokęs pilvas, plaukuotas užpakalis, plonos gyslotos kojos. Viens du trys, viens du trys, neužmiršk uždaryti duris. Viens du trys, viens du trys. Man pradeda nieżėti nosį.

Kláuso diena. Nėra laiškų (ta pati rytinė frazė). Nėra pažįstamų. Nėra daug ko. Bet tai nėra taip svarbu. Kai nėra ko nors, atsiranda kas kita. Arba ne. Vis vien, kaip pasakė lietuvių išminčius, pasaulis nemėgsta tuštumos; tuštuma visą laiką kuo nors užpildoma, kuo nors išgrindžiama, kuo nors užmirštama arba primirštama. Neleisk tuštumai tavęs nugalėti, girdėjau kalbant egzistencialistiškai nusiteikusią profesorę. Aš šnibždu sau, ne ne. Aš kalbu su savimi, kodėl ne. Ne ne. Tuštumai nėra vietos. Nėra. Paprasčiausiai nėra. Vienądien tuštumos persipildo ir sprogsta. Ne ne, kartoju, to negali būti, nors būna. Ne ne, viskas tavo valiai...

Ką gi, besiritinėjančio ant žemės Kláuso diena. Kláuso daina. Kūno daina. Kasdienė diena. Pasikartojanti daina. Va, taip.

Stovint tualete į galvą netikėtai šovė mintis apie visa ką apimančius naratyvus. Naratyvas, įrėminąs tavo gyvenimą. Naratyvas, kuriame išpasakota tautos istorija. Naratyvas, apimantis pasaulio pradžią ir pabaigą. Prisiminiau šituos memuarus. Juos jau kokį porą metų

rašinėju. Po keletą žodžių, po sakinį, netvarkingai, netobulai. Tikriausiai net nesu perskaitęs jų visų ištisai. Kažin ar rasi vieną, visa persmelkiančią tiesą? Ne ir ne. Kūnas? Klišės. Siela? Klišės. Išklišę sakiniai. Sakinių santraukos. Ar man kas nors skambino? Ar yra čia kas nors? Moteris trumpu sijonuku. Viską persmelkiąs naratyvas. Visa iškalbąs judėjimas pirmyn. Progresija, susiglamžę marškiniai, spuoguotas veidas. Vakarėja vėjas. Dviratis, įkabintas į medį. Gyvenimo naratyvacija. Inovacija? Aidas: poetiškai nusikalbėti galima, kai nereikia. Naratyvumo teorija suteiks mano gyvenimui vertės. Atsivertęs knygą, įrašysiu: mano gyvenimo naratyvų yra daug; jie juda keistai, dažniausiai ratais lyg pasigėrę šunys: kartais jie susilieja vieni su kitais, kartais vėl išsiskiria; mano gyvenimo naratyvai žaidžia savivokos žaidimus; jie žino, kad jie – tik naratyvai.

O ką žinai tu? Skausmą dantisto kabinete? Išsipūtusius vidurius? Aptemptas kelnes? Ateinančius ir nueinančius metus? Ką tu žinai? Ilgesingu žvilgsniu į tave žvelgiantį vaikiną? Kompjuterio ekraną, sustingstanti nuo per didelės apkrovos. Išsiklaipiusių knygų lentynas. Memuarų eilutes. Barankų kąsnius, užlietus tamsiai rudos kavos (ar būna kitokios spalvos?). Praeivių batų kaukšėjimą į akmenines grindis. Raudonai išmargintus moters plaukus, plėvesuojančius kovo vėjuje. Nuvargusį veidą su paakių maišeliais. Nuskirdusias rankas. Chaosą. Pirštą, įnirtingai krapštantį nosį. Nepasotintą prisilietimų kūną. Artėjantį pavasarį. Kuprinę, spaudžiančią pečius. Gyvatės išnarą. Daug daug ką. Daug daug ką. Daug daug ką.

Šiandien batai spaudžia kojas. Sunku kilnoti kaistančias pėdas. Pasakyk, keleivi, kur tu taip skubi? Pametu batus po rašomu stalu. Atsikvepiu. Lengviau kvėpuoti. Nieko nevyksta. Vėl vos judinu pirštus, raidės išslysta iš po mano apsunkusių rankų. Šokolado trupiniai, įstrigę mano barzdoje, gardžiai kvepia. Apsilaižau. Skanu. Ką tik valgiau arabišką patiekalą. Jaučiu, kaip išsipūtė mano viduriai, kaip persipildė gyslos. Štai jau ir popietė. Po geros poros valandų vėl reikės autis batus: keliauti. Vėl namo. Ar tau niekas neskambino? Po vakarykščio lietaus alyvų šakos nusvirę žemyn. Tarsi kokio sunkulio prislėgtos. Dideli violetiniai žiedai pilni vandens. Eidamas alsavau žiedų drėgme. Mačiau, kaip vis labiau kaista dangus. Nusigiedrijo. Apverstų valandų retorika. Tik tiek beliko: išsipūsti, užpūsti, pustyti. Vienodu ritmu pirmyn. Švepluojant, švilpaujant, švenčiant. Tarytum užsimiršus. Tada vėl.

Jis nešvarus. Nešvarus laukia autobuso. Atsiremia į metalinę tvorą. Pro šalį plaukia mašinų srautas. Ryškiai išsidažiusi moteris atidaro mašinos langą ir sušunka: *Where is Sheridan? My Sheridan?* Jis neatsako. Nešvarus. Autobuso tenka laukti ilgai. Išsitraukęs knygą, mėgina skaityti. Nešvarus protas. Negali. Išsitraukia paveiksliukų prikimštą žurnalą. Spalvos. Nešvarios spalvos. *Unclean. Your're unclean.* Jis nešvarus. Autobuse trenkia šlapimu ir virškinamu alumi. Iš kažkieno burnos veržiasi alkoholio garai. Jis nešvarus, bet svetimas. Juodaodė vairuotoja ritmingai linguoja galvą į tik jai vienai girdimą ritmą. *You're unclean.* Tu esi juodas. Ne, jis yra nešvarus. Nėsčia moteris

susideda rankas ant išsipūtusio pilvo. Niekada. Niekada. Leisk mums gyventi.

Praeitą naktį pabudau išpiltas prakaito. Sapnavau, kad didžiulė kirmėlė blaškosi stikliniame inde (o gal mano viduriuose?). Ilgai negalėjau užmigti. Rodės, kad mano kūnu ropoja visokios kirmėlės. Bijojau, kad tik man užsnūdus, kirmėlės ir visokie vabalai vėl pradės mane pulti. Pagaliau užmigau. Tamsu ir juoda. Ryte nesinorėjo keltis. Kai suskambo laikrodis, nuspaudžiau mygtuką ir stengiausi toliau miegoti. Nesėkmingai. Nesėkmės – šio pavasario laimė. Kaire akimi matau lyg per miglą. Nesėkmė viena nevaikšto. Jų tiek daug. Jų pilna. Jų pilna. Silpnam žmogui, tokiam, kaip tau, jų per daug. Tu toks vienišas, kad galėtum verkti. Verki.

Kai išsiverki, pasidaro šiek tiek lengviau. Sakai, lengviau, žmogeli, šiek tiek, tik šiek tiek. Kaip ir kiekvienam žmogeliui. Neviltis – durnių tėvas, o gal motina. Susipainioję motyvai, geismai ir normos. Neišpainiojamos dramos, dilgėlių raštai, rytai, vakarai. Blogi ženklai primena praeitį. Geri nieko neprimena. Ką reiškia, kai skauda kairę akį? Tikriausiai tai, kad seniai nerašei atsiminimų. Kad seniai nesakei sau „tu", kad nestebėjai ašarų, riedančių tavo veidu. Tu, tu, tu. Tiktai tu. Pasiklydę pasivaikščiojimai, klaidžiojančios dvasios, jei dar jomis tiki. Vargas pailsinti plaukus. Nesąmoningas sakinys. Valdyti nori ugnis. Dar viena nesąmonė. Žydėti pavasariais būtina. Pilnos ašarų akys – lyg violetinės alyvos, kurias praėjai šįryt. Vakar, šįryt, rytoj. Jautrumas. Įžeidinėjimai. Apsisuk, susirask savo vardą, susitik savo

nepažįstamą. Paklaidintos minčių gijos. Visad sugrįžti prie to paties – savo sergančios kalbos, šlubuojančios minties. Sugrįžti, kad grįžtum. Sugrįžti, kad pasikartotum. Vienam neliko dienos, kitam liko tik dvi. Alyvos vis dar žydi. Tu skambini telefonu. Vieną, kitą sykį. Niekas neatsiliepia. Dar vieną sykį, dar vieną sykį ir dar. Tyla. Ilgas signalas. Padedi ragelį. Vėl skambini. Ir vėl tyla. Sumišę raidės, sopanti akis, nelaimė nevaikšto viena. Šis pavasaris – nelaimių kraštas. Kiekviena diena – lyg nežinoma kelionė žemyn, į apytamsį rūsį, kuriame tavęs niekas nelaukia. Juoda ir tamsu, tamsu ir juoda. Drėgna ir neišpainiojama. Nepermatoma ir duslu. Būti vieninteliam.

Įsipilu vyno. Ašaros teberieda. Mano saulė nusileido. Aš taip nebenoriu gyventi. Bet bijau. Atrodo, kad nebenoriu, bet bijau. Bijau. Bijau. Vieninteliam taškui mano sakiniuose: nebenoriu, bijau, nebenoriu, bijau. Nebenoriu, bijau, nebenoriu, bijau. Nebenoriu, bijau. Nebenoriu, bijau. Nebenoriu, bijau. Pakaks pasikartojimų, pakaks šito gausmo. Pakaks šitų žodžių.

Sapnas: buvau toks, koks esu. Škėmiškas liftininkas: žemyn aukštyn, žemyn aukštyn. Adikcijos ir kompulsijos. Žiaurūs žmonių balsai: šaukti, kol neatpažįsti savo balso. Liftininkas stebeilijasi į mane; saldi diena, saldi naktis. Mano rankos virpa: liftininko žvilgsnis griežtėja, darosi vis šaltesnis. Radijas mano ausyse. Liftininko žvilgsnį angliškai pavadinčiau „severe". *This is the land of loners.* Vienatvės šalis: dulkių prikritęs kambarys. Chaosas: išmėtytos knygos, kampuose pilna prirašinėtų lapų. Esu pasimetęs. Galiu patvirtinti, kad esu: mano akys vėl pil-

nos ašarų, mano pečius skauda, rankos pavargusios, kojose – neaiškus virpulys. Ar įrodžiau, ar patvirtinau?

Atrodo. Atrodo, kad visos kalbos slysta kalbos paviršiumi. Nesvarbu, kokia kalba rašyčiau, vis tas pats: pavieniai žodžiai, pasvirusios balsės, užkimę priebalsiai, paprastutės struktūros. Kalbos užmarštis: lyg tai būtų paskutinis rytojus. Mano eilėraščių nebespausdina, mano balsą užtrenkia pravažiuojantys traukiniai, mano namuose – vienintelis augalas: kas naktį vienas jo lapas pasidaro rusvas, džiūva ir skeldėja. Tik vienišieji išgyvena triukšmą. Tik mano augalas prisimena rytojų. Laistydamas jį, popieriaus skiaute šluostydamas jo lapus, žvelgiu pro langą: tarp išsirikiavusių mašinų, irstančios voverės lavonas. Tai buvo maža pilka voveraitė. Sakyčiau biliūniška voveraitė. Ji sutikdavo mane vakarais prie namo vartų. Ištiesdavo į priekį savo letenėles tarsi mojuodama man. Tai buvo maža pilka voveraitė. Kur ji dabar?

Vienai voveraitei negera gyventi. Depresija. Liūdesys. Melancholija. Ji norėtų pasiaiškinti savo nelaimės priežastis. Prisiminti praeitį. Gal joje surastų savo melancholijos pradžią. Gal nelaimingoje vaiksytėje tarp ketverto seserų ir brolių įžvelgtų savo skausmą. Ne. Negali prisiminti skausmingų įvykių: gal tik tai, kad jos motina buvo sutraiškyta margaspalvio autobuso. Voveraitė aiškiai prisimena autobuso numerį: 86. Taip, tas autobusas važiuodavo į kažin kokį priemiestį. Vienądien ušsikabarojusi ant jo stogo, voveraitė mėgino ten nukakti. Po to vos galėjo surasti kelią namo.

Po tiekos metų jai vis negera ir negera. Kartais voveraitė norėtų nusižudyti. Kartais norėtų išvažiuoti į tuos kraštus, kur visad šilta ir šviečia saulė. Kartais norėtų miegoti visą žiemą, tik jos bendras jai neleidžia. Sako, netinginiauk, žinai, kad reikia suktis ir judėti. Voverės – ne meškos; mes nemiegame žiemą. Kartais voveraitei pakyla nuotaika; tada ji nori šokinėti po visą savo pasaulį, nori dainuoti, kabarotis ant žmonių pečių ir galvų. Tačiau ji žino: žmonės to nesuprastų. Savo pakilimo valandas ji praleidžia žiūrėdama į rūsčius žiemos debesis. Paskui vėl liūdna.

Pažįstami traukiasi nuo manęs. Manydami, kad aš darausi išprotėjęs, nebesukalbamas. Mano akys juos baugina. Akys, atsispindinčios apdulkėjusiame veidrodyje, iš tikro nesutaikomos su kasdieniais pokalbiais ir judesiais: kažin koks šaltis, kažin koks atstumas, kažin koks tamsus debesis jose. Akys, žiūrinčios į šalį. Nematančios kito žmogaus akių. Mano vyzdžiai išsiplėtę, išskydę. Rodosi, kad vartočiau narkotikus. Ne, jokių narkotikų nevartoju. Diena po dienos – tik tas pats ritualas: veidrodis, akys, vanduo, veidrodis, nežinomybė. Nenoriu matyti savo akių. Nusisuku nuo veidrodžio nei nuo kokios akis žlibinančios šviesos. Taip ir mano pažįstami: mano žodžiai ir mano akys juos žlibina. Prarandu paskutinius sąryšius, paskutinius pasimatymus. Atstumai išskiria. Vis daugiau išsiskyrimų.

Vienadienė saldžiai karti nuotaika: atsikėlęs automatiškai verdi kavą, užkaiti vandenį košei. Maišai pieną. Įsidedi uogienės. Biskvitai prie kavos. Tie patys kasdien. Europietiški biskvitai. Panašūs į Prousto *madelaines*. Šiek

tiek. Tuo, kad jiems tirpstant burnoje prisimenu vaikystės akimirką: lyja; aš sėdžiu po varvančio stogo atbraila; mano akys įbestos į krintančius lašus. Seku, kaip jie krinta. Be galo, be krašto. Regiu kaip lašai dūžta tarsi stikliniai karoliukai nuo mamos šviestuvo valgomajame. Vienas po kito; pradedu verkti: gaila šviestuvo karoliukų. Literatūriniai *madelaines*. Nežinau, ar šį žodį teisingai rašau.

Man pradeda sukti pilvą: gal nuo kavos, gal nuo prisiminimų. Dūžtantys lašai. Penkiamečio žvilgsnis: rodos, kad mano kūnas dūžta drauge su tais lašais. Poetiškai nusiteikęs keiksmažodis: užteks... (su daugtaškiu).

Užmiršau savo gimtadienį: nustebęs gydytojas net atsilošia: savo gimtadienį? Užmiršti savo gimtadienį. Tualetas laukia nesulaukia manęs. Mano vardas toks ilgas ir neištariamas. Šviežiai užmirštas rytas: nėra laiškų, suka pilvą, vasara. Niekas negalėtų atspėti, kokiu laiku ir kokiame laike gyvenu, kokiais metais rašau šias eilutes. Visa – tik vidinis laikas, anot Prousto kritikų. Tik vidinis prarandamas laikas, laiko karoliai, įaugę į mano kaklo raumenis; laiko randai, kurių vis daugiau ir daugiau.

Kai užmiegu, sapnuoju save verkiantį. Girdžiu, kaip prižadinta mano ašarų kaimynė eina rūkyti į virtuvę. Vėl kažkas gatvėje sudaužo butelį. Į šonus skambančios šukės. Paskum idiomatiška tyla. Trumpa tyla. Sapne mane kaimynė aptukusiu veidu rūko dvokiančias cigaretes. Ji turi tris kates, kurios nuolat glaustosi prie jos kojų. Kaimynė sunkiai alsuoja. Po ciagarečių užsinori valgyti.

Sapnuoju, kad tebeverkiu, kad mano ašaros jau užtvindė mano kaimynės baltai išdažytas lubas. Telefono

skambutis: kas yra? – klausia ji. Vanduo jau paliko didžiules dėmes mano lubose. Ar negalėtum elgtis šiek tiek tyliau? Ar negalėtum šiek tiek tyliau dejuoti? Ar negalėtum viską daryti šiek tiek tyliau? Ar negali sustabdyti vandens? Ar negali sustabdyti savęs? Ne, negaliu, sakau. Ne, negaliu. Mano ašaros – tokios sunkios. Mano ašarose – tiek daug nevilties, sakau. Ar tavo lubos tokios svarbios? Ar tu žinai, kad dėmės lubose – iš mano nevilties, jos – mano nevilties dėmės. Kaimynė numeta ragelį. Aš sapnuoju toliau.

Toks sapnas: sapno genealogija šiek tiek sudėtingesnė. Šiek tiek daugiau jame neaiškumų. Kodėl skambina kaimynė, kuri manęs nepažįsta ir neturi mano telefono numerio? Kodėl ašaros, besiveržiančios pro lubas, kodėl toks nemandagus kaimynei? Ieškočiau paaiškinimų, bet sunku suvokti, kodėl jų negaliu surasti, kodėl man skabina varpai, kodėl žodžiai – lyg blunkantys nuo saulės plaukai. Kodėl saldžiai saldžiai skambina varpai? Kodėl tiek daug neaiškių ženklų šiandien? Laikas atsibusti. Viskas, sakau, ir užskleidžiu krauju nutaškytą knygos puslapį. Kraujas toks beviltiškai rudas.

Balti marškiniai, rudos akys. Eilutės, besitęsiančios tolyn: einame susigrūdę vienas po kito, apibrėžti visokiausių normų, varžtaraščių, apsisukimų. Anatomijos pamoka – prisimenu, kodėl nenorėjau tikėti – prisimenu, kad patikėjęs išėjau į tolių tolius. Mano nosis paraudo: spuogas. Išsprogusios akys. Jaunuolio balti marškiniai. Norėčiau prikelti save. Norėčiau prisikelti. Varganas niekis: teisybė yra daugiau už pasiteisinimą. Ar ne? Tikriausiai. Kas gali žinoti: senstantis jaunuolis nelabai žino,

ką turėtų toliau daryti. Bijo prisiliesti prie spuoguotos kaktos. Prisiliesti prie prarastų eilučių: išvardink savo sapnus. Neprisimenu. Seniai neprisimenu. Juntu, kaip mano dantys dyla, nes naktimis griežiu jais. Panašiai, kaip šiomis eilutėmis. Turėčiau užrašyti tas pačias eilutes. Turėčiau, kad jos negriežtų dantimis?

Autobuso smarvė. Keli nuleipę keleiviai. Mums nepakeliui, bet vis tiek važiuojame tuo pačiu autobusu. Kitų nėra. Kitų nėra. Žiūriu pro langą. Tos pačios iškabos: gerk pieną. Kalbėk poterius. Neužmiršk, kad esi toks pasimetęs. Meditacija, susikaupimas, apsirikimas. Liepa, liepoja, lieptas. Vidutinis, vidutiniškas, vientisas, valgykla. Žiūrėk, kur nuėjai. Maistas. Keliu savo rankas į aukštį, nerimuodamas sakau, visai visai arti prie to, kas lieka nuo kitų. Autobusas stabčioja prie kiekvienos stotelės. Vis daugiau keleivių. Įvairiaodžiai, margaspalviai, įraudę ir pikti. Kelias. Toks kelias.

Tiktai keletas žodžių – keliolika priežodžių. Liepoms žydint, žydi mano šakos. Liepoms raudant, rauda mano akys. Bet liepos dar nežydi, mano kalba tirpsta, žinau žinau, neverta verkti. Žinau žinau, neverta liūdėti. Mano sieloj šiandien šventė. Ir ne tik mano. Arba ne mano. Tų, kurie vaikšto aplinkui, toguoti, uniformuoti, įforminti. Kostiumai ir kaklaraiščiai. Veidrodžiai ir mano drebančios rankos. Mano troškimų objektas. Nenori jo. Nenoriu to troškimų objekto. Objektyviai kalbant. Subjektyvumas – mano galvojimo negalia. Žinau žinau. Gali man neprikaišioti. Subektyvumo negalia. Apsirikau, kai nutariau būti tuo, kuo stengiuosi būti. Žinau, žinau. Šitai GERIAU

nei visai nebūti, ar ne? Geriau nei daužyti pirštais išklibusius klavišus. Geriau nei čiaudėti kas minutę. Geriau nei užtinusiomis akimis matyti miglotas tolumas: toli toli ežerėlis, kur nuskendo mano meilė, toli toli ežerėlis, kur nuskendo mano viltys, toli toli ežerėlis, kur nuskendo mano lėlės, toli toli ežerėlis.

Išpilu kavą į kriauklę, kurioje pilna nešvarių indų. Neploviau jų jau visą savaitę. Po mano virtuvę laksto didžiulės juodos skruzdėlės. Mušu jas šiaudine šluota, matau, kaip praradusios orientaciją, jos sukiojasi ant rusvų virtuvės grindų. Daužau grindis visa jėga, lyg norėčiau pramušti rudą vasario ledą. Kol kas visos skurzdėlės – užmuštos. Žinau, tik trumpam. Tik minutei. Štai pasirodo nauja skurzdė. Dar vienas smūgis šluota. Dar vienas ir dar. Išnešu šiukšles, gal dabar skurzdės mažiau kėsinsis į mano virtuvę. Javainių lėkštutė dar neišvalgyta. Srėbdamas skaitau laikraštį. Neįdomu. Niežti blauzdas. Nuo žemuoginio muilo? Nuo neskalbtos patalynės? Nuo nešvarių rūbų, kuriuos štai nešioju jau keletą dienų. Kasausi. Nuo to paties žodžio: gyvenimas. Nuo gyvenimo. Nuo pasikartojančios nevilties. Nusijuokiu, prisiminęs, kad ką tik draudžiau sau vartoti aukštus žodžius. Matai, drauguži, negaliu be jų, negaliu be tavęs, be tokio žodžio, kuris nieko nebereiškia. Virtuvės kvapas ir skruzdės man daugiau reiškia negu prakilnūs žodžiai. Išpūtę krūtines, mes stosime į mūšį: už nevilį, už egzistenciją, už šviežio oro gūsį. Ar ne?

(Po keletos dienų – diena vis ta pati. Tik vasara jau čia, tik vasara arti. Tik karštis, alsuma, tik vienas, vie-

numa. Tik vandenio žaizda, tik lieka, ko nėra. Jau vasara arti, ir vakaras arti, tačiau neklausiu aš, kodėl tokia sparti, tokia sparti diena, neklausiu, nes žinau, kodėl nebus vilties, nei ledo, nei odos, nei vardo pabaigos, nei to, kuris giedos. Nebus, nes jau nėra, nebuvo, nes žinai, kad slenka laikas taip, kaip slenka tau plaukai.

Nebus nebus nebus, tiek žodžių negana, išbūk išlauk vargus, nors ir žinai, nebus, geriau jau nebebus, tik deginąs dangus, tik vakaro dangus, tik vandenio žaizda, tik karštis, tik viena, viena dar liks diena, vis ta pati viena, vis ta pati diena.)

Vakar jaučiausi pakylėtas. Užtraukiau užuolaidas prie savo suolo. Biblioteka: tvarkingai surykiuotos teismų įrašų knygos. Gal joje rasiu ir savo genealogiją. Pakylėtai nusilenkiu vakardienai: vienoje iš knygų įbrėžta ir mano pavardė. Mano paties ranka, gal prieš dešimt, o gal ir prieš šimtą metų. Nepamenu, kada gyvenau. Ar iš viso esu gyvenęs. Nepamenu, ar varčiau šitas teismų knygas ar tik jas sapnavau? Ar jas įsivaizduodamas kūriau savo praeitį, ar jos mane pavadino: vardas teismo knygoje – lyg nuosprendis. Buvau, kad būčiau nuteistas. Kafka apsimeta nebyliu. Aš vis žiūriu į tą prakeiktą knygą, kol mano pavardė po truputį dyla. Pagaliau išnyko. Praradau praeitį. Juokingai pakilu. Pakylėtos vakardienos noras: įsirašyti, užsirašyti, išeiti, užeiti, žibėti, žiesti, žaisti. Ir sykiu bijoti. Bijoti atsiversti knygą, įsijungti kompjuterį, bijoti neapsirikti, bijoti. Kaip lengva kalbėti nežinomomis kalbomis. Apsirikus atleidžiama, užsikirtus šypsomasi. Pakylėtai šviesu širdyje. Ne, čia tik mano jutimų parodija. Pakylėta parodija, pastatyta ant dejonių pakylos. Abstrak-

cijų ūkas, klasinė kova, cirkuliuojančios reikšmės. Riksmas, reikšmingas tik tiek, kiek jo nesugebi išgirsti. Išnaudojama darbo jėga užmiršta rėkti, nes užkimšta burna prašosi ugnies. Reklamose matau savo išpuoselėtus nagus. Mano plaukai kvepia reklamų šampūnu. Mano išėjimų į gyvenimą gatvė pilna smauglių. Sapnuose jie tik drovūs gyviai. Tačiau reklamose jie virsta seksualinių pagundų objektais. Nuogas kūnas, smauglys, šypsena, balti dantys ir smauglio liežuvis. Ievos istorija: smauglys, gundymai, troškulys, aistra ir kvepiančiu aliejumu blizgąs kūnas. Reklamuojanti kraujo apykaita: nuo šalto prie šilto, nuo gundymo prie aistros, nuo apsikabinimo iki visiško sąlyčio. Rodos, pasiklydau.

Prakaituojančiu veidu braidžioja apsnūdusi musė. Miegūstas vidudienis, berenkant kalbos šukes. Pakėlus koja ant stalo, matosi baltos apatinės kelnaitės. Pasikasau plaukuotą krūtinę. Riedantys prakaito lašai kutena. Bibliotekos prieblanda; apytamsiuose koridoriuose grabalioji šviesos mygtuko. Nušvintanti lempa. Mano žingsniai aidi tuščiose tarplentynėse.

Lentyna apkritusi stambiomis dulkėmis. Lyg snaigės. Seniai tokių nemačiau: kai perbrauki pirštu, minkšta lyg braukiant per katės kailį. Niekas šitų knygų neskaito. Lietuviškas skyrius. Niekas jų net nepakiloja, neapžiūri. Pelyjančių puslapių kvapas. Didysis lietuvių kalbos žodynas atrodo beviltiškai sumažėjęs, susitraukęs, vienišas. Trūksta daugybės tomų. Kalba tik žodyne. Žodynas dulkėse. Dulkės kalboje. Apdulkanti kalba. Svaigsta galvą. Nuo žodžių.

Į mano akis lenda dulkės. Mano marškiniai suprakaitavo. Žvaigždės ant kaktos. Mano planai dažnai griūva: šiandien esu neišmiegojęs, tikriausiai dėl to, kad per daug išgėriau vyno. Buvo bloga, vyną gėriau lyg šiltą drumzliną vandenį. Apsilaisčiau savo krauju. Ilgai žiūrėjau į tekantį raudonumą. Nebebuvo klaustukų. Neklausiau, kas suklastojo mano gimimą, kodėl turiu kankintis, kodėl. Raudonumas įrodė man, kad verta būti. Patinka kraujas. Mėgstu vyną, bet ne tvankiais vasaros vakarais. Kraujas sustoja. Pagalvoju, kad ką tik gimęs kūdikis yra šviežaus ir švelnaus kraujo mišinys. Kupinas grožio. Šilto naujo netikėto kraujo. Gera įsivaizduoti ką tik gimusį kraują.

Prisimenu, kad mano kūnas buvo keletą kartų pjaustomas ir siuvinėjamas. Prisimenu apsvaigimą po operacijų, nepakeliamą skausmą. Vėl nuskausminantys vaistai, vėl nugrimzdimas į bedugnį miegą, vėl skausmas. Šitai kartodavosi keletą dienų. Skausmas atlėgdavo. Nebereikėjo vaistų. Ant mano pilvo styro kraujuoti tvarsčiai.

Dažnai vaikštau į tualetą šlapintis. Geriu daug vandens. Labai prakaituoju. Nusišlapinu. Nusimazgoju rankas. Pakišu po džiovikliu. Šiltas vėjelis. Bedžiovindamas rankas, žiūriu į šalia stovinčią šiukšlių dėžę. Prikraujuotas baltas tualetinis popierius. Kažkam tikriausiai bėgo kraujas iš nosies. Kažkam tikriausiai nepasisekė. Kitems kraujas bėga iš užpakalio. Tada dar blogiau. Kraujo įvaizdis: šiltas, tamsiai raudonas kraujas. Malonu jį matyti ant išlavinto, gražiai įdegusio kūno. Nuogu kūnu srūvantis kraujas. Kaip liūtis. Kraujas nepriklauso tam nuogam kūnui, jis tik iš kažin kur atnešta dekoracija. Du

dekoratoriai pila kraują ant kūno paviršiaus. Geidulingas kraujuotas paviršius. Viskas prasideda nuo šiukšlių dėžės. Ir nuo netvarkingos vaizdų rikiuotės. Viskas praisideda nuo dažno šlapinimosi. *S čevo načinajitsa rodina?*

Seku tave akimis. Žvilgsnis akies krašteliu: mano akių baltymai dideli lyg sudužusio kiaušinio. Tu stovi nuogas duše: susigūžęs, atsukęs nugara, trini rankomis savo kojas. Vanduo taškosi nuo tavęs lyg nuo naujametinės žąsies. Prisimenu tavo surauktą kaktą, rankšluostį, tvirtai suveržtą ant klubų. Prakaitas nenusiplauna. Garai virš tavo galvos – lyg sniegինė kepurė. Rašau apie save.

Belaukiančios manęs citatos. Vis trumpėja paragrafai, vis mažėja žodžių: kovoti prieš pasaulį ardant jam įprastus kodus, normas, vertybes. Kalbėti pasauliui svetima kalba. Psichoanalizuoti savo nusikaltimą: *„I thus resolutely rejected a world which has rejected me."*

Kažkieno ranka įbrėžtos linijos; pasinaudosiu jomis; jos atitinka mano įsibrėžimus: erotiniai nuotykiai, ribos pajauta, vertimas. *„Thus do I realize that I have thought only of situations charged with erotic intentions. That was what, among other things, guided my life. I am aware that there exist adventures whose heroes and details are erotic. Those are the ones I have wanted to live."* Ar atspėsi, kieno šitie žodžiai?

Karštis skverbiasi į mano lūpas, aštriomis adatėlėmis varsto mano kulkšnis. Dieve, kaip tvanku. Lauke daugybė žmonių, visur pilna policininkų. Mašinų prigrūsta aikštė. Universiteto pastatai įkaitę, net blizga. Rodos, kad prakaituoti langai tuoj sprogs nuo karščio. Sako, šiandien

pirma vasaros diena. Pirmutinė pati pirmiausia. Ar kam svarbu? Svarbiau nuostabą keliąs karštis, nuostabą keliąs prakaitas, suplukę žmonių kūnai. Kiekvienas ką norint sriūbčioja, vandenį, limonadą. Laižomi ledai. Raudoni ledai varva nuo azijietės mergaitės lūpų. Ji tik šypsosi ir laižo toliau. Stebėtinai sustingusi karštuma. Deginantis asfaltas. Jokio pavėsio net po šimtamečiais medžiais. Jokio. Tvankuma įsisunkusi į jų žievę. Nuo medžių dvelkia puvėsiais ir kerpėm. Dūlėsiais ir šlapimu. Šimtamečius labai mėgsta šunys. Skubu į vidų, kur šiek tiek vėsiau. Skubu į vidų. Viduje saldžiai ramu.

Saldžiai ramu, nepaisant žmonių minios, kuri čia slepiasi nuo saulės. Prie sienų glaustosi merginos plonomis gėlėtomis suknelėmis. Šortuoti vaikinai energingai kažką joms aiškina. Apsimetu, kad nematau gėlėtų suknelių, džinsinių šortų. Apsimetu, kad negirdžiu, ką kalba šortai suknelėms. Dar vis karšta. Ant mano marškinių – prakaito dėmės. Ar tu nusivalei ištįsusį snarglį, klausiu savęs. Ar nusivalei? Taip, pats sau atsakau. Norėjau sužinoti, ar dar moku su savimi kalbėtis. Tikriausiai, nes su niekuo daugiau ir nesikalbu. Su niekuo. Man nieko nereikia, tik kad galėčiau atsakinėti į savo klausimus. Kad galėčiau nusivalyti nosį, kad galėčiau nesiklausyti šortų ir suknelių. Arba klausytis.

Arba nesiklausyti. Pradedu naują paragarfą ne taip. Arba nesiklausyti, vien tik to betrūko, kad pradėčiau žodžiu „arba". Ar prisimeni Sartre'o sakinį: būna taip, kaip arba? Arba Camus: arba, arba, ir nieko. Išgalvoti kableliai, išgalvoti sakiniai. Tačiau jie atveria Sartre'o ir Camuso diskursyvinę strategiją: kraštutinumų politika, išgyvenimo kraštutinumai, buvomo tvankuma, amžinas

Sizifas. Mintinai iškalti teiginiai, kafkiška lemtis, virsti savimi net to nenorint. Tapti savimi, kuris visada buvo tau svetimas. Būti iškalbamam sustingusių formulių ir apibrėžimų: rytinis važiavimas autobusu, į tave įbesti keleivių žvilgsniai, toks nepritampąs prie jų tavo veidas. Dulkinoje ir purvinoje stotelėje laukti autobuso: apšepę vyriškiai, moterys išpurtusiais pragertais veidais, sukriošę senukai, juodaodės moterys su penketu vaikų. Tavo gyvenimo bendrakeleiviai, tavo gyvenimo apibrėžimai: dugne lyg paviršiuje; išnaudojimas lyg pasisveikinimas. Sustingę raktažodžiai: įrašyk savo vardą, paregėsi savo ateitį. Užrašyk savo pavardę, sužinosi savo mirtį. Juokingai nulemtintos formulės: autobusas, vairuotojo ūsai, besiveliantys vairan, pigūs užtemdyti akiniai, saulė, plieskianti į tavo nugarą. Foucault? Ar tai jis tavęs norėjo, ar tai jis su tavimi kalbėjosi šitame prišnerkštame autobuse?

Autobusas pilnas keleivių. Keleiviai, pilni autobuso. Plastmasinės sėdynės aplipusios kramtoma guma ir bulvių traškučiais. Po kojomis mėtosi popierinės ir plastikinės stiklinės. Gerta: ir kavos, ir limonado, ir žalsvo neatspėjamo skysčio. Žinai, kol esu čia, tol mane apibrėžia Foucault. Tol man šnabžda nešvankius žodžius chrestomatiniai Camus ir Sartre. Sudiev, kvietkeli man brangiausias.

Tarsi Camuso herojus: užstrigęs prie pirmo sakinio: visa, ką noriu pasakyti, taip reikšminga, kad man sukasi galva; geriau visai nekalbėti. Mano sakiniai dažnai baigiasi klaustukais: vis ta pati pradžia, vis tas pats svyravimas į šonus. Paskyk man, kam? Nesakysiu.

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

VARNIKĖS NYKOS DIENORAŠČIO PARAŠTĖJ

Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai*. Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1998.

Ne vieną *Metmenų* skaitytoją bus pradžiuginęs nelauktas Alfonso Nykos-Niliūno *Dienoraščio fragmentų* pasirodymas. Tai iš tiesų svarbus kultūrinis įvykis. Ne vien todėl, kad tai pirmas, jei neklystam, toks veikalas mūsų raštijoje, bet ir todėl, kad tai originali, spalvinga knyga, perteikianti ištisą autoriaus emocijų bei minčių spektrą. Aptinkame joje nebanalių, glaustai išsakomų refleksijų audinį, pamargintą kur ne kur išnašom iš Nykos skaitinių. Nesinori pranašauti, bet norisi tikėti, kad ne vienas skaitytojas nepasiskubins įsprausti to dailaus leidinio į knygų lentyną, pasilaikydamas jį arčiau savęs. Idant protarpiais jin žvilgtertų pasimėgaut Nykos taikliom pastabom ir sąmojum.

Vienok tuo pat metu mūsų skaitytojas pajus taip pat apmaudą ir gailestį. Dėl dviejų dalykų. Visų pirma todėl, kad *Dienoraštis* užsibaigia taip anksti – 1970 metais. O antra, todėl, kad jis pasirodo taip vėlai. Sąmonės kamputyje tūno mintis, kad, išėjusi porą dešimtmečių anksčiau, galėjo ši knyga sukelt, kas be ko, visuomenėje kontroversijų ar net audrelių dėl pernelyg „šališkai" pavaizduotų

joje asmenų. Bet galėjo ji taip pat paskatinti ne vieną gyvų liudininkų griebtis plunksnos ir papildyti fono piešinį savo apybraižom.

Ir šio rašinio paskirtim yra ne kuo kitu, kaip tik atlikti tokį vaizduojamų dalykų papildymą, paryškinimą, nors, atvirai kalbant, mano pažintis su Nyka buvo neilga ir gal pačios atodangos kai kam pasimatys nereikšmingom. Juo labiau kad, kaip kiekvienas skaitytojas bus pastebėjęs, *Dienoraščio fragmentai* nepretenduoja į istorinių įvykių kroniką, o yra veikiau intelektualiniu autoriaus „curriculum vitae", atskleidžiančiu jo vidinės asmenybės raidą. Kam tokio intymaus, grynai asmeninio teksto akivaizdoje prasimanyt kaišiot savo trigrašį?

Visų autobiografinių rašinių nelaimė, deja, yra toji, kad juose įpuolama arba į perdėtą savęs aukštinimą (tos megalomanijos Nykos dienoraštyje nėra), arba juose užmirštama paminėti detales, vertingas rašančiojo silueto paryškinimui. Nykos *Dienoraščio fragmentai*, manding, nėra jokia išimtim. Man regis, kad tos blankios dėmelės fono piešinyje nebūtinos ir gal mano eskizai pasitarnaus jų pašalinimui.

Manoji pažintis su Nyka prasidėjo Vilniuje 1940 metų žiemos semestre, kada atlikęs karo prievolę, grįžau studijuoti romanistiką perkeltan sostinėn Humanitarinių mokslų fakultete. Išsivystė ji ne iš karto. Kaip ir kur susipažinom, nebeprisimenu. Galėjo būti paskaitų metu, gal per bendrus pažįstamus (Nyka mini Jagomastą su kuriuo aš buvau irgi suartėjęs). Patikimiausia prielaida toji, kurią mini Nyka. Būtent Romanistikos seminare, kurio jis buvo „prievaizda".

Seminarais Lietuvoje buvo vadinamos patalpėlės glaudžiančios specialių knygų kolekcijas. Sakysim istorijos ar klasikinės filologijos veikalų arba svetimų kalbų bei literatūrų rinkinius. Buvo jų ir Kaune, Vytauto Didžiojo

universitete, kartais kokio budėtojo prižiūrimų, kartais visai „suprivatintų" (lankytojai tada buvo aprūpinami rakteliais), bet kažkaip maišytis tenai nesinorėdavo.

Vilniuje buvo kas kita. Ir tai nuo pat pradžios, o ypatingai per okupacijas, nežiūrint, kad vokietmetyje ten būdavo šalta, ar kad kai kada kas nors ten nugaruodavo nuo smalkių (man pačiam teko būti tokiu riteriu, išgelbėjusiu nualpusią skaisčią mergelę). Viena tų patalpų lankymo priežastim buvo toji, kad tas tarnybėles buvo gavę klasiokai arba šiaip jauni padarai su kuriais buvo susipažinta (J. Blekaitis, Z. Zaskevičius, V. Peteraitis). Kitoji priežastis buvo ta, kad Vilniuje iš viso kiekvienas jutom reikalą, jei ne pareigą, glaustis krūvon ir tas kaimenės instinktas įgydavo įvairias formas. Vienu *Dienoraščio fragmentų* privalumu yra tai, kad jo puslapiai atskleidžia kaip to meto pergyvenimai blankiai atsispindi mūsų raštijoje. Vilniaus atgavimas mano kartai buvo dideliu įvykiu, kone proto sumaištim. Ilgą laiką tačiau mūsų žingsniai tame mieste aidėjo dusliai, netvirtai, nors jis ir žavėjo „pasaka" anot Eugenijaus Matuzevičiaus „naktinių miesto žiburių" arba stebino savo šventovių puošnumu, kaip K. Bradūną (*Vilniaus varpai*). Keista, vien tik kuklioje Danos Rutkutės atsiminimų knygelėje (1995) aptikau aš kažką atitinkančio manuosius tuometinius įspūdžius.

Nyka prisipažįsta, kad kurį laiką Vilnius jį veikęs glušinančiai, tarsi jis atsigaiveliotų po anestezijos. Pabrėžęs, kad jam didžiausią įspūdį palikęs Kaunas, jis rašo: „Netgi po kelerių metų Vilniuj, man nepavyko visiškai savęs įtikinti, kad iš tiesų gyvenu šiame mieste, o ne vartau jo panoramų albumą."

Iš karto toji jo erezija mane pritrenkė. Kaip galima nuobodų provincinį kareivinių miestą ir dargi su karpa ant nosies (Soboru), lyginti su kunigaikščių sostine?!

Dabar man regis, jog Nykos pastaba visiškai taikli. Natūralu buvo kauniečiui („škotui" kaip mus praminė Vilnijos lietuviai) pripratusiam prie liniuote nubrėžtų ilgų prospektų ir Ąžuolyno erdvių, pasijust suspaustam Vilniaus gatvelių ir skersgatvių rezginy, jo universiteto koridorių labirinte. Daug kas buvo svetima. Ne vien neapykantos kupini praeivių žvilgsniai, bet bažnyčių, vienuolynų, lombardinių parduotuvių, antikvariatų gausa. Visa kėlė buvimo nesavyje jausmą, tarytumei būtumėm apkvaišę nuo kokių žolelių.

Paradoksalu, bet tuo pat metu Vilniaus nesvetingumas, jo šnairuojantys praeiviai, buvo iššūkiu įveikt save, mokytis, plėst savo akiračius, tarytumei būtumėm pastverti svaigaus pažinimo aistros gūsio. Tokį jausmą prisimenu, aš itin gyvai pajutau, kai įžengiau į butą, kurį buvo gavęs tėvas universiteto pastate – Didžiojoj gatvėj 14. Jo kieme, kuriame aš pasijutau tarytum Seinų kunigų seminarijoje. Nemažiau greitai aš pamilau ir klaidų labirintinį universiteto pastatą į kurį buvo įeinama iš Pilies gatvės, kur buvo visi seminarai. Jis buvo apšepęs, seniai dažo nemačiusiom sienom. Apskretęs jo parketas klaikiai girgždėdavo po kojomis aidžiuos jo koridoriuos, kur retai kada pro langus spysteldavo saulės spindulėlis. Bet čia vienoje auditorijų dėstė nuostabius savo kursus apie Gogolį, vėliau Dostojevskį, Motiejus Miškinis (Nyka jų nemini, bet tai buvo gaivi prošvaistė niūriam karo fone), čia vykdavo steigiamieji Krėvės kuopelių susirinkimai, kuriuos taip vaizdingai aprašo Nykos plunksna. Čia, kažkur aukštybėse būdavo teatro seminaro posėdžiai, o visur aplinkui buvo seminarų patalpos, įskaitant ir Romanistikos seminarą.

Nyka absoliučiai teisus sakydamas, kad „Kauno universitetas buvo universitetu be namų. Nutilus dienos

triukšmui, jis vėl tapdavo prieš tai jame buvusia kažkokia įstaiga ar fabriku". (p. 43)

Vilniaus universiteto pastatai niekad, nei dieną, nei naktį, negalėjo pavirsti tokia dykra. Jo koridoriais ir kiemais (mes tai intuityviai jutome) nuolatos slankiojo praeities vaiduokliai – visokie Sirakomlės, Kraševskiai ir Mickevičiai (neužmirštant ir Stepono Batoro universiteto mirionių) – šnekučiuodamies svariom temom, šlapindamies tarpuvartėse. Su jais tekdavo nuolatos prasilenkt koridoriuose ir toji tęstinumo iliuzija veikė kažkaip užkrečiančiai ir svaigiai.

Aš net ir dabar Nykos siluetą regiu kaip pusiau vaiduoklišką figūrą. Aure žygiuoja jis koridoriais, siūbuodamas į šalis ir maskatuodamas rankom. Jo kumštinės, megztos pirštinės kažkaip nukarusios ir jis mėgaujas, kaip vaikas, braukyt jomis sienas. Lūpomis niurna kažkokią niurnelę. Tikriausiai kokį Antano Miškinio dvieilį, kurį jis deklamuoja nuostabia savo tarme,

> „Vai tai bus man šį vakarą gera
> Namo grįšiu giedodams girtas"...

ar ką nors iš Kossu lyrikos. Deklamuot poeziją tada mėgdavom visi. Ypatingai merginoms. Tikriausiai tų citatų dėka, atsirinkdavom savąsias, nors dabar žiūriu esama ir moksliško paaiškinimo:

> Tik eilutės, kurias vienumoje sau prisimeni ir tyliai kartoji, plečia būties erdvę. Poezijos viršmintiškumas leidžia per ją ieškoti giluminio ryšio tarp tolimų pažinimo būdų. Vienas iš galimų lyrikos apibrėžimų, kurį sau pasidariau, tai, kad lyrika – trumpiausias minties kelias.
> (Donatas Sauka, *Fausto amžiaus epilogas*. Vilnius: Tyto alba, 1998).

Gal iš tikro buvo kokių gimininguų interesų, nors, kiek patiriu iš *Dienoraščio fragmentų* mudu su Nyka bus suartinęs prieraišumas prancūzų literatūrai.

Man irgi yra tekę budėt ir prižiūrėt vienu metu seminaro biblioteką (istorijos), bet jos „lobiai" man nieko nesakė. Nykai romanistikos skaityklėlė buvo Sezamu. Užkalbinęs atsilankiusį, jis bematant užvesdavo pokalbį apie knygas, parodydavo naujai atėjusius leidinius. Jam visad būdavo smalsu, ką skaito profesoriai. Prisimenu kaip jis man ištraukė Mallarmé „Un coup de dés n'abolira jamais le hasard" (Sėkmė niekad nepašalins atsitiktinumo"). Nesuprantamas buvo tos poezijos tekstas, bet dar keistesnė buvo jo išorė. Neįprastas sulaužymas, skirtingo dydžio šriftai. Matomai tam, kad susidarytų žodžių – simbolių sietynas... Nebeprisimenu, ar Nyka man parodė, ar pats susiradau, meno žurnale Picasso piešinukus, vaizduojančius šaunų Franco žygį prieš „parmazonus". Skaisčiam berneliui, kokiu buvau tada, jie man pasimatė pornografiniais.

Neužilgo ėmėm viens kitam išsipasakot ką skaitę, kuo susižavėję. Aš sirgau tuomet, kaip pridera naivuoliui, Romain Rolland'o *Jean Christophe'o* tomais, kuriuose raudonu siūlu vėrėsi aksioma, kad be kančios nesukuriama nieko doro. Taip pat su pasididžiavimu skelbiausi, kad įveikiau Roger Martin du Gard seriją („roman-fleuve") *Les Thibault*. Nyka kalbėjo man apie niekada negirdėtą Lautréamont, kuris, kaip vėliau patyriau, turėjo įtakos siurrealistams. Baudelaire'o poezija patiko mums abiems. Taip pat jo verstos Edgar Allan Poe novelės, su kuriom buvo mane supažindinęs Julius Kaupas.

Kas padarė man giliausią įspūdį tomis pirmomis pažinties su Nyka dienomis, tai jo polinkis kalbėti apie fiktyvius knygų personažus, tarytumei jie būtų tikri, ar bent istoriniai personažai. Kokia nors Fermina Marquez,

ar Nataša. Kiek kartų jis Moniką gąsdino, jog jinai pasidarysianti tukli. Nataša su būriu vaikų, kaip Nataša iš *Karo ir taikos*. Tas jo operavimas fiktyvių asmenų vardais, aliuzijom, pelnys ilgainiui jam priekaištą, kad jo poezija pernelyg mokyta, knygiška.

> „Dabar pats įsikursiu", pasakei tu; „bet ne taip kaip vokietis, kuris pradeda nuo kapeikos. Išsyk pralobsiu!.." Gavai kažkur labai pigiai supuvusios odos, ir, iš tikrųjų, jų pora davė tau dvigubą pelną... Ir štai tavo krautuvėlė ištuštėjo ir ėmei tu girtaut ir bimsoti gatvėj, sakydamas: „Blogai, blogai! Koks čia ruso gyvenimas, visur vokiečiai kliudo!".
>
> (Motiejaus Miškinio vertimas)

Šitaip Nyka cituodavo ištisus gabalus iš Gogolio *Mirusiųjų sielų*, savaip sugėdindamas klausytoją, kad jis pilnai neįvertino Gogolio sąmojaus ir gelmės. Jam taip pat patikdavo cituoti pašnekovui Oscar Wilde'o aforizmus, kaip pvz. „Svajonės yra vienintelė realybė, ir realybė yra niekas" arba „Menas yra absoliučiai nereikalingas". Giliausiai man įsiminusiu paradoksu buvo Wilde'o teiginys, kad „ir prasčiausia poezija esanti nuoširdi". Kaip bus pastebėjęs *Dienoraščio fragmentų* skaitytojas, Nyka ilgam išsaugojo tą savo „alkanų minčių" (pasak Romo Striupo) pomėgį. Ne kitaip, kad tuo metu buvo mada maitintis svariomis sentencijomis. Nuplėšiamojo kalendoriaus lapeliuose visą laiką rasdavom prakilnių kažkokio Pirožnikovo minčių.

Kartais Nyka atpasakodavo, tarytumei skaitytą kažkur kūrinį, savo paties eilėraštį, kaip sakysim „Vabalėlio prisikėlimą". Tų pošnekių temų įvairovė, Nykos sugebėjimas pasakoti visa tai tarmiškai, buvo svaigūs dalykai. Juo labiau, kad aš tada neįtariau Nykos turint pretenzijų į poeziją.

Dienoraščių fragmentų privalumu yra tai, kad kiekvienas jo įrašų yra pažymėtos data. Atminties bruzgynuos viskas susimaišo krūvon: įvykiai, vardai, žmonės, veidai. Lengva pasimest. Nyka, kiek prisimenu jį iš auditorijos suolo, buvo berniukiškos išvaizdos su nuolatos krintančia ant akių kuokšte. Buvau įsitikinęs, kad jis gerokai vienišas. Tik vėliau iš *Dienoraščio* sužinojau, kad Žvėryne gyveno jo brolis. Mergaitės, su kuria jis būtų draugavęs pastoviai, tuo metu jis neturėjo. Jo ginklanešiu buvo Kazys Umbrasas; jiedu buvo neperskiriami. Šiaip Jonas Kazlauskas kažkodėl pramintas Mocartu, ir kiti Šatrijos korporacijos korporantai/korporantės. Atėję iš buvusio Teologijos–Filosofijos fakulteto visu būriu.

Kurioziška, bet žvelgiant iš tolo, susidaro įspūdis, tarytumei per okupacijų metus Vilniuje, Nyka būtų nutolęs nuo savo šatrijiečių, pasisavindamas patyliukais manuosius klasiokus – Algimantą Zaskevičių ir Jurgį Blekaitį. Žinoma, tai optinė apgaulė, bet tenka pripažinti, kad okupacijų sumaištyje draugų/draugių apykaita buvo nemaža. Viena žinau tai, kad Nykos dėka mano pažįstamų ratelis žymiai praplatėjo, jau vien todėl, kad jis įvedė mane į vadinamąjį Monikos Garbintojų būrelį, kurį mini Vanda Zaborskaitė savo atsiminimuose *Metuose*. Monikos Bernatavičiūtės kambarėlyje susipažinau artimiau su Broniumi Krivicku, Mamertu Indriliūnu, Kaziu Umbrasu ir kitais. Mudu su Blekaičiu, atrodytų, savo ruožtu, supažindinom Nyką su Dalia Sruogaite ir jos draugėmis.

Žinoma, visa tai neapsiėjo be tam tikros trinties. Ypatingai bolševikmetyje. Nors Nyka niekad nebuvo kraštutiniu dešiniuoju, jisai tada niršo ant visų staiga sukomunistėjusių ar pasimetusių. Kadangi mano draugas iš gimnazijos laikų, Jurgis Blekaitis daug kam matėsi kaip nepadoriai raudonas, Nyka nepagailėjo pastangų mane įtikint per daug juo nepasitikėti. Jo įsitikinimu, kartą pa-

sukus tuo slidžiu keliu, neišvengiamai ir logiškai tenka vieną dieną imti išdavinėti, partinės drausmės vardan, kitus. Nedrįsčiau teigti, kad Nykos žodžiai būtų manęs neveikę, ar kad juose nebūta tiesos. Laimei gyvenimas pasisuko kampu ir ilgainiui Nyka įsijungė į mudviejų kompaniją.

Kitaip nutiko su ilgamete mano bičiulyste su Algimantu Zaskevičium (Algiu), kurio vardas dažnai sumirga *Dienoraščio fragmentuose*. Algis dirbo Slavistikos seminare, kaimynystėj, ir jiedu susitikdavo kone kasdien. Tai buvo guvaus proto, lakios vaizduotės ir nemenko išsilavinimo jaunikaitis, kuris studijavo slavistiką. Gimnazijoj jis metų metais pirmavo klasėj. Drausmės jam gyve -nime netrūko, nes kaip sportininkas, lengvaatletis, jis stropiai eidavo į treniruotes ir buvo laimėjęs 1938 olimpijadoj kelis medalius. Iš kitos pusės, jis buvo nemažas plevėsa ir jo pasidavimas nuostatui, kad „kūda ar riebi, bile prigriebi", gyvenime jį parklupdė. Nors Nyka gana greit teisingai perprato jo charakterį, atpažindamas jame, be savigyros, Walter Mitty (James Thurber) personažą su jo užsibuvojimais fantazijos pasaulyje, Algis matomai Nyką domino savo dvilypumu ir vidiniais prieštaravimais. Tiesa, jis kartais atvirai iš jo šaipydavosi, pasakodamas širdį veriančią istoriją, kaip jis jį aptiko bendrabutyje pastirusį nuo šalčio prie skalbėjukės durų, graudžiai lemenantį: „Bernadeta / leisk! Bernadeta, leisk!"

Visvien atrodytų, kad jiedu neblogai sutarė, kadangi *Dienoraščio fragmentuose* aptinkam, kad juos abudu masino noras sukurti epochinius kūrinius pagal populiarų anuomet šeimų romano modelį. Algis išklojo Nykai savojo romano planą, susilaukdamas įraše nekažinkokios atestacijos: „Pagrindinis personažas, savaime aišku, – jis pats: kažkas tarp Sanino ir Ivano Karamazovo su Čechovo rezonierių priemaiša." (p. 60).

Nors mudu draugavom nuo pat trečios klasės, man Algis Zaskevičius niekad nebuvo tokių paslapčių patikėjęs. Atvirai kalbant, mes kažkaip buvom nusvetimėję po to, kai jis vedė antrukart; mano manymu, neišgedėjęs kaip pridera. Tada jis išsikėlė gyvent Utenon ir mes dar labiau atvėsom vienas kitam. Kuriozišką, kad mudviejų santykiai dar labiau pašlijo, kai drauge su Algiu lankiausi pas Nyką Nemeikščiuose. Prisimenu, prikėliau jį iš miego, išėjom apsukt rato, kol bus paruošti pusryčiai, ir per tą valandą ar puse pajutau kiek Algio laikysenoj yra pozavimo ir vaidybos. Vėliau Algis grįžo gyvent į Vilnių ir netgi įsimaišė į mūsų kompaniją su Dalia Sruogaite ir jos draugėm. Bematant pasireiškė jo psichologinis įžvalgumas, nes jo paskatu atsirado infantilistinės pramogos – ubagų baliai (karnavalas), spiritizmo seansai. Būdinga, kad likimas lėmė Nykai sutikt Algį paskutinį kartą prieš sprukimą iš Vilniaus. *Dienoraščio fragmentuose* piešiamas Algio portretas nė kiek nešaržuotas, visai autentiškas.

Dienoraščio fragmentuose yra įrašas prasidedantis žodžiais: „Nuvertus buožių ir kapitalistų valdžią ir atsivėrus platesniems horizontams darbo liaudžiai"... Nežinau kiek kartų esu girdėjęs tą stereotipinę frazę iš Nykos lūpų. Tik jis ją palydėdavo savo „prierašu", kad „Bucharinas ir Rykovas nuvirtę į oportunizmo balą ir pasitraukę į krūmus". Mes, žinoma, laimingai vyptelėdavom. Toks buvo to klaikmečio kuriozas. Visi žinojom, kad reikia laikyt liežuvį už dantų. Per Komunos minėjimą dr. Sergiejus griaudėjo, kad visi pašaipūnai bus surinkti ir patalpinti kur reikia. (Nyka to svarbaus incidento dienoraštyje nemini, nors tada pirmą kartą išgirdom J. Švedo ansamblį, kurį studentai pasitiko retu entuziazmu.) Nežiūrint to, pasitaikydavo apsčiai tokių bravūravimų. Pats Nyka pasižymi, kad Tauro bendrabutyje priviso neaiškaus gaivalo, „beldikų", kad tūlas L. drįsęs išdrožt prof.

L. Karsavinui pamokslėlį už tai, kad anas prasižengęs savo sapaliojimais tauraus tarybinio istorijos mokslo nuostatams.

Tas L. nėra jokiu kriptonimu, nes visi tą Livšicą pažinojo, net bendrabutyje negyvenantys. Tai buvo apsigimęs provokatorius, gal net psichiškai nesveikas pilietis, kuris bematant visiems įsipykdavo. Man teko būti vienos Nykos sankirtos su Livšicu liudininku. Ji vyko romanistikos seminaro tarpduryje ir kas minutė darės vis baisesnė. Livšico puolamas, dievai žino už ką, gal tą „nuvertus buožių ir kapitalistų valdžią", Nyka gynėsi sąmojumi, bet iš atloštos galvos, virpančių šnervių buvo aiškiai matyti, kad jis visas perkaitęs. Dieną prieš tai jis man skundėsi, kad visi jo namiškiai panikoj, nes enkavedistai buvo suėmę jo brolį Petrą ir nebuvo žinoma kur jis kalinamas, kilnojamas. Todėl Nykos savitvarda Livšico provokacijų ugnyje buvo tiesiog stebinanti. Pristigęs amunicijos, Livšicas tada dūrė pirštu į Nykos švarko atlapą. Ten blizgėjo Gedimino stulpų ženklelis; nauja bravūra. „O čia kas?" spygtelėjo Livšicas – „Gedimino stulpai... Negi nebeatpažįsti", ramiai atsakė Nyka.

Kai skaičiau *Dienoraščio fragmentuose* tą vietą, kur Nyka atsibunda keistoj aplinkoj, ne iš karto atpažindamas seminaro patalpas, man bematant prisiminė toji sankirtos su Livšicu scena. Spėju, kad ją bus stebėjęs pastato sargas Julius ir pataręs Nykai nenakvot namuose.

Karo eigą, Luftwaffe's antpuolius, kiekvienas pergyvenom savo slėptuvėse. Prisimenu, kad šaipūnui Nykai buvo įsipykęs vienas „miles gloriosus" (Petraškevičius??), kuris, padėčiai aprimus, dar porą savaičių vaikštinėjo užsimaukšlinęs šalmą. Ėjo kalbos, kad būsią atsiskaityta su visais paklydėliais ir išdavikais. Nors Nyka turėjo pagrindo nekęsti jų už brolio kankinimą, nesu iš jo lūpų

girdėjęs patriotikos šauksmų. Jo knygoj nėra jokių įrašų apie išverstkailius, nors užsimenama apie „poetą" K.Ž.

Iš tikrųjų mūsų, studijuojančių romantistiką būrelyje, jis buvo vienintelis Švietimo ministerijos stipendininkas, linksmai ir nerūpestingai praleidęs porą metelių Paryžiuj. Nežiūrint to, jis visai neimponavo, nei prancūzų kalbos pažinimu, nei jos raštijos pomėgiais. Smailas ant moterų, jis išimtinai šnekėdavo apie savo triumfus „grizečių" tarpe; apie nuotykėlius su siuvėjukėm, pardavėjom, šokėjom ir padavėjom. Prisimenant romanistiką studijuojančius, tenka pripažint kad jų skaičius smarkiai sumažėjo palyginus su tarpukario laikais. Tada neretai pasitaikydavo viena kita „asaba" nuvykusi į Alliance Française rengiamus vasarinius kursus. Ne kažin ką iš jų patirdavom apie posūkius prancūzų raštijoj, išskyrus kalbeles apie „bestseller'ius", kurie nei man, nei Nykai neimponavo.

Ne ką gaivesnis, kūrybingesnis buvo ir pačios romanistikos dėstymas, kuris vienu metu plieskė naujumu ir skubiu pasimokymu iš klaidų. 1936-38 m. laikotarpyje prancūzų kalbą ir literatūrą dėstė prof. Raymond Schmittlein'as, talkininkaujamas lektorių Prou ir Guintz, dėstančių epizodinius kursus. (Minimas Nykos knygoje vien Prou.) Schmittlein'as, kuris greit pramoko lietuvių kalbos, buvo žvalus ir greitos orientacijos žmogus, nesibijantis geriau pažinti savo auditoriją, pravedantis tokias pratybas, kaip pvz. pasitikrint kiek nesąmonių privaryta lietuviškuose vertimuose iš prancūzų kalbos. Karui prasidėjus, deja, visi tie prancūzai lektoriai ir profesoriai turėjo grįžti Prancūzijon. Vilniuje liko tik vienas vienintelis prof. Albert Prioult. Buvęs Caen universiteto profesorius ir Balzako raštų specialistas. Mums jis atrodė senioku, bet merginos buvo iššniukštinėjusios, kad jis anaiptol nebuvo praradęs vyrystės, ir kad kaip jo studijų objektas, Balzakas, buvo susiradęs savąją Hanską, lenkaitę. Keista,

Nyka nieko nepasižymi savo dienoraštyje apie Prioult'o paskaitas, nemini, ar jis yra turėjęs jam kokio poveikio. Tai truputėlį nelaukta.

Nesakyčiau, kad prof. A. Prioult'as būtų buvęs kokiu spalvingu keistuoliu-ekscentriku. Veikiau priešingai. Jis buvo tipingas profesorius specialistas, devyniolikto amžiaus padaras, su visais savo pomėgiais ir sąlyginiais refleksais. Didžiai mokytas, kruopštus „krapštiranka", bet nelabai suvokiantis, kad jo auditoriją sudaro ne gimtosios Normandijos jaunimėlis, o pirmi nuo žagrės, ištroškę mokslo ir apšvietos Lietuvos žmonės, kuriems daug kas buvo nežinoma ir dar daugiau, neteisingai piešiama. Kur buvęs, nebuvęs, jis vis grįždavo prie savo visaip išvarpytos balzakiados ir toji akademinė erudicija mums eidavo, mandagiai tariant, per gerklę. Ačiū Dievui, jam pasitaikydavo protarpiais pamest savo „cours magistral" siūlą ir tokių digresijų proga jis prasitardavo, kad esama labai įdomaus romano apie Kanados prancūzų buitį (Louis Hémon *Maria Chapdelaine*), ar kad vertas mūsų, viengungių, dėmesio Benjamin Constant romanas *Adolphe*. Bet visumoj jo kursas buvo sausas, kaip pakulos, grynai konspektinė pavardžių ir pavadinimų mišrainė.

Žodžiu, mes pliekėm užrašus, nespėdami nei jų persiskaityti, nei kitaip pagilint savo žinių bagažą, ir baimindamies, kaip mes valiosim parašyti diplominį. Tada mudviem su Nyka kilo geniali mintis. Eit pakalbint Prioult'ą, kad jis duotų mums pratybų, namų darbų. Sakysim rašyt referatus. Mūsų ambicijos buvo nemažos. Mane gundė rašyt apie Anatole France'o skepsio apraiškas. Nykai norėjos kalbėti apie Marcel Proust'ą ar Paul Valéry, nebepamenu.

Prof. Prioult'as buvo matomai sujaudintas tokios mūsų narsos tobulintis ir tobulėt, bet, suktas senis, sugebėjo mus bematant įtikint, kad mums, žvaliems jau-

nuoliams, visų tų (varginančių) pratybų nereikia. Mat mes visai nebuvom pagalvoję, kad mūsų sumanymas reiškė jam padidintą darbo krūvį. Dar mažiau pagalvojom, kad mūsų veiksmas buvo jam akibrokštu, jo metodologinio darbo kritika. Man iki šiol neaišku, ar tektų dėl to mūsų demaršo rausti, ar juo didžiuotis.

Nyka pasakoja, kad per valstybinius egzaminus Prioult'as pateikęs jam vieną klausimą, ir čia pat, gerėdamasis savo iškalba, atpliekęs atsakymą. Gal Nyka čia kiek pertempia. Kiek man žinoma Prioult'as nebuvo toks geraširdiškas senelis. Jis yra atmetęs ne vieną diplominį darbą. Bet šis komiškas vaizdelis man rodo, kad mes nebuvom Proult'ui įsipykę, kad jis, anaiptol, mums nekeršijo. Ir diplominių temas jis mums pasiūlė visai pagal mūsų išgales. Nyka rašė apie Pierre Loti. Aš apie valdininkus Guy de Maupassant raštuose. Tai privertė mane persiskaityt bene 17 autoriaus novelių rinkinių, bet aš nesigailiu. Tas rašytojas man visą laiką patiko.

Žmonės kartais tvirtina, kad laikotarpis, kada ruošiamasi valstybiniams egzaminams ir kada kurpiamas diplominis darbas esą gražiausi gyvenime. Panašiai buvo ir mums, nors vokietmetyje šąlome ir gyvenom pusbadžiu. Bet gyvenimas ėjo savo keliu. Nebuvo Livšicų provokatorių. Jaunieji literatai būrėsi į savo kuopeles, turėdavo savo popietes, globojami prof. V. Mykolaičio-Putino. Spausdino eilėraščius *Naujojoj Lietuvoj* ar kitur. Tada pasirodydavo ir tūlo Horacijaus Nykos-Niliūno eilės. Ar Nyka dalyvaudavo tose literatūrinėse popietėse ar ne, nežinau! Jo slapyvardis kaip man išaiškino bendrabučio merginos turėjo reikšti graikiškai: „Supliekęs Horacijų". Tikriausiai esu ne kartą pasišaipęs Nykos akivaizdoje iš to slapyvardžio ir neįprastų žalio ilgesio epochos posmų, bet Nyka niekad neišsidavė klausydamasis tų patyčių.

Atvirai kalbant aš ne per daug tuo metu lyrika domėjausi, nors turėjau pažinčių poetų tarpe. Vienus jų pažinojau iš Karo mokyklos (Eugenijų Matuzevičių, Praną Kozulį, Kazį Bradūną, Paulių Jurkų), su kitais susipažinau, Nykos dėka, Vilniuj, dar su kitais (Antanu Rūku, Jurgiu Blekaičiu, Viktoru Miliūnu) buvau pažįstamas dar iš Kauno dienų. Kas mane kiek nervino toj padermėj, tai jų nesuvaldomas geismas skaityt savo kūrybą bet kokia proga; tiesa kai kada toks jų elgesys kuteno savimylą. Nors vienu metu buvom gerokai su Nyka suartėję, jis, priešingai Vytautui Mačerniui, kuris buvo atnešęs man pasiskaityt savo *Vizijas*, niekada manęs tokiais dalykais nekvaršino.

Kada, kaip, kur, iš ko sužinojau, kad Nyka kurpia eiles, nebeprisimenu. Tikriausiai iš merginų Augustijonų bendrabutyje.

Žinau tik, kad Nyka tikrai skaitė savo kūrybą garsiajam literatūros vakare Vilniuje! *Dienoraščio fragmentuose*, keista, nėra jokių įspūdžių iš to grandiozinio renginio, išskyrus tai, kad Nyka užklupo užkulisiuos Petrą Vaičiūną, maukiantį pusbonkį „ant drąsos". Tai padėjo Vaičiūnui susilaukt katučių už savo valiukišką ketureilį:

Ei mergyte,
Daug kas drausta!
Ne nuo saulės
Lūpos rausta

Vakaro laurus nusinešė taip pat ir Vytautas Mačernis už nemenkesnį barškaliuką:

Kadais pasaulyje buvo daug velnių,
Kurie norėjo dūšią pirkt žmogaus.

Nykos deklamavimas, kaip prisimenu, buvo neįspūdingas. Pasigedęs jo pastabų apie tą nesėkmingą jo pasirodymą viešumoj, staiga praregėjau, kad *Dienoraščio fragmentuose* esama ir daugiau pralaidų. Praleidžiami tokie mus sujaudinę dalykai, kaip pavyzdžiui pakartas žmogelis Katedros aikštėj, universiteto uždarymas, Sruogos suėmimas. Žiūriu gi *Dienoraščio fragmentuose* trūksta ištiso gabalo apie 1943 metų įvykius. Žinia, pačiu stambiausiu buvo universiteto uždarymas. Bet kitus įvykius atstatyti nelengva. Prisimenu reikėjo žūt būt kur nors įsidarbint. Man pasisekė laimė gaut darbą „Vaidilos" teatre administratorium. Kur dirbo Nyka, nežinau. Matydavomės dabar rečiau. Abu turėjom savo mylimąsias ir kai prasilenkdavom gatvėj ar aikštėj linkterdavom galvom, nesustodami. Prisimenu tik, kad tuo metu, kai studentai išsilakstė kas sau, ir vyko gaudynės darbams į Vokietiją, aš pirmą kartą išgirdau Nyką skaitant savo lyriką mažam būreliui draugų, prieš tai pliekusių kortom. Jo „Motinai" padarė man labai gilų įspūdį. Tais metais Nyka buvo parašęs „Vėją", kuris įtikino Antaną Rūką Nykos pranašumu prieš visus kitus debiutantus. Nors šiaip studentų/studenčių tarpe Nykos poezija nesutiko tokių besąlyginių gerbėjų, kaip sakysim Nagio eilėraščiai Kaune. Mačernis buvo nepalyginamai populiaresnis savo *Vizijomis* ir „Aš pažinau karalių tavyje", kurį jis skaitydavo kiekviena proga. Mačerniui buvo pripažįstama ir kita dorybė, būtent, kad jis išmokęs rusų kalbą tam, kad galėtų perskaityti „Brolius Karamazovus" originale.

Žinoma niekas nesistengdavo užginčyti Nykai plataus bendrojo išsilavinimo, bet labai santūriai vertino jo laimėjimus lyrikoje. Jau smarkiau populiarėjo Leonas Švedas, kurio niūrią, kartais makabrišką poeziją kėlė Bronius Krivickas. Nykai buvo prikišama, kad jis „prisiskaitęs visokių Badlierų", kad jo eilės esančios filosofinėm,

mistinėm, metafizinėm... Kadangi man visi tie dalykai siejosi su kabalistika ir okultizmu, jaučiu reikalą papasakot vieną įvykėlį, kuris išsklaidė tada mano būgštavimus, jog Nyka suka į „anapusybes".

Savo draugą Jurgį aš kartais vadindavau „meilės kamikadze"; taip jis sugebėdavo įsinarpliot į visokias nelaimingas meilės istorijas su visomis jų komplikacijomis. Ir taip vieną dieną jis paprašė mus su Nyka jį palydėti pas vietinių tarpe garsėjantį aiškiaregį – spiritistą Užupyje. Gerokai teko pašąlt gatvėj, kol jis, visas perbalęs, išėjo iš to mediumo kabineto, ir ėmė mums susijaudinęs pasakot, kaip tas magas teisingai atspėjęs jo praeities faktus ir ko pataręs vengti ateityje. Mes vien karpėm ausim jo klausydamies. Mat per tą laiką, kol stoviniavom, buvom spėję išsikalbėt apie okultinius reiškinius ir kažkaip mudviejų pažiūros apie žiniuonius ir anapusybės slėpinius sutapo.

Kas be ko, kai kurie Nykos lyrikoj aptinkami vaizdiniai man, kaip ir kitiems, to meto skaitytojams, atrodė hiperbolizuoti, manieringi. Negalvojau, kad čia kažkas „metafizinio", bet ne iš karto suvokiau, kad galima būt gyvenime žymiai jautresnio kai kuriems gamtos reiškiniams. Tai man primena vieną įvykėlį kažkokią kovo mėnesio popietę. Einam mes būriu pro Katedros aikštės kampą. Ūžauja vėjai, braškindami šakas ir Nyka sako man, kad jam nuo to gausmo pašiurpstantis visas kūnas. „Eik, jau eik, Alfai! Tau visur tik vėjas, vėjo, vėjui..." įsiterpia į pokalbį viena tokia smaila mergina. Nyka užsiplieskia ir nutyla, užsigavęs kaip kažkas.

Iš tiesų, ankstyvoj Nykos poezijoj vėjo darbai minimi pažymėtinai dažnai ir man nekartą atrodė, kad Nyka pakelia savo tėviškės buitį į fantastikos terpę. Ir tuos laukus bekraščius, ir tą ežerą, patvinusį nuo liūdesio ir nuo lietaus ir durų bei langinių kvintas ir oktavas. Bet kai apsilankiau jo tėviškėj, gimtuose Nemeikščiuose ir atsibu-

dau naktį troboje pilnoje keisto brazdesio, supratau kiek daug Nykos posmuose konkrečios, išgyventos tikrovės. Ir tame langinių bildesy, ir lėktuviuko ūžesy liepoj, ir vėjo valiukavimuose.

Vėliau, žymiai vėliau, man teko susipažint su Nykos vyriausiuoju broliu Petru Čipkum Montrealyje. Suartėjom, tiesą pasakius, vėlokai, susitikdami po pamaldų parapijos salėje. Tai buvo šviesus, šiltas žmogus su kuriuo būdavo miela šnekučiuotis, net ir tada, kai jis užvesdavo kalbą apie tokius egzotiškus man dalykus kaip Vatikano suvažiavimo rezoliucijos. Sykį aš įsidrąsinau užklausti jį, ar jam nesunku suprasti giliamintišką brolio kūrybą? – „Jokių" tarė jis nesusvyravęs. „Tai Nemeikščiai... mūsų tėviškė." Ir pradėjo man pasakot apie ūkį, lėktuviuką liepoj ir kaip vargšas Alfukas gulėjo „grabely" susilaužęs koją.

Vis vien man Nykos polinkis į negyvosios būties sužmoginimą ilgą laiką atrodė įtartinas. Nelyginant kokiu siurrealistų skoliniu. Kol pateko į rankas Stanisław Lem'o knygelė *Highcastle. A Remembrance* (1995), kurioj ypatingai įdomiai atkuriamas vaikystės potyrių pasaulis. Lem'as rašo:

> Man kur kas lengviau kalbėti apie mano ankstyvosios vaikystės daiktus, nei apie žmones. Kadangi tada vien daiktai – jei taip galima sakyt – elgėsi su manim pagarbiai („were honest to me"); jie buvo visai atviri, jie nieko neslėpė nuo manęs... Nėra kalbos, tėvai ir namiškiai neturėjo pagrindo atsiverti vaikui.

Rasit ir Nyka buvo išsaugojęs savyje tą vaikišką pasaulėvoką ir nepasikliovimą žmonėmis. Bent man jis atrodė slapuku. Kai dabar pamąstau, galėjo būt tai paprasčiausias, visiems pažįstamas, prietaringumas – nesiskardent, nesigirti pirm laiko. Jo laikysena žmonių tarpe

būdavo dažniausiai santūri, nors šiaip ironijos ir humoro jausmo jam nestigo. Išskyrus tą sankirtą su Livšicu, aš nesu jo matęs karščiuojantis. Jis veikiau patylėdavo. Tiek teatro seminare, kai, sakysim, prof. Balys Sruoga negailestingai tašė šatrijiečio Broniaus Krivicko pjesę „Pušį ant kalno", tiek šiaip didesniam būry.

Tik vieną kartą toptelėjo man mintis, kad jis pernelyg afišuoja bekraštį savo mokytumą. Buvo tai Jurginių bute, kai susiradęs sau artimą pašnekovą, Nyka bėrė jam prancūzų lyrikų vardus ir pavadinimus, kurie buvo stambia dalim man negirdėti. Bet, savaime aišku, jam kaip poetui derėjo juos pažinti. (Man nė į galvą nebuvo atėję jais domėtis.)

Tiesa, bendrabučio seserija, kuriai nieko nebuvo nežinomo, skelbė, jog vienu metu Nyka kurį laiką tarnavęs pažu, nelyginant J.J. Rousseau, vienai poniai Kaune. Nors buvo kiek pavydu, niekad neišdrįsau jo užklaust kaip ten buvo tikrumoj. Gal iš čia ir kilo tas slapuko įvaizdis.

Pašnekėsiuose mes lyg susitarę nekliudydavom religinių temų. Gal jos nebuvo mums taip jau svarbios. Antra vertus, kaip minėjau, nuo pat pradžių Nyka nesudarė man įspūdžio, jog jo esama aršaus katalikybės gynėjo. Mano paties pakanta religijai, Monikos poveikyje, aiškiai paaugo. Kaip paaiškėja iš *Dienoraščio fragmentų* Nyka nuo pat vaiksytės mėgo anametinį mišių ritualą. Užvis labiau – gegužines pamaldas. Nenuostabu, kad vieną kartą mes visi trys – aš, Jurgis ir Nyka nuėjom į gegužines pamaldas Aušros Vartuose. Vargu ar būčiau prisiminęs tą įvykį, jei ne kriptiškos eilutės viename Nykos eilėraštyje rašytam jau Tübingene:

> Kur mano draugas Hermes su Aušros Vartais akyse,
> dainuoja švytėjimą Tavo plaukų, kur saulė...

Ilgą laiką tas dvieilis buvo man rebusu. Kad Hermes yra Jurgis supratau, kad jo akyse atsispindi Aušros Vartai taip pat. Bet iš kur tas „Švytėjimas". Kol vieną dieną, staiga, lemputė užsidegė. Jurgis pasiutusiai mėgo dainuot ir traukdavo jautriai, beveik sentimentaliai. Mes žinoma prisidėdavom.

Turim persiliejimą, kelių vaizdų amalgamą: saulėtos pavakarės Aušros Vartuose, liūdnos Jurgio dainavimo ir Jesenino eilučių:

> Ja pomniu, liubimaja, pomniu
> Sijanyje tvoich volos

Tiesa, Jesenino tarpsnį visi buvom seniai peržengę, įveikę, bet šiame dvieilyje jis prisimenamas kaip toks tolimas, nostalginis aidas. Vienu geru dalyku mūsų draugystėj buvo tai, kad nepiršom per jėgą viens kitam savo pomėgių. Taip sakysim Nykos plataus vokiečių raštijos pažinimas, kuris atsispindi *Dienoraščių fragmentuose* buvo man staigmena.

Bet, rasi didžiausia, stropiausiai saugojama jo paslaptim buvo kaip išlikt jaunam. Ji atsivėrė mums žymiai vėliau, jau galutinai nusčiuvus karo vėtrom, kurios išblaškė mus po visą pasaulį. Nors teko trumpam sueiti tiek Berlyne, tiek Freiburge, dar vėliau Montrealyje ir Baltimorėj, mudviejų kontaktas išliko netgi ne laiškinis, o atvirutinis (Kalėdų švenčių proga). Faktiškai pirmą kartą, po ilgo nesimatymo, susitikom Montrealyje, idant apspręstumėm kaip padėti p. Vandai Sruogienei susirinkt medžiagą ir suredaguot memuarinį veikalą *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*. Nyka buvo apsistojęs pas savo brolį Petrą ir mes važiavom Bylų mašina jo pasiimt posėdin. Kai išvydom jį nudardėjusį laiptais, nustėrom. Prieš mus stovėjo tas pats Vilniaus dienų jaunikaitis. Nė kiek ne-

pasenęs, nepasikeitęs. Gyvas tiesiog įrodymas, kad poezijos kūrimas jaunina.

Kas buvo ypatingai nuostabu, tai, kad Nyka buvo išsaugojęs ne vien fizinę jaunatvę, bet ir dvasinį gyvastingumą. Mūsų pašnekėsiams niekad nestigo degalo. Nei Montrealyje, nei Baltimorėj, kur jis mus su žmona priėmė kaip karališkąją porą.

Žinia, jo kaip kultūrininko svoris buvo stipriai padidėjęs išeivijoje. Bet tą autoritetą, tenka pripažint, jis įsigijo ne kokia pseudo-patriotine demagogija, bet ištikimybe savo pasirinktajai gyvenimo misijai. Savo tvėryba, tiek poezijoje, tiek vertimų ar kritikos, srityse. Didelis nuotolis skyrė jį nuo to studentuko su kuriuo turėdavom nesibaigiančius pašnekėsius suėję visi trys krūvon: aš, Jurgis ir Nyka. Daug už ką aš jam jaučiausi skolingas. Už mano akiračių bei pakantos praplėtimą pokalbiuose Romanistikos seminare, už įvedimą į Monikos Garbintojų būrelį, kuriame ilgainiui išsikovojau nuostabią gyvenimo draugę, už patarimus lankyt Motiejaus Miškinio paskaitas. Bet už vis labiau už tas susitaikymo su savimi ir rimties valandas, kurias suteikdavo Vokietijoje ir šiame žemyne jo rinkiniai. Ypatingai *Prisikėlimo simfonijos* ir *Orfėjaus medis*. Juk kaip bebūtų, nei mano atminties išplūdos, net ne stebuklingai išlikę *Dienoraščio fragmentai*, neatveria taip visapusiškai ir pilnai Nykos slėpiningos asmenybės, kaip jo lyrika. Tik jos puslapiuose, tokiuose eilėraščiuose kaip „Septintoji elegija", ar „Vėjarodžio elegija" (mano mėgstamiausieji) atgyja tikrasis, stoiškasis Nyka nuolatinėje sandūroj su neišsprendžiamom, bet taip visiems artimom, žmogaus būties problemom: amžinybės troškuliu, neįstanga komunikuoti ir nuolatine akistata su gyvenimo beprasmybe.

Vytautas A. Jonynas

NEJAUGI BŪTŲ TIESA, KAD „ŠŪKIAMS AIDINT, MŪZŲ NESIGIRDI"?

Albertas Zalatorius, *Literatūra ir laisvė. Kritika / esė / pokalbiai* (Vilnius: Baltos lankos, 1998), 446 psl.

Dar visai neseniai buvo įkyrokai aiškinama, kad ko jau ko, bet Lietuvos leidyklos niekad nerizikuos leisti eseistikos ir kritikos rinkinių. Girdi, tokių knygų paklausa esanti skandalingai ribota.

Deja, pasirodo, ne visai taip. Leidykla leidyklai nelygi, ir taip, be jokio okultinio pasaulio įsikišimo, susilaukėm Alberto Zalatoriaus knygos *Literatūra ir laisvė*, kurios paaiškinamoji antraštė yra: „Kritika / esė / pokalbiai". Kas užvis svarbiau – ji brandi, mąsli ir įdomesnė už daugelį grožinės raštijos veikalų.

Jos pratarmėje, autorius beveik atsiprašinėja, kad jis rinkinin sudėjęs ne vien knygų analizes (kaip ankstyvesnėj savo kritikos knygoje), bet ir įvairesnės problematikos eseistiką, pasirašiusią Nepriklausomybės atgavimo įkarštyje. Atvirai kalbant, autoriaus baiminimasis dėl talpinamųjų tekstų vienadieniškumo visai be pagrindo. Nebūtinai yra tiesa, kad „šūkiams aidint, mūzos tyli". Siužetų įvairove, tematikos nušvietimo spalvingumu *Literatūra ir laisvė* netgi pranoksta ankstyvesniąją *Prozos gyvybę ir negalią* (1988). Mat permainų siausme autoriui kyla tiek idėjų bei minčių, tiek taisytinų ar naujai permąstytinų dalykų!

Nesinori spėlioti, ar knyga susilauks tėviškėnų dėmesio Lietuvoj, bet išeiviui netenka abejoti, nei jos aktualumu, nei menine, nei išliekamąja verte. Kai kuriais atžvilgiais panašioje į J. Aisčio *Milfordo gatvės elegijas*, joje atsispindi Zalatoriaus rūpesčiai, lūkesčiai ir nusivylimai,

susimąsčius apie tautos nueitąjį kelią, dabartinę sumaišti, ir ateities perspektyvas.

Pripažinkime kad apie tai Zalatorius gali kalbėt autoritetingai, kadangi jis buvo aktyviai įsijungęs į vadinamosios „dainuojančios revoliucijos" ir pertvarkos šurmulį. „Man teko laimė", rašo jis, „būti tarp aktyvesniųjų: posėdžiauti Sąjūdžio Vilniaus taryboje, Seime, Seimo taryboje, kalbėti mitinguose, susirinkimuose, per televiziją, rašyti į spaudą (keletas tokių kalbų bei rašinių pateikiama ir šios knygos pradžioje). Leistina prisiminti šia proga, kad Zalatoriui teko rūpintis beveik tuo pat metu ir V. Krėvės palaikų perkėlimu į gimtųjų Subartonių kapines (apie tai rašoma skyrelyje „Etiudai apie Krėvę").

Tas „užimtumas", (prancūzai turi nuostabų terminą: „la longeotte"), galėjo neigiamai atsiliepti į autoriaus eseistikos kokybę, kurios aukštą kalibrą jis buvo įrodęs ankstyvesniaja *Prozos gyvybe ir negalia*. Mūsų džiaugsmui taip neatsitiko.

Nors kaip tik toje ankstyvesnėje rinktinėje Zalatorius buvo padejavęs kad jis rašąs lėtai ir vangiai, jokio nerišlumo, tų pačių pastabų kartojimo ir apskritai nusirašymo žymių rinkinyje nesijaučia. Veikiau priešingai. Rinkinys alsuoja dvasinio pakilumo nuotaika, stebina autoriaus minties šuoliais, įdomių pasiūlymų gausa. Trumpai tariant tuo, ką paprastai vadiname „polėkiu". Taip pat darbingumu. Jei mūsų pervertinti intelektualai ir intelektualės išsteni vieną kitą rašinėlį trejetos metų būvyje, tai Zalatoriaus atveju turim rekordinius skaičius: 1989 metais – penki rašiniai, 1992 m. – aštuoni, 1994 – šeši. Ir pridėkim ne bet kokie pasiseilinimai, bet brandūs tekstai. Nenuostabu, jei jų dėka Zalatoriaus prestižas dar labiau šoktelėjo visuomenėje. Paskutiniame knygos skyrelyje Zalatorius sąžiningai atsakinėja net į devynias jam pri-

siųstas anketas. Ne vien atskirų asmenų klausimų lapus, bet ir žurnalų – *Pergalės, Metų, Metmenų, Akiračių.*

Savaime suprantama kad šių apklausų poveikyje (jos provokuoja Zalatorių kalbėti apie save, savo gyvenimo patirtį, kritikos amatą) *Literatūra ir laisvė* tolydžio išvirsta į atsargiais potepiais tapomą autoportretą. Jų gyvenime būna visokių ir bematant tenka patikslinti, kad tas atvaizdas nenusaldintas. Narcisizmo, saviliaupsos jame tikrai ne kažin kiek. Zalatorius net nusiskundžia Likimo Sorės šališkumu: „Pavydžiu tiems, kurie moka ‚suklasifikuoti' savo biografiją: tada ir tada apsisprendė, ten pasuko, čia suklydo, tuo didžiuojasi. Man taip neišeina. Vis vaidenasi, kad ne aš kažką pasirenku, o likimas mane pasirenka" (p. 415).

Ieškant su kuo palygint Zalatoriaus autoportretą artimiausios jam būtų Rembrandto autoportretinės drobės. Kas be ko, pasitaiko jam prisimint kokiu herojum jis, trečiokas, jautėsi išklijuodamas ant medžių miestelio pakraštyje savo paties nuspalvintas trispalvikes. Bet čia pat prisipažįsta, kad viešėdamas Amerikoje, jis, persigalvojęs nesirodyti Vasario 16-tosios minėjime, pabūgęs galimų represijų namie.

Labai dėkingą progą pasiskardenti savo pilietiniu susipratimu suteikė Zalatoriui faktas, kad skautiškai kalbant jis „atliko gerą darbelį" parašydamas Vagos direktoriui palankų atsiliepimą apie R. Gavelio rankraštį „Nubaustieji". Kita, puikybėn pasinešus ypata, būtų pavaizdavusi šį gyvenimo epizodą visoje melodramatiškoje, holivūdinėje didybėje. Zalatorius prisimena savo poelgį kaip normalų, beveik privalomą gerai išauklėtam žmogui, inteligentui dalyką. Tiesa palydėdamas tai jam neįprastu moraliuku (p. 375).

Tą patį santūrumą, vengimą vaizduotis herojum ar kankiniu, aptinkame ir pastraipose, kuriose jis išsipasakoja

savo piemenavimo dienas, mokslų eigą gimnazijoje ir pirmąsias sandūras su okupanto smurtu, pokario metais. „Mano jaunystės laikais", – pradeda jis, „– ramių vietų Lietuvoje nebuvo" (p. 434).

> „Kertiniausias" mano gyvenimo akmuo – pokario kaimas ir mažas Ramygalos miestelis, su visais įvykiais ir išgyvenimais: partizanų kovomis, trėmimais į Sibirą, prievartine kolektyvizacija, o svarbiausia – visuotine neapykanta okupantui. Sakau, visuotine, nes kitokių pavyzdžių nemačiau. Tiesa, vaikščiojo stribai, bet jų buvo mažai; be to, niekas jų nelaikė savais. Tai buvo kažkokios baidyklės su šautuvais. Šiaip visi gyveno sujungti vieno jausmo išsilaikyti, kur galima priešintis, ar bent, padėti pasipriešinimui. Mano laikais Ramygalos gimnazijoje buvo berods tik viena komjaunuolė.
>
> Išvažiavau iš savo apylinkių, išsiveždamas tą akmenį: kietą, neaptrupėjusį, neapkerpėjusį. Paskui, grįždamas atostogų, jau matydavau kaip akmuo apželia, skeldėja, jį graužia vargas, neviltis, degtinė, beprasmybė. Bet manyje jis liko toks, kokį išsivežiau. Tai ir buvo mano išganymas. Reikėdavo tik padėti ant jo galvą ir visos abejonės išgaruodavo. Turbūt visi mano kartos žmonės išsivežė jį tokį, tik ne visus jis apgynė nuo painaus ir klastingo „naujojo gyvenimo". Man apsiginti padėjo trys dalykai: aš neturiu noro daryti karjeros, nesu užsikrėtęs prabangiu gyvenimu ir nesu didelis tinginys. Žinau šiandien tai nebėra ypatingos vertybės – visi kažkur veržiasi, kopia į viršų, skleidžiasi į plotį, o aš tartum atžagarias, bet kas žino, gal ateityje aš joms dar padėkosiu (p. 416).

Sunku nepatikėti istorinio fono piešinio autentiškumu, iki šiol mums taip sunkiai įsivaizduojamo. Kai dėl pasiklydėlių „naujame gyvenime", Zalatoriaus pozicija pasigerėtinai aiškiai išsakoma kitoje knygos vietoje:

> Kiekvieno apmąstymų išeities taškas turėtų būti paprasta teisybė: rausvo arba net raudono sakinio neparašė

tik tiek kurie nieko neraše; rausvo arba raudono žodžio nepasakė tik tie, kurie nieko viešai nekalbėjo; rausvo ar raudono gesto nepadarė tik tie, kurie nieko nedarė...

...Pažiūrėję giliai, giliai į savo širdį, manau, visi ras tokių dalykų, ir visiškai „nekaltų mergelių" pensionui pas mus užtektų, ko gero, vieno kambarėlio" (p. 34).

Pagaliau apčiuopiama cituojamam tekste ir savotiška savigyros gaidelė: „Man apsiginti padėjo trys dalykai...". Kaip iš tikrųjų Zalatoriui svetimas vanojimas žmonių už materialėjimą ir žemiškųjų gėrybių godulį rodo kitas gabalėlis knygoje, kuriame autorius taikliai apsako daiktų fetišistišką trauką.

...Man rodosi, dabartinė visuomenė, bent jos didžioji dalis, humanitarinę kultūrą laiko trečiaeiliu dalyku ne todėl, kad jos nereikia, o todėl, kad ją perimti ir vartoti kur kas sunkiau. Čia reikia dvasinės įtampos, o iš humanitarinės kultūros gautos naudos nepadėsi ant delno, kaip perlų vėrinio ir nepastatysi kieme kaip japoniško automobilio. Kitaip sakant rezultato neparodysi ir nepasigirsi, o pasigirt ir įsitvirtinti taip norisi. Manau, jums teko patirti, kad žmonės pasinėrę daiktų garbinimo aistron, nuo pirmųjų žodžių stengiasi jus įtraukti į tą sferą, kuri jam artima ir pažįstama.

Jie kalba tik apie tas vertybes, kurių jie siekia ar turi, visiškai nenorėdami girdėti apie jūsų vertybes. Jie tai daro ne todėl, kad giliai širdyje nesuprastų, jog jūsiškės aukštesnės, bet dėl to, kad savąsias nori iškelti ir taip suniekinti jūsiškes. Suniekinti, ne tiek iš įsitikinimo, kiek iš negalėjimo jų turėti ir tamsaus pavydo.

Graudžiausia šitoje situacijoje yra štai kas: humanitaras, iš prigimties drovesnis, ne toks agresyvus žmogus, niekaip negali atsispirti anų atakai ir, bendraudamas, laikinai pereina į jų pusę, taip įsivarydamas kompleksą ir pradėdamas drovėtis pats savęs. Jam lyg ir nepatogu sakyti, o ilgainiui jis pradeda ir užmiršti, kad disponuoja dviem didžiausiomis vertybėmis, kurias civilizuotas Vakarų pasaulis, pasisotinęs daiktais, dabar daugiausia vertina.

Tai kūrybingas intelektas ir mokėjimas žmoniškai bendrauti su žmogumi. Neseniai man teko išsišnekėti su švedų biznieriais. Jų paklausiau: kas jiems Lietuvoje labiausiai patinka? Jie atsakė: žmonės. Tada paklausiau: kokie žmonės ir kokie jų ypatumai? Jie atsakė: kultūros žmonės, jų intelektas, išsilavinimas. Tai, jų nuomone, didžiausias mūsų tautos turtas, kurį reikia saugoti ir deramai naudoti" (p. 80-81).

Citata, tenka pripažinti ilgoka, bet sunku be jos išsiversti, nes šioje suburžuazėjusios visuomenės analizėj, galime įžvelgti pagrindines Zalatoriaus eseistikos siekiamybes. Norą suprast pralobėlių, karjeristų patologiją, bet kartu pareikšti įsitikinimą, kad anksčiau ar vėliau tam biurgerių šėliojimui ateisiąs galas, kad esama tautoj kūrybinio potencialo, kurį taip vertina svetimtaučiai.

Zalatorius tvirtai valdo plunksną, nebijo patarpstyti aforizmų: („baisu, kai niekas tavęs nemyli, dar baisiau, kai nesugebi kitų mylėti, bet baisiausia, kai nebemyli pats savęs" (p. 83).

Jis taip pat nepašykšti skaitytojui lakaus sąmojaus:

Kartais man atrodo, kad kur kas ramiau gyventume, jei turėtume po 30 vietų kiekvienam dideliam postui: 30 parlamento pirmininkų, 30 premjerų, po 30 žemės ūkio ir kultūros ministrų... Patenkintume ambicinguosius – ir baigtųsi stumdymasis.

...Kai persirgsime šia liga karūnos vėl grįš ant menininkų, mokslininkų, filosofų galvų. Gal kai kam jas uždės po mirties, bet argi ne vis tiek? Svarbiau, kad uždėtų laisvos tautos laisvų žmonių rankos, ir uždėtų nuoširdžiai, nes tik taip ji niekad nenukris. Todėl nereiktų gailėtis tų karūnų, kurias dėliojo okupantų valdžia ir jos marionetės.

...Bet labiausiai netikrų karūnų dabar gailisi tie, kurie nebesitiki gauti tikrų, nes naujoms įsigyti reikės talento, o anas buvo galima gauti ir už ištikimybę (p. 375).

Jei skaitytoją stebina Zalatoriaus meistriškai daroma visuomenės autopsija, tai jam nemažiau nuostabus ir autentiškas pasimato ir autoriaus optimistinis nusiteikimas. Ypatingu šviežumu pasigirsta tas tikėjimas jo prakalbų – studentams ir mokytojams – tekstuose. Tyčia pasinaudojom „prakalbų" atsieit „oracijų" terminu, kadangi tie tekstai yra griežta priešingybė demagoginei pompastikai. Ypatingai raiškiai praskamba juose rasit pagrindinis Zalatoriaus eseistikos bruožas – supratingumas, empatija, sugebėjimas suvokti problemas ir tykančias paklydimų galimybes. Ta reikiamo tono pagava praskamba jau pačiuose pirmuose kreipiniuose: „Gerbiamieji mokytojai, pasiilgę visuomenės dėmesio, valdžios rūpesčio, ir vaikų pagarbos!"

Kaip autentiškai, nemelagingai, nepakartojamai, skamba Zalatoriaus sielojimasis jaunimo ateitim:

> Jūs atėjote beveik nežinodami savo tautos istorijos ir geografijos, filosofijos ir kultūros raidos. Nežinodami, nes niekas to Jums nepasakojo. O nepasakojo todėl, kad nebuvo programose. Ir ne vien dėl to. Nepasakojo, nes bijojo, nepasakojo, nes nežinojo – juk Jus mokė mokytojai, kuriems kiti taip pat nepasakojo. O paskaityti Jūs neturėjote iš ko. Jūsų senelių šykščios bibliotekos supelijo po grandimis arba buvo sumestos į židinį, kad už jas nereikėtų važiuoti „atgailauti" į Magadaną ir Altajų, o tėvų blizgančiose spintose tokių dalykų nebuvo.
>
> ...Todėl man neramu, kaip Jūsų gležni pečiai atlaikys pagreitinto sužinojimo būtinybę. Kai bus labai sunku, prisiminkite dvi tiesas. Pirma: jokia gėda nežinoti, gėda nenorėti žinoti. Antra: Jūsų vyresnieji kolegos taip pat daug ko nežino, o svarbiausia – ir sužinoję nebesugeba teisingai įvertinti. Čia Jūs su savo švaria sąžine net pranašesni (p. 5-6).

Kad tai nėra tušti žodžiai, laikinas auksaburnystės priepuolis patvirtina Zalatoriaus atsakymas į *Akiračių* an-

ketos klausimą, kokie jo manymu yra Pasaulio Lituanistų Bendrijos tikslai:

> 1. Naujausių mokslinių metodų įdiegimas į lituanistinių tyrinėjimų praktiką, turint galvoje tai, kad... ji nebegali žengti su tais instrumentais, kuriuos ji paveldėjo dar iš devynioliktojo amžiaus.
>
> 2. Pastangas lituanistiką aktualinti žmogiškųjų vertybių skalėje, apmąstyti ką ji šiandien reiškia mums ir pasauliui. Sakydamas „mums" galvoju ne apie standartizuotą lietuvio modelį, atėjusį iš tautinio atgimimo gadynės – patriotą, idealistą, pasišventėlį, visuomenininką ir pan. – o apie konkretų dvidešimtojo amžiaus pabaigos žmogų – ironišką, skeptišką, branginantį dvasios laisvę, atvirą pasauliui, bet nenorintį prarasti ir savo identiteto. Sakydamas „pasauliui" turiu galvoje pirmiausia Vakarų pasaulį, mėgstantį į mus žiūrėti iš aukšto, bet jaučiantį po savo kojomis atsiveriančią moralinių vertybių bedugnę, kurią išgraužė reliatyvistinė galvosena, vartotojiška psichologija, pragmatiška laikysena ir racionalizmo kultas, kai žmogus tartum suskilo į protingą, viską tobulai klasifikuojančią ir analizuojančią galvą ir, kritišku atveju, nežinančias ką daryti rankas. Ar mūsų istorija, mūsų literatūra, mūsų menas tokiam žmogui turi tik egzotišką pažintinę vertę, ar gali jam padėti pasakyti kažką esminga, nuo kai ko jį įspėti ar apsaugoti. Tik siedami savo specifinių klausimų tyrinėjimą su bendra dvidešimtojo amžiaus pabaigos žmogaus problematika, mes galėsim lituanistinius darbus padaryti įdomius kitiems ir patys geriau pajusim veiklos prasmę.
>
> 3. Maksimalus pasitikėjimas jaunąja mokslininkų karta, jų drąsiomis hipotezėmis, nes jaunieji greičiausiai pajunta išeitį iš aklavietės. Gal ne tiek protu suvokia, kiek intuicija pajunta, kad jiems vis tiek reikia kažkur eiti, ir eina. Tas ėjimas ir yra realiausias ateities horizontas (p. 448).

Vėl tektų atsiprašinėti už citatos ilgumą, bet, būkim atviri: pasiklauskim kaip dažnai pasitaiko aptikti spau-

doje, valstybės vyrų kalbose taip apgalvotą, aiškiaregį, nesimėgaujantį retorika ir patriotika, pasisakymą? *Literatūra ir laisvė* yra stambi 466 puslapių knyga, ir ją aptariant problema panaši kaip Justino Marcinkevičiaus *Dienoraščio be datų* atveju; norisi cituoti ir cituoti ištisus gabalus. Užtat vien aptarus bendrą jos pobūdį galima žengti prie jos palyginimo su ankstyvesniąja autoriaus knyga *Prozos gyvybė ir negalia*, kurią jinai papildo.

Susideda jinai iš septynių dalių, kurių dvi – „Penki romanai" ir „Novelė: tendencijos ir knygos" yra logiškąja pirmosios eseistikos knygos tąsa. Būdinga, kad į tuos skyrius patenka išimtinai labirintinio pobūdžio knygos, kaip sakysim S.T. Kondroto du romanai ir L. Gutausko „roman-fleuve" – *Vilko dantų karoliai*. Veikalai, kurie susilaukė mūsų spaudoje veikiau skystoko aptarimo. Nebūtina sutikti su Zalatoriaus nuomone, bet neįmanoma nepripažinti jo nuoširdžios pastangos dekoduoti, kur esama pamėgdžiojimo Lotynų Amerikos magiškojo realizmo ir kur įžvalgaus savosios buities atkūrimo. Pasakytina ta proga, kad, jei nerašytu įstatymu Lietuvoje yra vengti pareikšti savo nuomonę, aptariant debiutuojančių prozininkų knygas, tai Zalatorius tos nuostatos nesilaiko. Jis randa šiltą nors santūrų žodį Danutės Žilaitytės apsakymėlių rinkinio aptarčiai, pripažindamas, kad jos prozoje atpažįstamas „tyliųjų, nuvargusiųjų, vienišų, pilkų ir paprastų moterų balsas".

> „Noriu pabrėžti vieną dalyką – autorės sugebėjimą gražiai išsilaikyti ant tvirtai ištemptos tikrumo vielos. Geriau ji pereis neefektingai, bet nesiramstydama į melo turėklus.
>
> O mūsų prozoje dabar neretai atsitinka taip: kuo didesnę problemą ir naujesnę teisybę autorius nori iškelti, tuo daugiau jis ją ramsto pseudoproblemom ir pseudoteisybėm (p. 369).

Pridėkim, kad tas ramstymasis į melo turėklus nemažiau galioja ir kritikam, bet apie tai vėliau. Nauju dalyku, palyginus su *Prozos gyvybe ir negalia* yra knygos skyriai – „Akiratyje klasikai" ir „Etiudai apie Krėvę". Jų atsiradimas, sakytumėm, visai naturalus. Visi žinom kaip buvo klastojama okupacijos laikmetyje mūsų literatūros istorija, kaip engiami kitamaniai. Iš čia ir autoriaus pastanga reabilituoti Kudirką, Tarulį, Vaičiulaitį, pagaliau Vincą Krėvę. Čia aptinkam dvi staigmenas. Pirmąja, grynai biografine prasme, yra atodanga, kad Petras Juodelis, ėjęs pirmojo bolševikmečio laikais atsakingas pareigas, pasirodė jų nevertas, kadangi padavė Antanui Venclovai atsistatydinimo pareiškimą, ryšium su vykdomu genocidu. Iki šiol apie tą asmenybę žinojom maždaug tiek, kiek apie jį pasakojo Jonas Aistis savo *Apie laiką ir žmones* knygoj. Pasirodo, kad jis išsislapstė vokietmetyje profesoriaus Levo Karsavino globojamas. Paskui buvo suimtas kartu su Boruta ir nuteistas 10 metų lagerio. Vaikomas iš stovyklos į stovyklą Gulage, jis netgi turėjęs nelaimę būt per Vorkutos sukilimą („Gyvenimas ir Hamleto mįslė", p. 176-181).

Antrąja staigmena, šiuokart literatūrinėje plotmėje, yra Zalatoriaus studija apie A. Vaičiulaitį, kurią papildo judviejų korespondencija. Kaip žinom šio mūsų prozos meistro kūrybą yra aptarę daug žmonių, bet, mano galva, niekam iki šiol nėra pavykę taip pagaviai aptarti jį kaip asmenį, žmogų, kūrėją ir visuomenininką vienoje ypatoje. Niekam neatėjo į galvą sakysim toks svarbus faktas, kad Vaičiulaičiui niekad neteko patirti karo su visais jo siaubais ir linksmybėmis, ar kad doras katalikas Vaičiulaitis žavėjosi žinomo agnostiko Vl. Dubo paskaitomis ir buvo perskaitęs visą Anatole France'ą. Zalatoriaus plunksnos dėka visos biografinės kaladėlės susidėsto savo vietosna,

dvasios aristokrato, toleranto, kūrybingo, kuklaus žmogaus autoportretan. (Skaitant Vaičiulaičio laiškus, toj vietoj, kur jis mini, kad buvęs gidu apsilankiusiem Kaune prancūzams yra įsivėlus klaida. Tas rašytojas, kurį jie su Pr. Dielininkaičiu gabeno prie demarkacijos sienos, vadinos ne Marc Chadamne, bet Marc Chadourne. Jo romanas *Epithalame* buvo tuomet plačiai skaitomas).

„Etiudus apie Krėvę" norisi pasitikt kur kas vėsiau. Bent įžiūrėti juose kelis dalykus. Yra visų pirma Zalatoriaus paruošta anketa „Šešiasdešimt klausimų Krėvės dukrai". Atsakymai į ją, atveria, it poliaroidinė nuotrauka, Krėvę šlepetėse, darbiniuose apdaruose. Kasdienišką ir banalų. Ypatingai palyginus su tuo atvaizdu, kuris profiliuojasi A. Nykos-Niliūno *Dienoraščio fragmentuose*. Paskui turime tris straipsnius „į temą", nagrinėjančius rašytojo dvasinę raidą, jo susižavėjimus orientalistika, mitologijom ir egzegetika. Pagaliau du paskutiniai tekstai – tai prakalbos, pasakytos kapinėse ir Merkinėj, atidengiant Krėvės paminklą. Savo egzaltacija jos detonuoja *Literatūros ir laisvės* rinkinyje.

Gyvenimas mums dažnai primena, kad kiekvieno menininko gyvenime pasitaiko kūrybinės nedermės tarpsnių, kurių ilgis paprastai įvairuoja. Viešoji moralė skatina tuos sterilumo laikotarpius kuo mažiausiai prisimint.

Literatūros istorikai priešingai jaučia pareigą pažvelgt nauju žvilgsniu į tą nelankomą autoriaus, ypatingai literatūros klasiko, praeitį. „Etiudai apie Krėvę" manding, yra tokios reanimacijos pavyzdžiu. Nors Zalatorius puikiai žino, kad praeito šimtmečio pabaigoj ir šio pradžioj posūkiai į orientalizmą, iraniečių mitologiją, okultizmą, spiritizmą buvo, podraug su atsiraugėjimais nesuviršintu Baironu, madinga apšviestūnijos liga, jis

vadovaujas prielaida, jog pasimetimas tuose dalykuose buvęs Krėvei nepragaištingas. Natūralus, o ne knygiškas:

> Nuo pat pirmųjų kūrybos puslapių jam magėjo prasiskverbti už regimos, girdimos ir juntamos realybės – į metafizines sferas, į giliąją būties paslaptį, kuri lyg kokia požemio lava degina protą ir širdį, verčia gyventi ir galvoti taip, o ne kitaip. Netgi labai buitiškos jo novelės („Bobulės vargai", „Galvažudys", „Antanuko rytas", „Silkės") turi tą keistą magnetinį lauką, iš kurio žmogus niekaip negali ištrukti (p. 231).
>
> ...Rytų kultūros pėdsakai Krėvės kūryboje yra gana gilūs, gilesni negu atrodo iš pirmo žvilgsnio. Oriento dvasia palietė ne tik atskirus kūrinius bet ir kūrybos visumą. Netgi „Šarūne" ir „Skirgailoj", dramose, paremtose Lietuvos istorijos apmąstymais, šmėkšteli rytietiškos filosofijos šešėlis; abu pagrindiniai herojai traktuojami kančios ir vienišumo aspektu (p. 241).

Visumoj šie teiginiai išsakomi labai santūriai ir elegantiškai, bet šimts žino, kodėl, Zalatoriaus analizės man pasimato neįtikinamos; pernelyg įprastinėm vadovėlinėmis. Viena tačiau iš Zalatoriaus įžvalgų (jų tekstas visumoj klaidus, palimpsestiškas) nelaukta ir reikšminga:

> Kitas esminis ir nenugalimas žmogaus prigimties poreikis – Meilė. Skaitant Krėvės kūrybą, gali susidaryti įspūdis, kad šiai vertybei neskiriama ypatingo vaidmens: Krėvė nėra parašęs ne vieno kūrinio, ištisai paremto meilės sukeltu konfliktu (išskyrus „Gilšės" legendą).
>
> Kartais gali kilti klausimas, kodėl Krėvė, akcentuodamas meilę kaip amžiną vertybę, neparašė jokio didesnio kūrinio šia tema. Mano atsakymas gal daug ką šokiruos, bet kito nerandu. Krėvei meilė buvo pažįstama kaip siekiamybė, o ne realybė. Gyvenimiškoji patirtis neatitiko įsivaizduojamos meilės.

Anaiptol nešokiruojanti ši pastaba, man rodos, sumaniai „pilnoj ontologinėj visybėj" kaip sakytų mūsų gudreivos, atskleidžia vieno Krėvės kūrybinio laikotarpio knygiškumą ir epigonizmą.

Nors nestigo pastangų prašnekint Zalatorių literatūros teorijos įvairiais klausimais, iki šiol jo atsakymai būdavo ne sibiliniai, ne orakuliniai, kaip klausėjų buvo tikimasi, bet atsargūs ir nuoširdūs. Jis prisipažindavo sekęs susiformuojančias ir išsiformuojančias literatūrologų sroves, nedaugiau.

Naują postūmį pasisakyti apie kritikos esmę ir prasmę išprovokavo jam nelauktas Valdo Kukulo raudonskaris pareiškimas *Metų* 1991 m. 10-tam numeryje: „Skaitytojui jau dabar reikia atprasti nuo suprantamos, bet visdėlto profesionalios kritikos; literatūros interpretacijomis galės greit užsiimti tik tie, kurie turi pastovų akademinį darbą" (p. 54).

Faktiškai ši pranašystė nėra nei originali nei nauja. Išeivijoj tokio elitizmo išpažinėja, uždaro akademinio klubo propaguotoja, buvo Delija Valiukėnaitė prieš 20 metų. Tik ji nesitenkino vien naujakalbės šlovinimu. Savo straipsnyje *Metmenų* 15-tam numery (1978), ji sąžiningai patikrino visų rašančių kritiką tapatybės dokumentus ir pripažino nediletantais, ne „impresionistais" vos ketvertą asmenų. Ta prasme Zalatoriaus pasibaisėjimas Valdo Kukulo nušnekėjimu juo reikšmingesnis, nes diskriminacijos dvasia atrodo tebegyva.

Pripažindamas, kad profesionalumas kritikoj atrodo būtinas – „Aš irgi už profesionalumą. Saugok Dieve nuo visokių primityvių ir diletantiškų rašinėjimų, kurių pilna mūsų spauda", jis tačiau teigia, kad primytivizmo ir banalybių rastina ir olimpinėj, akademinėj kritikoj, jei ji rašoma profesiniu „žargonu". Šios naujakalbės atsiradimą ir pobūdį jis aptaria, pažymėtinai įžvalgiai:

Didžiosios tiesos visada pasakomos paprastai. Paprastos jos atrodo dėl to, kad ilgai gulėjo galvoje, nuskaidrėjo kaip geras vynas, nuo jų nubyrėjo mandrumo pudra, kuria mes paprastai mėgstame apibarstyti savo straipsnius (kuo straipsnio prasmė liesesnė, tuo pudros daugiau) (p. 55).

...Pirmiausia nenorėčiau sutikt, kad akademikai ir profesoriai rašys tik nesuprantamus straipsnius. Kai nori, kai pasistengia, kai turi ką pasakyti (pasakyti, o ne vien šnekėti) jų straipsniai būna ir suprantami ir įdomūs. Taip pat nemanau, kad profesionalumas būtinai turi reikštis profesiniu žargonu. Be abejonės, tokiu „žargonu" rašinėdamas gali pasirodyti išmintingesnis: demonstruoji visą kūrinio analizės mechanizmą, visokius metodus, laisvai eksperimentuoji. Specialistui tie eksperimentai ko gero įdomesni už pačius rezultatus. Rezultatų jam gali ir nebūti, svarbu pats „rakinėjimo principas" (p. 55).

Gal todėl, kad Zalatoriaus lūpomis kalba mažos tautos atstovas, toks ekshibicionizmas jam koktus: „Tikro kritiko uždavinys – garsiai pamąstyti apie literatūrą, įsivaizdavus greta savęs tuos, kurie literatūra domisi ir ją skaito. O gal ir tuos kurie nesidomi; gal jie susidomės ir skaitys" (p. 55).

Bet tikroji kryžminė, užtveriamoji ugnis, kuria Zalatorius išsako savo meninį „Credo" pasigirsta kiek vėliau ir jinai įspūdinga:

Giliu mano įsitikinimu, kritikas – tai ne vien literatūros specialistas, užsidėjęs ant nugaros erudicijos maišą, prisikabinęs prie juostos metodologinius raktus, ir prisikimšęs kišenes tūkstančius terminų. Kritikas yra virpanti styga, įtempta tarp visuomenės ir literatūros. Jis privalo natūraliai (pabrėžiu – natūraliai, o ne specialiai) domėtis visom jį supančiom žmogaus ir meno problemom, jaudintis dėl jų, dalyvauti jų svarstyme ir sprendime.

Kūrinys turi būti jam pretekstas giliau pažvelgti į bendruosius būties klausimus, dominančius ne tik jo kolegas. Jeigu jis nesugeba to daryti nėra ko tikėtis, kad jo straipsniai bus skaitomi didesnio žmonių būrio. Tokiu atveju jis nėra literatūros kritikas. Geriausiu atveju – literatūrologas. Šitų sąvokų nereiktų painioti, nors riba tarp jų ne visada aiški (p. 57-58).

Recenzijos rėmai neleidžia suminėti visos eilės taiklių pastabų, kuriomis Zalatorius savo straipsnyje „Lyg kamerdineris apytuščiuose rūmuose" bando išsakyti kritikos poreikius ir problemas Lietuvoje. Pacituosim tik kelias išnašas:

Straipsnių tinkančių visur, mano galva, negali būti; tada jie netinka niekur.

Kiekvienas, pasišovęs ragauti kritiko duonos, pirmiausia turi įsidėmėti, kad kritika yra provokuojantis, o ne verdiktus dalijantis rašymas. Blogiausias kritikos straipsnis tas, kuriame pasakyta tik tiek, kiek pasakyta.

Galimas daiktas kad kritikų dvasia šiek tiek atsigautų, jeigu pavyktų nusivilkti įgrįsusias uniformas; apžvalginis straipsnis, poleminis, recenzija, anotacija... Taip buvome įpratinti. Tame rate tebesisuka ir redakcijos (p. 61).

Nors pats Zalatorius užsimena, kad savo postringavimuose apie kritiką, jis nepasakąs nieko naujo, „Lyg kamerdineris apytuščiuose rūmuose" pabaiga, kad šis esė buvo pramanytas išprovokuoti svarstybas:

Jeigu diskusija dėl kritikos išsirutuliuotų, būtų gerai, kad kiekvienas, šalia situacijos konstatavimo ir bendrų samprotavimų, pasiūlytų nors po vieną realiai įgyvendinamą dalyką, nekraudamas ant kritikos pečių nei ypatingų reikalavimų, nei didžiulės atsakomybės, nes jos vaidmuo gyvenime nėra toks didelis, kaip manome.

Būdinga ir graudu, kad bematant atsirado toks postscriptum: „P.S. Diskusija tuomet vis dėlto neišsirutuliojo. Nuogąstavimai pasitvirtino".

Gal panašus šaltas dušas – nuogąstavimai kad *Literatūra ir laisvė* susilauks skysto susidomėjimo – laukia Zalatoriaus eseistikos rinkinio ir šiandien. Bet, kaip sakėm, leidykla leidyklai nelygi – *Baltos lankos* atliko skaitančiai visuomenei didelį patarnavimą, nes šiaip šie brandūs, mąslūs ir kūrybingi straipsniai būtų buvę skaitytojui neprieinami ir užmiršti.

Vytautas A. Jonynas

METMENIMS aukojo:

100 dol.
Daiva & Sigitas Banaičiai

50 dol.
M. Vygantas

Redaguoja: Violeta Kelertienė, Rimvydas Šilbajoris
Department of Slavic & Baltic Languages & Literatures (m/c 306)
1610 University Hall,
University of Illinois at Chicago
601 South Morgan
Chicago, Illinois 60607-7112

Redakcijos bendradarbiai: Egidijus Aleksandravičius, Algirdas Titus Antanaitis, Leonidas Donskis, Mykolas Drunga, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Giedrius Subačius, Donatas Šatas, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Albertas Zalatorius, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Danas Lapkus

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Marija Paškevičienė, Vytautas Vepštas

Administracija: Marija Paškevičienė
306 55th Place
Downers Grove, IL 60516

Viršelio projektas: Vytautas O. Virkau

Kaina: pavienio numerio — $8.00. Prenumerata metams (du numeriai) — $15.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiuta.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

ISSN 0543-615X

ALp(LKA)1742
1998, Nr.75